

SCI-CONF.COM.UA

MODERN SCIENCE: INNOVATIONS AND PROSPECTS

**ABSTRACTS OF VI INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
MARCH 6-8, 2022**

**STOCKHOLM
2022**

MODERN SCIENCE: INNOVATIONS AND PROSPECTS

Proceedings of VI International Scientific and Practical Conference

Stockholm, Sweden

6-8 March 2022

Stockholm, Sweden

2022

UDC 001.1

The 6th International scientific and practical conference “Modern science: innovations and prospects” (March 6-8, 2022) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2022. 276 p.

ISBN 978-91-87224-02-7

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Modern science: innovations and prospects. Proceedings of the 6th International scientific and practical conference. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. 2022. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/vi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-science-innovations-and-prospects-6-8-marta-2022-goda-stokholm-shvetsiya-arhiv/>.

Editor

Komarytskyy M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine, Russia and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: sweden@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua>

©2022 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2022 SSPG Publish ®

©2022 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

1. *Beshkenadze Iamze, Klarjeishvili Nazibrola, Gogaladze Maia, Japaridze Leila, Salukvadze Eteri* 8
SYNTHESIS AND STUDY OF MOLYBDENUM AND BORON CHELATES.
2. *Холод С. М., Кузьмишина Н. В.* 13
ІНТРОДУКОВАНІ ЗРАЗКИ З ІСПАНІЇ – ЦІННИЙ ВИХІДНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ СЕЛЕКЦІЇ ЗЕРНОБОБОВИХ КУЛЬТУР.
3. *Юсубов Фахраддин Мурад оглы, Исламов Теваккюл Мириш оглы* 21
СОВРЕМЕННОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УЛЬТРАЗВУКА В ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЯХ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА.

BIOLOGICAL SCIENCES

4. *Байтемирова М. С., Оспанова А. К.* 27
ВЫЯВИТЬ ОСОБЕННОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ТРУТОВЫХ ГРИБОВ В ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ ПО ВИДОВОМУ СОСТАВУ И ПРОВЕСТИ ВСЕСТОРОННИЙ АНАЛИЗ.
5. *Незрий В. В.* 37
ВЛИЯНИЕ АРОМАТИЗАТОРОВ НА ДВИГАТЕЛЬНУЮ АКТИВНОСТЬ PYRHOСORIS APTERUS.

MEDICAL SCIENCES

6. *Zablotska O. S., Nikolaieva I. M., Parasunko V. V.* 41
INJURY PREVENTION IN UKRAINE AND ABROAD.
7. *Антонов А. Г., Сургай Н. М., Дубіна С. О., Гоженко М. М.* 47
КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ДАВНОСТІ МЕХАНІЧНИХ УШКОДЖЕНЬ ПРОТЯГОМ ПЕРШОЇ ГОДИНИ ПІСЛЯ ЇХ ЗАПОДІЯННЯ.
8. *Песоцкая Л. А., Щукина Е. С., Ковалев Н. С.* 50
ЭТИОЛОГИЯ И ПАТОГЕНЕЗ КЛАССИЧЕСКИХ РЬ-НЕГАТИВНЫХ МИЕЛОПРОЛИФЕРАТИВНЫХ НЕОПЛАЗИЙ.
9. *Прокопів М. М., Рогоза С. В., Чепела С. М.* 57
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ ХРОНІЧНОЇ ПОСТТРАВМАТИЧНОЇ ЕНЦЕФАЛОПАТІЇ У ЧОЛОВІКІВ МОЛОДОГО ВІКУ.
10. *Руйчева И. И., Кустурова А. В.* 61
ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ ПРИ НЕСТАБИЛЬНЫХ ПЕРЕЛОМАХ КЛЮЧИЦЫ.

CHEMICAL SCIENCES

11. *Битемирова А. Е., Сарсенбаевна У.* 64
МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ НА УРОКАХ ХИМИИ.

TECHNICAL SCIENCES

12. *Нестеренко Г. И., Музыкин М. И., Стрелко О. Г., Щербина Р. С.* 70
ОПЫТ ЕС В РАЗВИТИИ КОНТРЕЙЛЕРНЫХ ПЕРЕВОЗОК.
13. *Норов А. Ю., Мислибоев И. Т.* 77
ОБЗОР ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМА УПРАВЛЕНИЯ ЭНЕРГИЕЙ
ВЗРЫВА ПРИ ФОРМИРОВАНИИ РАЗВАЛА ВЗОРВАННОЙ
ГОРНОЙ МАССЫ НА КАРЬЕРАХ.
14. *Сєдов С. Г., Бузницький В. В., Стеценко Є. В., Голуб В. А.,
Панасевич Л. А.* 84
МЕТОДИКА ПЕРЕВІРКИ БАЛІСТИЧНОЇ СТІЙКОСТІ ШОЛОМІВ.

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

15. *Onyshkevych V., Varabash G.* 91
MODELLING OF WEAR IN CONTACT PROBLEMS FOR HALF-
PLANE.

PEDAGOGICAL SCIENCES

16. *Belenichev I. F., Samura I. B., Bukhtiyarova N. V., Kuchkovskiy O. M.,
Bessarab G. I.* 98
DIDACTICS AS A FACTOR OF INNOVATION IN THE
EDUCATIONAL PROCESS AND IN PREPARATION FOR KROK 1 –
GENERAL MEDICAL TRAINING.
17. *Isliamova K., Mykhailova L., Ivaniga O.* 103
MOTIVATION AS AN INSTRUMENT IN PROCESS OF FOREIGN
LANGUAGE STUDYING.
18. *Алдияров А. Д., Абуова Б. Д., Алипбек А. З., Юсупова А. А.,
Утеева Г. Т.* 108
ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ШКОЛЫ В ПСИХОЛОГИИ
ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.
19. *Мадибекова Г. М., Шабаз А., Бекеева Н.* 115
ПРИМЕНЕНИЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ
ХИМИИ.
20. *Ніконенко Т. В., Малиш Я. В., Гоменюк Д. С.* 121
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РОЗВИВАЮЧОЇ ДОШКИ
БІЗБОРД НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.
21. *Тимчик С. Г., Меленчук А. О.* 126
СИЛОВІ ВИДИ СПОРТУ. АТЛЕТИЧНА ГІМНАСТИКА. ІСТОРІЯ
РОЗВИТКУ БОДІБЛДІНГУ. СУЧАСНИЙ БОДІБЛДІНГ.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

22. *Бондарев Г. В., Брикін О. М.* 133
ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ПІД ЧАС
ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

23.	<i>Візнюк І. М., Долинний С. С., Поліщук А. С.</i> ВНУТРІШНЯ КОНФЛІКТНІСТЬ ПРИ ПСИХОСОМАТИЧНИХ РОЗЛАДАХ У ПЕДАГОГІВ.	141
24.	<i>Кузьменко В. У., Карабаєва І. І.</i> РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ УЯВИ – СУЧАСНИЙ АСПЕКТ ПІДГОТОВКИ ДОШКІЛЬНИКА ДО НАВЧАННЯ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ.	148
25.	<i>Світла К. І.</i> ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ.	153
ART		
26.	<i>Данильченко Ю. А.</i> МОДЕЛЬ ФЛЕЙТИ НОВОГО ЧАСУ.	158
27.	<i>Яковенко Ю. Л.</i> ПУБЛІЧНИЙ ВИСТУП ПОЛІТИКА ЯК ОБ’ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ.	165
PHILOLOGICAL SCIENCES		
28.	<i>Хоменко Т. А.</i> ПОЗНАЧЕННЯ ЗМІЇ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ.	170
29.	<i>Шепель Ю. О.</i> СУЧАСНІ ТЕОРІЇ МЕТАФОРИЗАЦІЇ: ПРИПУЩЕННЯ ПРО ПОДІБНІСТЬ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ МЕТАФОРИЗАЦІЇ.	175
PHILOSOPHICAL SCIENCES		
30.	<i>Tahmina S. A.</i> THE AESTHETIC VALUE OF THE TANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE LIBERATED TERRITORIES OF AZERBAIJAN.	181
ECONOMIC SCIENCES		
31.	<i>Karpenko O., Turenko Ye., Karpenko H.</i> SUSTAINABLE TOURIST DEVELOPMENT AS A SOCIAL TREND.	191
32.	<i>Koguashvili P., Baratashvili E., Maisuradze I.</i> FOOD CLUSTERS AS A TOOL FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF AGRIBUSINESS FUNCTIONING.	198
33.	<i>Mammadova Ayshan Viladdin, Suleymanova Aysel Shakir, Hasanova Turana Hasan</i> RISKS AND CAUSES IN THE AGRARIAN ECONOMY.	211
34.	<i>Тагієва Гюльнара Адиль кызы</i> СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧЕСЬКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМЦЬКОГО БІЗНЕСУ.	218

LEGAL SCIENCES

35. *Альбегли Хусам Адиб Ахмед* 230
К ВОПРОСУ О КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ
ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ.
36. *Альбегли Хусам Адиб Ахмед* 236
ПОНЯТИЕ «УБИЙСТВО»: КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ
ПРОТИВ ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ.
37. *Альбегли Хусам Адиб Ахмед* 242
ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ИХ ТЯЖЕСТИ В
УГОЛОВНОМ ПРАВЕ ИРАКА.
38. *Білостоцький Б. О.* 248
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ЯКІ ПОВ'ЯЗАНІ З ПІДРОБЛЕННЯМ ДОКУМЕНТІВ ТА
ВИГОТОВЛЕННЯМ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ
ЗАСОБІВ.
39. *Велиев Руслан Ариф оглы* 251
КЛАССИФИКАЦИЯ СУБЪЕКТОВ, УЧАСТВУЮЩИХ В
ОПРОВЕРЖЕНИИ ПРЕЗУМПЦИИ ЗРЕЛОСТИ СОЗНАТЕЛЬНО-
ВОЛЕВОЙ СФЕРЫ ФИЗИЧЕСКОГО ЛИЦА.
40. *Мухитдинова Ф.* 259
СТРАТЕГИИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ: ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ИНТЕРЕСОВ ЧЕЛОВЕКА И РАЗВИТИЯ МАХАЛЛИ.
41. *Олійник А. Ю.* 268
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОЇ
СВОБОДИ НА ПІДПРИЄМНИЦТВО ПРАЦІВНИКІВ
ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ.

AGRICULTURAL SCIENCES

SYNTHESIS AND STUDY OF MOLYBDENUM AND BORON CHELATES

Beshkenadze Iamze

Doctor of Chemistry, Chief Researcher,

Klarjeishvili Nazibrola

Magistr of Chemistry, Researcher,

Gogaladze Maia

Doctor of Chemistry, Researcher

Japaridze Leila

Doctor of Chemistry, Researcher

Salukvadze Eteri

Doctor of Chemistry, Researcher

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Petre Melikishvili

Institute of Physical and Organic Chemistry

Tbilisi, Georgia

Introductions. Chelate forms have an important advantage compared to nonchelate ones when we deal with filling a deficit of microelements in living organisms (human, poultry, animals, plants) that can be explained by the fact that microelements existing in chelate form are distinguished by low toxicity, high rate of digestibility and therefore by an increased degree of efficiency when used in small doses. In its turn, this advantage predetermines ecological safety of microelements' use in this form.

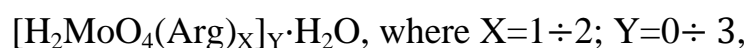
Aim. As of today, a number of essential microelements is much higher compared to microelements (Mn,Zn,Fe,Co,Cu,Se,I₂) used in combined feed premixes intended for animals and birds [1-3]. From the viewpoint of biological activity, among organic substances (organic acids, oxi-acids, polysaccharides, aminoacids etc.), which are contained by chelates, a special role is assigned to aminoacids. Taking these factors into account, among essential microelements we pinpointed our attention upon molybdenum and boron, and upon arginine among aminoacids.

Materials and methods. Boron takes part in central nervous system action control, has an impact on function of genital and thyroid glands. It plays a significant part in bone tissue formation, promotes its strength, let us avoid the development of osteoporosis. It is considered that boron improves calcium assimilation by a bone tissue. There are some data on a positive effect of boron on life prolongation and living organism growth.

Molybdenum is characterized by low toxicity in comparison to other microelements, enters into composition of the following enzymes: xanthin oxidase, sulfite oxidase and aldehyde oxidase. It manifests clearly expressed antioxidant properties, provides decay and extraction of toxic substances from the organism, has a positive effect on colon microflora, takes an active participation in synthesis of amino acids and vitamins (especially vitamin C). It has a fluoride catching ability that provides conservation of normal condition of tooth tissue and gingiva and avoidance of caries. Molybdenum deficit promotes development of anabolic processes and weakening of immune system.

Arginine is an alkaline amino acid. In living organism it converts into nitrogen oxide, which promotes hemal system elasticity that is of great relevance during heart strokes, significantly increases blood supply to the brain and heart muscles, positively acts on genital systems. Scientific studies have confirmed a positive effect of nitrogen oxide on arterial blood pressure regulation, immunity and central nervous system activity [4, 5].

We have established the synthesis conditions and have synthesized the following chelate compound:

The composition of synthesized compounds is established via trace element analysis, the individuality – through measurement of fusion temperature and X-ray graphical method.

Results and discussion. Constants and degrees of chelates' dissociation in the aqueous solution are studied for water-soluble synthesized chelates (Table 1).

Table 1**Some physical characteristics of arginine-containing chelates**

#	The formula of the compound	Molar mass, g/mol	Sliding t ⁰ c	Solubility				Conductometric survey results	
				water	Alcohol	Acetone	Dmfa *	R ^{2*}	K _D
1	[H ₂ MoO ₄ (Arg)]	336.42	>300	+ t	-	-	-	-	-
2	[H ₂ MoO ₄ (Arg) ₂]·3H ₂ O	564.35	>300	+ t	-	-	-	-	-
3	[H ₃ BO ₃ (Arg)]·2H ₂ O	272.31	80	+	low solu.	-	-	0,84	0,0364
4	[H ₃ BO ₃ (Arg) ₂]·2H ₂ O	446.79	71	+	-	-	-	0,89	0,0792
5	[(H ₃ BO ₃) ₂ Arg]·4H ₂ O	370.2	68	+	low solu.	-	-	0,85	0,0887
6	[(H ₃ BO ₃) ₃ Arg]·4H ₂ O	432.03	78	+	-	-	-	0,82	0.0834

D DMFA* - Dimethylformamide

R^{2*}-Regression assessment indicator

With the aim of study of thermal stability and thermolysis process sequence for the arginine-containing synthesized compounds: [H₂MoO₄(Arg)], [H₂MoO₄(Arg)₂]·3H₂O, [H₃BO₃(Arg)]·2H₂O, [H₃BO₃(Arg)₂]·2H₂O, a thermographic study was conducted on NETZSCH STA2500 device. Sample heating rate is 19grad/min. As the thermographic studies showed, all thermograms are characterized by several endo- and exo-effects. Thermal dissociation of molybdenum and boron chelates containing water molecules run stage-by-stage. In particular, during the endo-effect, in a range of 110-150°C temperatures, a detachment of water molecules takes place. In 310-600°C temperature interval, also during the endo-effect, a gradual oxidation of arginine molecules occurs, while at 480-600°C temperature the strong exo-effect coincides with the termination of thermolysis process, and final product of thermolysis is represented by molybdenum oxide in case of molybdenum chelate, and by boron oxide, and coal mixture in case of boron chelate. As for thermal decomposition of anhydrous chelate [H₂MoO₄(Arg)], the analysis of its thermogravigram shows that a thermolysis of a compound begins with endo-effect at

higher temperature (280°C), and partial oxidation of arginine molecule. Its decay lasts at the ensuing endoeffect (440°C) and the thermolysis process ends during the strong exo-effect (500°C) with MoO₃ formation.

Table 2

Broiler live mass dynamics

Group	Age, (day)			
	1	14	28	35
Control	40,1	483,4	1439,0	1909,0
[H ₃ BO ₃ (Arg) ₂] \cdot 2H ₂ O	39,9	493,8	1487,0	2025,0
[H ₂ MoO ₄ (Arg) ₂] \cdot 3H ₂ O	40,5	508,9	1473,0	2007,0

Table 3

Keeping the bird during the trial period, %

Group	Number of birds, (wing)		Maintenance %
	The beginning of the experiment	End of trial	
Control	20	18	90
[H ₃ BO ₃ (Arg) ₂] \cdot 2H ₂ O	20	20	100
[H ₂ MoO ₄ (Arg) ₂] \cdot 3H ₂ O	20	20	100

With the purpose of study of biological activity of synthesized compounds, premixes of boron chelate [H₃BO₃(Arg)₂] \cdot 2H₂O and molybdenum chelate [H₂MoO₄(Arg)₂] \cdot 3H₂O have been prepared separately and have been included into broilers' combined feed as an additive. Experiment duration is 35 days. 20 birds are included in each group.

Conclusions. Broilers' live weight dynamics and conservation was studied. As is seen from Table 2, addition of chelates has had a positive effect on both gain and conservation of broilers' live weight. Respectively, a conclusion on the reasonability of large-scale running of the mentioned experiment has been made.

REFERENCES:

1. Д.Белис, Б.Орбелис, Б.Харлан, А.Скальный, биологическая роль макро- и микро -элементов у человека и животных СПб. Наука , 2008.– 543 с.

2. Е. Медянцева, С. Бабкина, М. Кутырева, А. Гатаулина. Металлы в живых организмах: учеб. Пособие для лекционного курса “основы бионеорганической химии” – Казань: Казанский университет, 2012. – 102 с.

3. G.Loginov Influence of chelates with amino acids and protein hydrolyzates on productive functions and exchange processes of the organism of animals, 2005. p.359.(in Russian)

4. Bode-Boger S. M. Effect of L-arginine supplementation on NO production in man // European Journal of Clinical Pharmacology – 2006 – V. 62, Supplement 13 – P. 91–99.

5. WUG., Meininger C. J. Arginine nutrition and cardiovascular function. // J. Nutr. – 2000. –V. 130 – P. 2626–2629

ІНТРОДУКОВАНІ ЗРАЗКИ З ІСПАНІЇ – ЦІННИЙ ВИХІДНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ СЕЛЕКЦІЇ ЗЕРНОБОБОВИХ КУЛЬТУР

Холод Світлана Миколаївна

науковий співробітник

Устимівська дослідна станція рослинництва
Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН

Кузьмишина Наталія Василівна

к. с.-г. н., с. н. с., завідувач лабораторії

Інститут рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН

Вступ. На даний час в усьому світі все більшу увагу приділяють високобілковим зернобобовим культурам, які визнані пріоритетними для отримання екологічно-чистої продукції харчування [1].

Успішна селекція зернобобових культур базується на використанні вихідного матеріалу широкого генетичного різноманіття джерел господарсько-біологічних ознак та властивостей. Це, у свою чергу, потребує залучення нових зразків генофонду як зарубіжного (інтродукція), так і вітчизняного походження. Цінність вітчизняних зразків полягає перш за все у їх адаптивності до природно кліматичних умов різних регіонів України. Зарубіжні зразки часто характеризуються відмінністю у генетичній детермінації цінних ознак, що є базою для утворення трансгресивних форм у разі використання їх як батьківських форм під час гібридизації з вітчизняними [2]. Успіх інтродукції залежить від ступеня акліматизації рослин, яка розглядається як процес пристосування живих організмів до всього комплексу нових умов середовища. Для подальшого ефективного і цілеспрямованого залучення нових зразків генофонду необхідно встановити закономірності прояву цінних ознак у зразків різного географічного походження.

Мета досліджень. Оцінити нові зразки зернобобових культур в Устимівському інтродукційно-карантинному розсаднику (Полтавська обл.) та виявити цінні ознаки в матеріалі походженням з Іспанії, в умовах південної частини Лісостепу України.

Матеріали та методи. Польові та лабораторні дослідження проводили в інтродукційно-карантинному розсаднику Устимівської дослідної станції рослинництва Інституту рослинництва імені В. Я. Юр'єва НААН України (далі – УДСР) протягом 2019–2020 рр. (с. Устимівка, Кременчуцький р-н, Полтавська обл. – місце знаходження 49°18'21"N, 33°13'56"E, 94 м над рівнем моря). Матеріалом для досліджень були 40 зразків зернобобових культур (з них 11 зразків нуту, 10 – сочевиці, 11 – гороху, 8 – квасолі, що походять з Іспанії. Сівбу проводили вручну в оптимальні для кожної культури строки. Попередник – чорний пар. Догляд за посівом: ручна прополка.

Технологія вирощування інтродукованих зразків зернобобових культур включає своєчасне проведення комплексу агротехнічних заходів з обробітку ґрунту та догляду за рослинами і є типовою для зони Південного Лісостепу України. Фенологічні і морфологічні спостереження зернобобових культур проводили згідно з Рекомендаціями по изучению зарубіжних образцов сільськогосподарських культур на інтродукційно-карантинних питомниках [3], Методичними рекомендаціями з вивчення генетичних ресурсів зернобобових культур [4], з урахуванням класифікаторів *Cicer* L. [5], *Pisum* L. [6], *Phaseolus* L. [7].

Результати досліджень. Сорти нуту з Іспанії – посухостійкі, з високою продуктивністю і якістю насіння. Рослини нуту мали прямостояче положення та компактну форму рослини. За тривалістю вегетаційного періоду досліджувальний матеріал віднесено до середньостиглої групи стиглості (тривалість вегетаційного періоду від 90 до 92 діб). Тривалість періоду цвітіння у зразків нуту в середньому становив від 45 до 53 доби.

Висота рослин у інтродукованих зразків нуту коливалась від 41,0 (Alcazaba) до 53,7 см (Inmaculada), що в середньому становило 47,8 см. Висота прикріплення нижнього бобу в середньому за роки вивчення була в межах від 15,6 (Pilar) до 23,2 см (Eulalia). Були проаналізовані такі елементи структури врожаю нуту, як кількість бобів та насіння на рослині, кількість насіння в бобі, показники параметру бобу, маса зерна з рослини та маса

1000 насінин. Кількість бобів на одну рослину в інтродукованих сортів нуту була в межах від 44,2 до 120,0 шт. Основна частина зразків сформувала 50–60 бобів на рослині. Деякі зразки характеризувалися досить високою кількістю бобів на рослині – більше 80,0 шт. Серед них сорти *Elvira*, *Pilar*, *Inmaculada*, *Amparo*, *Alcazaba*. Кількість насінин на рослині в середньому була в межах від 50,3 (*Garbanzo*) до 119,8 шт. (*Elvira*). Найбільшу кількість насінин на одній рослині формували сорти *Alcazaba* – 112,1 шт., *Elvira* – 119,8, *Inmaculada* – 90,1 шт. Кількість насінин у бобі варіювала в межах від 1,0 до 2,0 шт. і в середньому становила 1,8 насінин. Довжина зрілого бобу у зразків варіювала в межах від 2,0 до 3,0 см, що в середньому становило 2,7 см. Ширина зрілого бобу в середньому становила 1,5 см. Насіння рожевого кольору та проміжної форми. Середнє значення маси 1000 насінин становило 369,0 г з варіюваннями по зразках від 237,3 (*Alcazaba*) до 451,0 г (*Eulalia*). Маса зерна з рослини в сортів нуту змінювалася від 21,0 (*Garbanzo*) до 44,5 г (*Elvira*), у середньому – 28,7 г. Велику масу зерна з рослини відзначено в сортів *Elvira* – 44,5 г, *Pilar* – 30,3, *Inmaculada* – 29,2, *Amparo* – 31,9 г. Результати дослідження дозволили досить широко оцінити зразки нуту та виділити за комплексом господарсько-цінних ознак: *Elvira*, *Pilar*, *Inmaculada*, *Amparo*, *Eulalia*. Таким чином, відібрані за комплексом господарсько-цінних ознак зразки нуту можна включати в селекційний процес для створення посухостійких, середньостиглих сортів нуту з високою продуктивністю і технологічністю при збиранні.

Сочевиця. За тривалістю вегетаційного періоду зразки сочевиці віднесено до середньостиглої групи стиглості (тривалість вегетаційного періоду від 81 до 85 діб). Тривалість періоду цвітіння у зразків сочевиці коливався в межах 54–56 діб. Висота рослин у інтродукованих зразків коливалась від 32,0 (*Lenteja arlo*) до 46,6 см (*Lenteja*), що в середньому становило 39,4 см. Висота прикріплення нижнього бобу у зразків знаходилася в межах 21,0 до 30,8 см. Продуктивність (маса насіння з рослини) – складна ознака, що залежить від кількості бобів на рослині, кількості насіння в бобі та маси 1000 насінин. В середньому кількість бобів на рослині становила 67,9 шт. з коливаннями в

межах від 33,2 (Lenteja aplo) до 109,8 шт. (Angela). З вивченого матеріалу виділено зразки, які мали підвищену кількість бобів на рослині: Amaуа (83,8шт.), Lenteja (78,8 шт.), Pardina (75,3 шт.), Angela (109,8 шт.). Довжина зрілого бобу у зразків варіювала від 11 мм до 15 мм. Зразки мали середній біб за шириною (8–10 мм). Кількість насінин в бобі в середньому становила 2 насінини. Насіння за кольором: рожеве, сіре, зелене, сіро-червоне. За формою – опукле. У залежності від сортових особливостей і з врахуванням погодних умов, продуктивність однієї рослини в середньому становила 2,77 г та варіювала в межах від 1,20 (Lenteja aplo) до 4,58 г (Angela). Переважна більшість зразків сформувала по 2,5–3,5 г з рослини. Виділено за даним показником: Angela (4,58 г), Lenteja (3,89 г), Amaуа (3,48 г). Середнє значення маси 1000 насінин у інтродукованих зразків сочевиці становило в середньому 32,55 г з варіюваннями по зразках від 27,0 (Lenteja Aplo) до 59,7 г (Lenteja). Найбільше за масою насіння формували зразки Lenteja – 59,7 г, Lenteja lura – 33,1 г, Lenteja – 31,4, Angela – 30,7 г.

Результати дослідження дозволили досить широко оцінити зразки сочевиці та виділити за комплексом господарсько-цінних ознак: Angela, Lenteja, Amaуа, Lenteja lura. Таким чином, відібрані за комплексом господарсько-цінних ознак зразки сочевиці можна включати в селекційний процес для створення посухостійких, середньостиглих сортів сочевиці з високою продуктивністю і технологічністю при збиранні.

Горох. Інтродуковані зразки гороху з Іспанії – це селекційні сорти зернового та овочевого напрямів використання з різноманітними морфологічними ознаками: типом листка, детермінантним типом росту, цукровим типом бобу. Встановлено, що сорти зернового гороху досягали за 80–85 діб. Сорти овочевого гороху мали вегетаційний період 75–78 діб, тобто були більш скоростиглими серед досліджуваних зразків. Було встановлено, що сорти зернового гороху сходять в середньому на 1-2 доби раніше чим овочеві сорти. Сорти овочевого гороху мають більш короткий період сходи–цвітіння (39 діб проти 45 діб у зернових сортів). Сорти зернового гороху відрізняються

більш коротким періодом цвітіння–достигання (42 доби проти 30 діб у овочевих сортів). Інтродуковані сорти гороху різняться за висотою рослин, яка в середньому становила у зернових сортів – 68,6 см, у овочевого гороху – 53,0 см та за висотою прикріплення нижнього бобу – у зернових сортів – 48,6 см, овочевих сортів – 36,0 см.

Кількість бобів та кількість насінин на одну рослину у сортів зернового гороху становила 9,9 і 34,0 шт. відповідно, у сортів овочевого гороху – 8,5 і 36,7 шт. Значну кількість бобів на рослині (понад 10,0 шт.) та найбільшу кількість насінин на одній рослині мали сорти Pesol, Guisante, Orix, Gerion. Кількість насіння у бобі в середньому по сортах зернового і овочевого гороху становила 5,7–6,3 шт., відповідно. Найбільша озерненість бобів відмічена у овочевих сортів Gerion (7,2 шт.), Orix (7,1 шт.). Найменша озерненість бобів (4,8–5,0) відмічено у зернових сортів Guisante (4,8 шт.), Garvanzo enano (5,0), Chicharro del pais (5,0 г). По розміру боби найбільші були у сортів овочевого гороху (6,5x1,2 см), у зернового гороху (6,2x1,1 см). Найдовші боби зафіксовано в сортів Orix (6,9 см), Piccolo Provenzal (7,5), Mitra (6,5 см). Найширші боби були в сортів Lay та Chicharro del pais – 1,5 см. Маса зерна з рослини варіювала від 3,4 г у сортів зернового гороху до 4,9 г у сортів овочевого гороху при середньому значенні по сортах 3,8 г. Більше 5,5 г зерна формували сорти Orix, Chicharro del pais, Gerion. Маса 1000 насінин у сортів гороху складала в середньому 163,4 г, але варіювала від 162 г у сортів зернового гороху до 170 г у сортів овочевого гороху. Найбільше за масою насіння формували сорти Lay та Garvanzo enano – 250 і 200 г відповідно, а найменше Pesol – 140 г.

Таким чином, у вивченому наборі зразків гороху виявлено різноманіття по основним ознакам продуктивності, по варіюванню висоти рослин, тривалості міжфазних періодів. Виділено зразки з високим та оптимальним рівнем вияву ознак: Lay, Chicharro del pais, Gerion, Orix. Вищезазначені сортозразки можна рекомендувати як джерела цінних для практичного використання в селекції.

Квасоля. Інтродуковані зразки квасолі – це селекційні сорти кущової та виткої форми з детермінантним та індетермінантним типом росту. Серед інтродукованих зразків виділено ультраскоростиглий іспанський сорт *Perleta* (тривалість вегетаційного періоду 64 доби). Різні сорти квасолі вивчали за показниками висоти рослини, висоти прикріплення нижніх бобів над рівнем ґрунту. Встановлено, що сорти квасолі різняться за висотою рослин, яка в середньому становила у кущових сортів від 32,2 (*Perleta*) та у витких сортів до 150,5 см (*Garrafal oro*). Висота прикріплення нижнього бобу в середньому була в межах від 12,4 *Judieta verde* (кущова форма) до 17,5 см *Judia del Pilar* (витка форма).

Продуктивність – одна з найважливіших характеристик, що визначає господарську цінність сорту. Були проаналізовані такі елементи структури врожаю квасолі, як, кількість бобів та насіння на рослині, кількість насіння в бобі, показники параметру бобу, маса зерна з рослини та маса 1000 насінин. Кількість бобів на одну рослину в інтродукованих сортів квасолі була в межах від 9,1 до 24,2 шт. Основна частина зразків сформувала 15-20 бобів на рослині. Кількість насінин на рослині в середньому по сортах становила 46 зернин. У формуванні продуктивності квасолі велике значення має озерненість бобу, яка своєю чергою, залежить від кількості закладених у зав'язі насінних зачатків. Кількість насінин у бобі варіювала в межах від 4,0 до 7,4 шт.; у середньому 5–6 насінин з бобу. Довжина зрілого бобу у зразків варіювала в межах від 8,8 (*Envoy*) до 18,0 см (*Garrafal oro*), що в середньому становило 12,2 см. Ширина зрілого бобу в сортів квасолі в середньому становила 1,3 см. Насіння білого, чорного, червоного, вохряного кольору; еліптичної та нирковидної форми.

Маса зерна з рослини у інтродукованих сортів квасолі змінювалась від 15.9 (*Perleta*) до 25.5 г (*Garrafal oro*), у середньому – 18.0 г. Середнє значення маси 1000 насінин становило 368,0 г з варіюваннями по зразках від 283,7 до 500,0 г. Серед інтродукованих є крупнонасінневий сорт *Garrafal oro* з масою 1000 насінин 500 г. Аналіз середньої врожайності за роки дослідження свідчить, що до найурожайніших зразків належать *Garrafal oro*, *Semilarga*

рампа, *Judieta verde* (ESP). Виділені зразки є перспективними для використання як цінний вихідний матеріал у програмі з селекції квасолі.

Висновки. Таким чином, за період 2019–2020 рр. в Устимівському інтродукційно-карантинному розсаднику проведене первинне вивчення та розмноження 40 нових зразків нуту, сочевиці, гороху та квасолі, що дало можливість поповнити генофонд України цінним матеріалом, різноманітним за морфологічними й господарськими ознаками. Інформацію, одержану в результаті первинного вивчення, ретельно перевіряють протягом трьох років. Отримані дані дають змогу виділити з вивченого матеріалу джерела цінних ознак для практичного використання в селекції а також вони є придатними для вирощування в зоні Південного Лісостепу України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.

1. Рябчун В. К., Кузьмишина Н. В., Богуславський Р. Л. Інтродукція зразків генофонду рослин до Національного банку генетичних ресурсів рослин України. *Генетичні ресурси рослин*. 2012. №10/11. С. 17–24

2. Кобизєва Л. Н., Безугла О. М., Богуславський Р. Л. Збагачення національного ген банку рослин України зразками генофонду зернобобових культур вітчизняного та зарубіжного походження. *Генетичні ресурси рослин*. 2010. №8. С.9–20.

3. Рекомендации по изучению зарубежных образцов сельскохозяйственных культур на интродукционно-карантинных питомниках. Ленинград : 1986. 69 с.

4. Методичні рекомендації з вивчення генетичних ресурсів зернобобових культур / [Л. Н. Кобизєва, О. М. Безугла, С. І. Силенко та ін.] Харків, 2016. 84 с.

5. Широкий уніфікований класифікатор роду *Cicer* L. / уклад. : О.М. Безугла, Л. Н. Кобизєва, В.К. Рябчун, В.П. Петренкова, Т.В. Сокол, К.І. Докукіна, Т – Х.: [б.в.], 2012. 45 с.

6. Широкий унифицированный классификатор СЭВ и международный классификатор СЭВ рода *Pisum* L. / сост.: Р. Макашева, К. Белехова, В.

Корнейчук и др.. Ленинград : ВИР, 1981. 46 с.

7. Широкий унифицированный классификатор СЭВ культурных видов рода *Phaseolus* L. / сост. : В. Буданова, Л. Латутина, В. Корнейчук [и др.]. Ленинград : ВИР, 1985. 49 с.

СОВРЕМЕННОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УЛЬТРАЗВУКА В ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЯХ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

Юсибов Фахрадин Мурад оглы
Доцент, Кандидат Технические наук
Исламов Теваккюл Мириш оглы
Доцент, Кандидат Технические наук
Кафедра Электроинженерии
АГАУ, Азербайджан

Аннотация: Возможность определения состава биологических составов по их акустическим свойствам возможна благодаря точному методу измерения скорости распространения и коэффициента ослабления ультразвука в малых объемах. Разработке этих методов предшествовали обширные исследования в области молекулярной акустики, которые выявили общие закономерности, связывающие состав и структуру биологических жидкостей и тканей с их акустическими параметрами. Внедрение акустических методов в ветеринарную санитарию и технологии переработки продуктов животноводства позволяет нам заменить многие субъективные оценки результатами объективной оценки анализа мяса, молока и мясомолочных продуктов.

Ключевые слова: ультразвук, вискозиметр, патогенные бактерий, бактерицидный эффект, промышленность.

В основе бактерицидного действия ультразвука лежит механическое воздействие на бактериальные клетки, вызывающее их фрагментацию. Разрушительное действие интенсивных ультраколебаний в жидкости обусловлено главным образом принципом кавитации. Зона кавитации, в которой наблюдается сильный бактерицидный эффект, называется зоной эффективной обработки. Выявлено, что ультразвуковые колебания низкой интенсивности недостаточны для образования зоны кавитации, механические

воздействия приводят лишь к ускоренному размножению бактерий и не оказывают бактерицидного действия.

В таком состоянии молоко не оседает, оно лучше сохраняется, усваивается и используется в качестве специального детского питания.

Определение качества мяса является одной из важнейших задач ветеринарно-санитарной компетентности. Появление на рынке новых нетипичных продуктов связано с переходом животноводства на промышленную основу, в ходе которого меняются условия содержания животных. Состав мяса разных животных отличается своей консистенцией, жесткостью и самим процессом созревания. Принцип действия ультразвукового вискозиметра прост и основан на зависимости характера колебаний при контакте вибратора со средой от ее вязкости. Инструментальный датчик для измерения вязкоупругих свойств тканей представляет собой стержень, концы которого совершают крутильные колебания. Контакт с исследуемой средой определяет дополнительные потери вибрации, такие потери энергии приводят к уменьшению амплитуды вынужденных колебаний вибратора или более быстрому истощению его свободных колебаний. Частота резонирующих колебаний меняется. Потери энергии вибратора пропорциональны η (ρ -плотность, η - коэффициент вязкости среды при сдвиге). Поэтому ультразвуковой вискозиметр сдвига позволяет изучать и контролировать кинетику процессов в среде (в частности, в биологических тканях), сопровождающихся изменениями одного из этих параметров. Если плотность тканей животных близка к плотности воды по своему составу и изменяется очень незначительно, то вязкость при сдвиге значительно изменяется при разрушении межклеточных контактов, при чрезмерной гидратации или обезвоживании тканей. Сам процесс созревания состоит из нескольких этапов. Следует отметить, что сразу после убоя мясо животных одного и того же вида может существенно отличаться по своим вязкоупругим характеристикам. Однако эти различия постепенно уменьшаются по мере того, как мясо созревает с течением времени, и эти изменения становятся незначительными

через 30-40 часов. В то же время, если индекс вязкости высок на начальной стадии, то в процессе трупного окоченения он становится минимальным. Это объясняется разными условиями убоя животных, поэтому напряжение их мышц, скорость биохимических процессов и содержание АТФ в мышечных тканях могут быть различны, и, очевидно, эти различия становятся незначительными после распада АТФ и разрушения сократительных структур.

Мясо животных разных сортов имеет разную начальную вязкость, которая зависит как от возраста животного, так и от условий его содержания и питания. Ультразвуковые вискозиметры для измерения вязкости в пищевой промышленности очень удобны для регистрации ее изменений в технологических процессах. Эти и другие акустические устройства удобны для измерения физико-химических свойств питательных веществ и их составов, а также для контроля состояния оборудования - например, для контроля заполнения бункеров, наличия механических дефектов в критических частях технологических компонентов, при контроле толщины органических и неорганических отложений на внутренних стенках рабочих емкостей и труб и т.д. Этим объясняется его широкое применение в пищевой промышленности, он также используется для получения наивысшей степени чистоты рабочих поверхностей, без применения рабочей силы и исключения использования легковоспламеняющихся и токсичных растворителей. Процесс ультразвуковой очистки протекает за счет ряда специфических явлений в жидкости, вызванных воздействием интенсивного ультразвука: кавитации, энергетических микропотоков, акустического давления. Качество очистки зависит от частоты вибраций, плотности акустической энергии и формы поля, свойствам моющей жидкости и прочность сцепления загрязняющих веществ с очищаемой поверхностью.

В результате значительного повышения активности микроорганизмов, токсичных для соединений, концентрация антибактериальных препаратов снижается под воздействием ультразвука при санитарной обработке агрегатов машин по переработке пищевой промышленности в несколько раз.

Ультразвуковая очистка осуществляется с помощью излучателей, встроенных в дно ванн, заполненных различной емкостью. Эти ванны широко используются для очистки переработанной стеклянной тары, труб, 468 сменных агрегатов машин, а также хлебопекарных и других поддонов и емкостного оборудования, что стало возможным благодаря разработке новых мощных и экономичных погружных преобразователей.. Специальное сверхзвуковое оборудование позволяет промывать зерно перед помолом или посевом, может освободить его от осадка в течение нескольких секунд, также от "масок" и "сеток" на внутренней поверхности бутылок шампанского без изменения его потребительских качеств, для того, чтобы проводить санитарную очистку повторно используемой тары, а поверхность яиц предназначалась для использования без термической варки и т.д. д. Но, следует отметить, что ультразвуковая очистка не означает уничтожения всех патогенных бактерий и другой микрофлоры, и поэтому ультразвук используется параллельно с дополнительными мероприятиями по очистке различными веществами, обладающими бактерицидным действием. С помощью комбинированной очистки можно значительно снизить затраты на дезинфекцию с применением моющих и антибактериальных средств.

Это редкость, так как ультразвук увеличивает активность их действия на биологические системы в несколько раз. Но, необходимо учитывать тот факт, что в некоторых отраслях промышленности, в частности в пищевой промышленности, считается недопустимым использование моющих средств или бактерицидных веществ даже в самых малых дозах, поскольку даже наличие их следа может изменить органолептические характеристики продукта. Важно отдельно рассмотреть проблему обработки поверхности скорлупы куриных яиц, где часто обнаруживаются клетки сальмонеллы, вызывающие тяжелые заболевания у людей. Требуется уделять большое внимание обработке поверхности яиц, предназначенных для приготовления блюд, рецепт которых исключает термическую варку. Разработка и внедрение способа обеззараживания поверхности скорлупы куриных яиц, предназначенных для

кулинарных целей, стало возможным благодаря свойствам ультразвукового воздействия, которые обеспечивают смывание с поверхностей и разрушение живых клеток, взвешенных в жидкости, со скоростью, большей, чем выше плотность ультразвуковой энергии в среде. Для этой операции можно использовать стандартную ультразвуковую ванну (22 кГц), содержащую воду с растворенным в ней озоном. Слишком быстрое разрушение озона в ультразвуковом поле предотвращается легким окислением воды в ванне соляной или уксусной кислотой. Плотность энергии ультразвука в среде составляет $5 \cdot 10^4$ Вт/м³. Во время ультразвуковой обработки температура среды не должна повышаться более чем на 3... 4° С. При рассмотрении дезинфекции, проведенной на двух наиболее устойчивых к внешним воздействиям штаммах сальмонеллы тифимуриум и дублин, обнаруженных на поверхностях оболочки в разных концентрациях, на два порядка превышающих значения, характерные для инфекции в нормальных условиях, показана высокая эффективность ультразвуковой очистки. С целью дезинфекции кассет для яиц предварительно помещают на 2 минуты в водный раствор озона, подкисленный до рН = 4 (8,5 мг/л), а затем подвергают ультразвуковой обработке в течение следующих двух минут. Используя ультразвуковые методы обработки куриных яиц, можно избавиться не только от патогенно опасных бактерий и микроорганизмов, но и получить ряд благоприятных эффектов для птицеводства. Этот процесс прост и объясняется тем, что ультразвук во время воздействия может уменьшить микрофлору на внешней поверхности яиц, ни в коем случае не может повлиять на яичный белок, что приводит к увеличению выводимости цыплят. Наиболее продуктивным является использование кратковременного воздействия низкоинтенсивного высокочастотного ультразвука (880 кГц) на яйцо перед инкубацией.

В пищевой промышленности ультразвуковые экстракторы используются для приготовления многих специй, например, для получения экстракта черного перца.

В то же время снижается потребность в химических добавках, а новые

принципы конструкции радиаторов снижают вероятность инактивации БАВ. Следует отметить, что помимо процессов экстракции ультразвук способен значительно ускорить процесс пропитки экстрагентом растительного и животного сырья, что позволяет интенсифицировать процесс замачивания предварительно высушенного сырья, засолки мяса, обработки рыбы в коптильной жидкости и т.д. фильтрация широко используется для осветления напитков, растительных масел и других жидких пищевых продуктов, эффективность которых значительно повышается под воздействием ультразвука, который ускоряет транспортировку через пористые материалы. Кроме того, используя способность ультразвука удалять различные отложения с поверхностей, можно создавать самоочищающиеся ультразвуковые фильтры с относительно низким сопротивлением потоку фильтруемых сред, которые не увеличиваются в процессе эксплуатации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Беззубцева М. М., Волков В. С., Зубков В. В. Электротехнологии и электротехнологические установки в АПК. Санкт-Петербург 2012 г.
2. Бирюкова Е. Е., Хохлов Р. Ю. Применение аэроионизации при инкубации куриного яйца. Пенза. 2018
3. Буклагин Д. С., Голубев И. Г., Мишуров Н. П. Применение лазерных технологий в сельском хозяйстве и перерабатывающей промышленности. Москва. 2020
4. Волгин А. В. Электрооборудование технологий производства сельскохозяйственной продукции. Саратов 2015.
5. Газалов В. С., Беленов В. Н. Электротехнология. Зерноград. 2018
6. С. В. Оськин. Электро-технологии в сельском хозяйстве. Краснодар 2016
7. Курзин К. Н., Нормов Д. А., Лебедев Д. В., Рожков Е. А. Электротехнологии в сельском хозяйстве. Санкт-Петербург. 2020

BIOLOGICAL SCIENCES

ВЫЯВИТЬ ОСОБЕННОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ТРУТОВЫХ ГРИБОВ В ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ ПО ВИДОВОМУ СОСТАВУ И ПРОВЕСТИ ВСЕСТОРОННИЙ АНАЛИЗ

Байтемирова Мадина Сериковна
Студент

Оспанова Айнагуль Кенжешовна
к.б.н., профессор

Инновационный Еуразийский Университет
г. Павлодар, Казахстан

Грибы впервые были учтены в научной литературе в труде Аристотеля. Теофраст, ученик Аристотеля, «отец ботаники», был одним из античных мыслителей. После Теофраста в 150 г. до н. э. поэт, писатель, врач Никандр Колофонский впервые разделил грибы на съедобные и ядовитые.

Труд профессора Бондарцева А. С., заверченный в 1950 г. по системе растений европейской части СССР и Кавказа, в процессе освоения многолетних фактических материалов в природе и коллекциях сушеных растений, является фундаментальным фундаментом советской науки и в настоящее время широко распространен, единичен, а также до сих пор недостаточно освоен группой грибов. Это руководство приходит к выводу, что наши знания о грибах, которые повреждают древесину, играют доминирующую роль в процессе ее гниения, так как наносят огромный ущерб лесному хозяйству страны. Дело даже в том, что неспециализированный ботаник сам может четко определить живые деревья, грибы, повреждающие древесину при создании [1].

Опираясь на труды упомянутых ученых, нами был проведен всесторонний анализ, определивший особенности распространения трутовых грибов по видовому составу в Павлодарской области.

Исследования последних лет признаны интенсивностью усвоения фактного материала, характерного для тропических областей земного шара. Эти исследования привели к обнаружению многих неизвестных грибов, которые не были обнаружены в предстоящих классификациях признаков.

Впервые исследованы и описаны виды трутовых грибов встречающиеся в лесных массивах Павлодарской области. В результате исследования были выявлены березовые трутовые грибы семейства *Piptoporus*, *fomitopsidacea*, настоящие грибы рода *Polyporus*, род *lenzites*, Береза лентитес семейства *Polypogaceae*, сосновые губчатые трутовые грибы ода *Phellines*. Среди этих древесных грибов, найденных в Павлодарской области, широко распространены и являются разновидностью биоиндикаторов – *Fomes fomentarius*.

Выявленным опятам даны морфометрические характеристики, проведен таксонный анализ и конспект видов, определены экологические группы, изучена сезонная динамика важнейших видов, рассмотрены меры борьбы с наиболее распространенными вредными видами, внесены рекомендации.

Вся древесина, покрытая листом, приносит пользу для здоровья человека. Их жизни, углекислого газа, кислорода определенной денежной эмиссии. В Павлодарской области много видов деревьев, таких как береза, сосна, сосна, клен, каштан, тополь, ель. Озеленение городов имеет большое значение в борьбе с загрязнением атмосферы. Растения обогащают воздух кислородом. На листьях деревьев и кустарников оседает до 60% двуокиси серы с 72% частиц пыли. Поэтому в цветниках, садах пыль в десятки раз ниже, чем на открытых улицах и площадях. Многие виды деревьев и кустарников выделяют фитонциды – биологически активные вещества, убивающие бактерии. С каждого гектара, на котором расположены деревья, во внешнюю среду выделяется до 30 кг эфирных масел, полезных для человека в год. 1 га деревьев и кустарников поглощает весь углекислый газ, выделяемый до сих пор 200 людьми в течение часа. В свою очередь, для того, чтобы деревья прослужили долгие годы, требуется надлежащий уход.

В данной статье речь пойдет о видовом составе, видах биоиндикаторов и мерах борьбы с древесными глухарями, встречающимися в Павлодарской области. Древесный гриб -плодовое тело семейства Polyporaceae резупинатное, в большинстве случаев имеет форму копыта, укрепленное по бокам на подкладке. Гименофор трубчатый, с частицей или пластинкой. Гименофор растет каждый год по-новому, его возраст можно различить по количеству слоев. Афиллофорные грибы в своей жизни связаны с древесным субстратом, и многие его виды считаются разрушителями древесной древесины. Они обитают в стволах живых и мертвых деревьев, корнях, опятах, стволах деревьев, а готовая продукция разрушает древесные материалы, древесную структуру, изготовленную из различных конструкций. Они уничтожают древесные отходы, сжигают минеральную органику, способствуют восстановлению плодородия настоящих лесных почв.

Факультативно - сапрофитовый типичный представитель древесных грибов *fomes fomentarius*, *Armillaria mellea*, может расти в древесине мертвого дерева, повреждая древесную древесину. Другие его виды, такие как *Serpula lacrymans*, часто повреждают часть структуры дерева, а не обработанную древесину. К числу паразитирующих древесных грибов относятся многие виды рода *polyporaceae* – *Trametes pini*, у корней сосны и ели - *fomes annosus*, у дерева семейства листовых – *Polyporus sulfurous*.

При гниении древесины Древесина легко отделяется, смягчаясь, благодаря микроскопическим грибам (средней гнилости или гниению плесени), которые вызывают множество видов. Эта гниль часто вызывает виды *Chaetomium*, *Trichoderma*, *Cladosporium*, *Stemphyllium*, *Fusarium*. Возбудители этой гнили могут расти при высоком уровне влажности древесины, чаще в анаэробных условиях. Обычно они повреждают деревянные конструкции под водой. Виды деградации древесины, вызванной грибом: гниль хранения, расширение древесной породы, как правило, часть внутренних ветвей, корневая гниль –первое повреждение начинается с корней; раневая гниль – повреждение механических мест или повреждение огнем (обычно от сапрофитных грибов,

которые имеют много видов).

Трутовые грибы - это грибы, которые питаются деревьями. Они часто встречаются в любых живых и скошенных частях деревьев, кустарниках, древесной коре, лесном материале. Если рассматривать трутовые грибы отдельно от дерева, то можно заметить, что это отдельное тело без ног. Издалека эти грибы видны на стволе дерева в виде бугорка.

Плодовое тело трутовых грибов отличается в зависимости от размеров. Диаметр самого маленького из них не превышает 1 см, а иногда измеряется в миллиметрах. Диаметр самого крупного плодового тела - 1 м, Масса-20 кг. По внешнему виду опять отличаются разнообразием. Но их относят к следующим основным категориям: расширенные, расширенные, сидячие или дифференцированные на ноги с капюшоном. Расширенное плодовое тело мягкое пластинчатое. Хорошо прилипает к подложке или стоит за ними. Край-сетчатые, бороздчатые, бахромчатые. Плод, сложенный в пучок, имеет лабильную форму по форме тела.

Плодовое тело трутовых грибов делится на 3 основные категории:

- однолетний плод созревает между телом-одним вегетативным ядром. Их срок жизни составляет от 1,5-2 недель до 4 месяцев.

- однолетние зимние плодовые тела-они способны перезимовать и возобновить споры в следующем сезоне.

- многолетнее плодовое тело-выживает в течение многих лет, и новые гименофоры растут каждый год [2].

Трутовые грибы размножаются спорами. Это особые клетки, которые располагаются в специально сформированных отделах базидиев. Они группируются по краям маленьких корешков, которые растут на нижней стороне грибов, плотно прилегая друг к другу.

На этих корешках созревают споры и выплескиваются наружу. По ветру они перемещаются с места на место. Попадая в благоприятную среду (на дереве), начинает размножаться. Кора деревьев подвержена воздействию солнечных лучей, морозам, механическим повреждениям от различных

насекомых. Именно на место травм попадают споры опят. Вырастая, они уничтожают древесную кору, вызывая грибок.

Плодовое тело трутовых грибов можно встретить практически в любом месте. Как правило, они селятся на лугах, в местах пожаров и в лесах, образуя несколько видовых составов. Некоторые виды созревают в почве, навозе, мертвых деревьях. Сапротрофы встречаются в томатах, пихтах, стволах деревьев и хозяйственных материалах. Если тепло и влага будут в достаточном количестве, то здесь появятся нарядные гости. Плодовое тело трутовых грибов: разноцветные, зимние, настоящие, плоские, блестящие, березовые губки. Паразит, которому нужны живые деревья, содержится в трутовых грибах. Большинство видов наносят ущерб лесному, парковому, садовому хозяйству, строительным материалам, уничтожают древесину и приводят к гибели деревьев. К таким видам относятся: ложный, крепкий феллинус, скошенный опенок и, конечно же, губитель семейства хвойных, патогенный для около 200 видов деревьев это корневая губка, которая является грибком.

Существует много взглядов на то, что опята являются лесообразующими. Однако это не так. На их услуги можно смотреть с разных сторон. Есть также вредные виды, которые поселяются на живых деревьях и едят их живыми. Например, сосновые и тополевые трутовые грибы. Они наносят ущерб лесному хозяйству. Но в охраняемой зоне, особенно в обычном лесу, должна сохраняться дикая природа, которая существует по известным законам миллионы лет. Здесь трутовые грибы играют ключевую роль в качестве разнообразия леса. Чаще всего трутовые грибы нападают на мертвые или поврежденные деревья и уничтожают их. Субстрат начинает выживать как сапротроф после смерти хозяина. Также восстановителем древесных отходов будет группа настоящих сапротрофных видов (плавающий опенок гриб, разноцветный опенок гриб, березовый лензит, настоящий опенок гриб). Именно эти виды санитаров регулируют восстановление леса.

Трутовые грибы играют ключевую роль в уничтожении лесного мусора и участвуют в обмене веществ природы в зависимости от результата этого

процесса. Они очищают почву и кору от опавших листьев и хвороста, веток.

Среди древесных грибов биоиндикатор, который играет важную роль в окружающей среде, относится к настоящим древесным грибам. Настоящий трутовый гриб, поселившийся в древесине, способствует быстрому разрушению древесины, вызывая белый гниль. С одной стороны, настоящие трутовые грибы повреждают поврежденные, старые, мертвые деревья. Он продолжает жить в основании, коре и ветке дерева, обеспечивая его быстрое разрушение. Таким образом, настоящий опенок служит лесным санитаром, уничтожая старые деревья с меньшей жизнеспособностью и создавая условия для роста молодых деревьев [3]

Рисунок 1. Березовый трутовик (*Piptoporus betulinus*).

Трутовик березовый опенок-плодовое тело однолетнее, безногое, 10-20 x 2– 6 см, вначале шаровидное, затем камнеобразной формы. Серо-коричневого цвета, с густой каймой. Одиночно или группами растет на мертвой ветке березы.(рис. 1). Вызывает желтовато-бурую, красно-коричневую гниль деструктивного типа. Древесина, поврежденная этим видом, подвержена разрушению и быстро гниет. При повреждении гниль сначала созревает в коре, а из корки проникает в центр ветви дерева, и на последней стадии гниения дерева созревает шляпка гриба. Этот гриб характерен только для березы. На других деревьях не встречается (рис. 1). [4].

Родственник: *Piptoporus*

Род: *Fomitopsidacea*

Тип: *Piptoporus betulinus*

Владение: Береза

Местонахождение: Павлодарская область, берег реки Иртыш

Гименофор. Оперение округлое или угловатое, сначала серо-коричневое с белым после белым. Длина корешков 1,5-5 мм;

- Гифическая система на начальном этапе является мономитической, а затем димитрической;

- Тип прядения белый, активный;

- Мякоть белого цвета, острая вкусная и с острым грибным запахом;

- Потому что мясо твердое, несъедобное;

- Гриб созревает на средних ветвях сухой, живой березы.

- По известным данным, является одним из активных видов разрушителей древесины. По словам К. Лованга, за 4 месяца под действием этого трутовика береза теряет 22-53% своей массы. Температурный оптимум роста грибов 25-26°C, максимум 32-35 °с. способен расти при низких температурах (0-5 °C) [5].

Рисунок 2. Березовый трутовик - внешний вид (*Piptoporus betulinus*).

Настоящий трутовик - сапрофит, вызывает белую гниль, ткань дерева становится хрупкой и слабой. Широко распространенный вид во всех местах. Встречается в лиственных породах (береза, дуб, тополь, ольха, лиственные породы с серой корой). Часто встречается на сухой, мертвой древесине и древесном дне, а также может повредить здоровую древесину. Повреждение здорового дерева происходит через повреждение коры, мембран, сломанных ветвей. Плодовое тело многолетнее, малоподвижное, на начальном этапе развития округлое, позднее имеет камнеобразную форму. (рис. 3). Плодовое тело прикрепляется к ветке дерева только верхним центральным участком.

Шапка крупная, ширина 40 см, длина 20 см. Кора однородная, волнистая, светло-серого цвета. Мякоть плотная, мягкая или уплотненная. Гименофор корешковый, с округлыми порциями, светлого цвета [6].

Описание:

Родство: Polyporus

Тип: Fomes fomentarius

Род: Polyporaceae

Место владения: семейство лиственных деревьев

Местонахождение: Павлодарская область, микрорайон Усолка

Плодовое тело многолетнее, малоподвижное, на начальном этапе развития округлое, позднее имеет камнеобразную форму. Плодовое тело прикрепляется к ветке дерева только верхним центральным участком. Грибная ножка отсутствует. (рис. 4). Шапка крупная, ширина 40 см, длина 20 см. Кора однородная, волнистая, светло-серого цвета. Мякоть плотная, мягкая или уплотненная. Гименофор, с округлыми порциями, ярко окрашен.[7].

Рисунок 3. Трутовик настоящий (Fomes fomentarius).

Биологически активные вещества, содержащиеся в настоящих опятах, до сих пор интенсивно изучаются. Как и другие многолетние трутовики, плоды накапливают по всему телу металлы высокой концентрации – калий, кальций, железо, медь, марганец, цинк, кадмий. Мицелий грибов в процессе развития

активно секретирует антибиотики в окружающую среду, а также ферменты-разрушители лигнина (лакказа, пероксидаза). Лакказы, состоящие из трутовиков – рудоносных специфических ферментов, катализирующих соединения фенольных кислот.

Рисунок 4. Настоящий трутовик-внешний вид (*Fomes fomentarius*).

Биоиндикатор в ходе изучения видов было установлено, что древесный гриб является широко распространенным видом биоиндикатора. Настоящий древесный гриб сапрофит. Он начинает свою жизнь паразитически, а затем становится сапрофитным видом. Наряду с вредными, лесной ресурс имеет и полезность для народного хозяйства. Опята играют ключевую роль в уничтожении лесного мусора и участвуют в обмене веществ природы в зависимости от результата этого процесса. Они очищают почву и кору от опавших листьев и хвороста, веток.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бондарцев А. С. Трутовые грибы Европейской части СССР и Кавказа. – Изд-во АН СССР, 1953. – 1006 с.
2. Бондарцев А. С. Несколько интересных видов Polyporaceae Дальнего Востока. В кн.: Ботан.матер. Отд.спор.раст., 1961. – С 198–206.

3. Бондарцева М. А. Новые виды трутовых грибов. В кн.: Новости сист.низш.раст., 1970. – С 142–146.
4. Орлов В. А. Элементы флоры афиллофоровых грибов переднеазиатских нагорий СССР. – АН ТуркмССР, 1981. – С 33–39.
5. Осипян Л. Л. К вопросу о жизненных формах грибов. – Вильнюс, 1968. – С 124–128.
6. Пармасто Э. Х. Трутовые грибы Эстонской ССР. Автореферат. – Тарту, 19557 – 19 с.
7. Пармасто Э. Х. Новые виды и формы трутовых грибов, обнаруженные в Эстонской ССР. – Отд.спор.раст., 19597 – С 237–242.

ВЛИЯНИЕ АРОМАТИЗАТОРОВ НА ДВИГАТЕЛЬНУЮ АКТИВНОСТЬ *PYRRHOCORIS APTERUS*

Негрий Виталий Вячеславович

аспирант

Днепропетровский национальный университет
имени Олеся Гончара, Днепр, Украина

Введение В условиях урбанизированной среды на насекомых, в том числе на *Pyrhocris apterus* (Linnaeus, 1758) (Hemiptera, Pyrrhocoridae) влияют десятки разных растворителей, пищевых ароматизаторов, косметических средств. Часть из них могут привлекать, отпугивать или быть безразличными для клопа солдатика. Консерванты используются для предотвращения разложения и бактериального заражения продуктов. Пищевые добавки и другие химические вещества искусственного и естественного происхождения, используемые человеком, попадают в окружающую среду и становятся пищей подстилки и почвенных сапрофагов (Martynov et al., 2017). Значительное количество этих веществ, неиспользованных в производстве, сбрасывается на свалках как коммунальные отходы, вещества, используемые в пище человеком, попадают в муниципальные очистные сооружения и поэтому такие вещества так или иначе контактируют с насекомыми, и в целом влияние пищевых добавок и других химических веществ на организм насекомых остается практически неизученным (Martynov et al., 2017). Существует острая необходимость в адекватной оценке воздействия многих ароматических веществ, используемых в разных сферах деятельности на окружающую среду, в частности на насекомых в том числе *P. apterus* и нуждается в разработке методов снижения негативного их влияния. (Martynov et al., 2018).

Цель Целью работы было в условиях лабораторного эксперимента оценить воздействие индивидуальных химических веществ на скорость движения клопов-солдатиков.

Материалы и методы 52 химически чистых ароматических соединений

использовано в эксперименте. В октябре-ноябре 2021 года отбирал клопов-солдатиков для эксперимента случайным образом на проспекте Гагарина г.Днепр и территории ботанического сада ДНУ имени Олесь Гончара, преимущественно возле деревьев липы и с их стволов. До начала эксперимента клопов-солдатиков содержал в 2-литровом пластиковом контейнере с семенами и листьями липы (для *P. apterus*).

Для каждого эксперимента было отобрано по 17 клопов. В эксперименте использовался металлический тазик с диаметром дна 33 сантиметра и расчерченной в центре окружностью 25 см, пластиковые стаканчики ко дну которых прикреплялась нить с ватным шариком смоченным ароматизатором, термометр. Сверху тазика крепилась прозрачная клеенка с вырезанной по центру окружностью соответствующего диаметра. Передвижение клопов фиксировал на камеру телефона Galaxy A22 в течении 100-110 секунд. Эксперимент проводился с постоянной влажностью воздуха, освещением и температурой так как на скорость движения клопов сильно влияет температура и освещенность в месте их многодневного культивирования (Titov et al., 2021). Перед началом эксперимента и в месте проведения эксперимента (неяркий рассеянный искусственный свет, отсутствие градиента температуры и влажности, отсутствие звукового воздействия и вибрации предметов). Очень важно устранять возможное движение воздуха над местом проведения эксперимента, поэтому опыт проводил максимально осторожно. Все манипуляции с клопами проводил аккуратно во избежание механического повреждения имаго. Клопов, использованных в данном эксперименте, повторно для опытов не использовали для устранения возможного искажения результатов (Titov et al. 2021).

Всего в эксперименте было записано 312 экспериментальных видео и определено двигательную активность 4 тысяч 420 *P. apterus* из которых 884 контрольная группа и 3 тысячи 536 экспериментальная. В тесте каждого ароматизатора использовали по 85 *P. apterus*. Для каждого ароматизатора было 5 экспериментальных и один контрольный тест по 100–110 сек. В тесте

использовали 17 клопов-солдатиков как экспериментальной так контрольной группы. Эксперименты проводили в лаборатории с одинаковой освещённостью и температурой, при стандартном электрическом освещении, избегая попадания на клопов прямых солнечных лучей (Martynov et al., 2019). Суточные колебания температуры не превышали 3°C (+18...+21°C), относительная влажность воздуха составляла 60–70%.

Статистический анализ полученных результатов проведен с помощью компьютерной программы Statistica 8.0 (StatSoft Inc., США). Различия между выборками определяли с помощью однофакторного дисперсионного анализа (ANOVA) и считали достоверными при $P < 0.05$.

Результаты Под влиянием изученных веществ не произошло достоверного ускорения или замедления двигательной активности клопов. Сильнее всего увеличил скорость движения клопов сольвент, уайт, спирт и растворитель 646 п – на преодоление 12,5-сантиметровой дистанции клопы потратили 24,2%, 49,6% и 58,7% времени по сравнению с контрольной группой. Двигательную активность клопов-солдатиков недостоверно снизили ароматические экстракты Royal milk extract, Butcher's bcoom extract и Chrysalide oil – на преодоление дистанции в 12,5 см клопы потратили 132.7%, 135.2% и 146.8% от контрольной группы.

Обсуждение Наиболее сильное ускорение двигательной активности клопов происходило при наличии органических растворителей – сольвент, уайт, спирт, растворитель 646 п, Polysorbate-80, растворитель 647. Вероятно, летучие компоненты этих смесей – молекулы углеводов – взаимодействуют с рецепторами на усиках клопов и вызывают ускорение бега клопов. С другой стороны, органические экстракты, вероятно взаимодействуют с рецепторами на усиках клопов, и поэтому насекомым необходимо дополнительное время для ориентировочных реакций, выяснения являются ли эти вещества сигналами о наличии потенциальных кормовых объектов в зоне досягаемости. *P. apterus* используется в качестве моделей различных экспериментальных экологических, морфологических, эволюционных,

генетических и многих других исследований (Socha et al. 2008). Химическая защита фитофаговых насекомых зависит от растений хозяев, которыми они питаются (Kristenová et al., 2011). Взаимоотношения насекомых и растений дает возможность оценить и понять их динамику, такие взаимодействия обычно вызваны кормлением, исследуя анализ слюны можно лучше понять отношения между насекомыми и растениями, например секретируемые тлей слюнные белки похожи на растительно-патогенные эффекторы, следовательно, считается функционирующими, возмущая процессы клеток-хозяев (Sharma et al., 2013).

Лимонен, обильный компонент кислых апельсинов, *Citrus aurantium* L., является эффективным инсектицидом против взрослых долгоносиков (Jacobson, 1982). В отличие от других веществ, действие D-лимонена даже в концентрации 10 г/л через 24 часа вызывало гибель <50% личинок *S. Ransomi* (Boyko et al., 2017). С фитохимической точки зрения растения являются производителями химических веществ, а насекомые являются потребителями (Stanley et al., 2020).

Выводы Проблема влияния ароматических веществ на насекомых в последнее время становится наиболее актуальной что прежде всего связано с огромным количеством производства химических добавок в пищу, применение углеводов, использование эфирных масел в косметической, парфюмерной и др. промышленности. Проблема утилизации бытовых отходов также играет не последнюю роль, и все это становится причиной не контролируемого загрязнения окружающей среды ароматическими веществами различной химической природы, влияние которых непосредственно на насекомых, в частности, на *P. apterus* остается до конца не изученным и поэтому мы в полной мере не понимаем возможных последствий. В нашем лабораторном эксперименте мы оценили влияние 52 различных ароматизаторов на *P. apterus*. Под влиянием изученных веществ не произошло достоверного ускорения или замедления двигательной активности *P. apterus*.

MEDICAL SCIENCES

УДК 616-001-084 477+100

INJURY PREVENTION IN UKRAINE AND ABROAD

Zablotska Olga Serghiivna

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Nikolaieva Iryna Mykolayivna

Candidate of Pedagogical Sciences,

Parasunko Vitalii Volodymyrovych

Undergraduate student,

Zhytomyr Medical Institute

by Zhytomyr Regional Council, Ukraine

Abstract: The article defines the essence of safety regulation of working and living conditions in Ukraine and abroad. Types of measures for the prevention of occupational diseases are described. Types of injuries are differentiated. The role of preventive work as a factor in the formation of a modern safe and healthy working environment, reducing the risk of occupational injuries, occupational diseases and accidents at work and life is defined.

Key words: injuries, legal acts on labor protection, measures on prevention of injuries and occupational diseases.

In order to ensure safe working conditions and injury prevention, the activities of employees in Ukraine are regulated by general and special provisions of regulations on labor protection.

The general ones are: the Constitution of Ukraine [1]; the Law of Ukraine "On Labor Protection" [2]; the Labor Code of Ukraine [3]; the Law of Ukraine "The Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care" [4]; the Law of Ukraine "On the Use of Nuclear Energy and Radiation Safety" [5]; the Law of Ukraine "On

Ensuring Sanitary and Epidemiological Welfare of the Population” [6]; the Law of Ukraine “On Compulsory State Social Insurance” [7]; the Law of Ukraine “On Basic Principles of State Supervision (Control) in the Field of Economic Activity” [8] and others.

Among the special ones are state normative acts on labor protection (regulations, instructions, standards, norms, rules and other documents), which provide legal norms that are obligatory. These include: sanitary norms and rules, state hygienic standards [9]; state building norms of Ukraine [10]; rules for safe operation of electrical appliances of consumers [11]; other normative-legal acts, which establish universally obligatory norms.

Articles 3, 22, 27, 30, 43, 45, 46, 50 of the Constitution of Ukraine regulate the right for work, rest, safe and healthy working conditions, as well as social protection.

The Law of Ukraine “On Labor Protection” is the main legislative act in the field of labor protection that:

- determines the basic provisions for the implementation of the constitutional right of employees for the protection of their lives and health in the process of employment; appropriate, safe and healthy working conditions;

- regulates the relationship between employer and employee on safety, occupational health and the working environment with the participation of relevant public authorities;

- establishes a single procedure for the organization of labor protection in Ukraine.

At the same time, the state acts function as a guarantor of creating safe and harmless working conditions for employees of enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership.

There are the following measures for the prevention of injuries and occupational diseases:

Technical: the use of technical means to prevent the influence of dangerous or harmful factors of production on workers; creating a comfortable microclimate; the design and implementation of safe equipment; mechanization and automation of

technological processes; modernization of technological equipment.

Organizational: proper organization of work, training, control and supervision of labor protection; development of long-term plans to reduce injuries, timely implementation of labor protection measures; the compliance with labor legislation, intersectoral regulations on labor protection; introduction of safe methods of scientific organization of labor; conducting surveys, lectures and visual propaganda on occupational safety; moral and material encouragement of active work on labor protection.

Sanitary and hygienic: creation of a normative microclimate at the workplace; providing workplaces with appropriate lighting, ventilation and heating systems, air conditioning; equipment of places for short-term rest of workers; equipment of sanitary and domestic rooms; detection and elimination of sources of industrial noise, vibration, radiation.

Legal: implementation of legislative acts, norms and rules on labor protection for all categories of workers; regulation of the mode of work and rest; conclusion of a collective and labor protection agreement; the timely development of safety instructions; the investigation of accidents at work, etc.

Economic: targeted use of funds allocated for labor protection; wide attraction of funds from the company's funds, bank loans, etc. to improve working conditions.

In addition, the safety of human behavior in the work process depends on its psychophysiological qualities, which are manifested in its sensitivity to danger signals, speed of ability to respond to such signals, emotional reactions to danger, identifying a dangerous situation and responding to it; professional qualities and human experience, knowledge of safety rules.

Occupational injuries are the easiest to manage. The main conditions for their prevention are the careful organization of safety measures at enterprises and strict control over their implementation by all employees.

Prevention of road traffic injuries includes several components - road improvement, production of high-stability vehicles, the mandatory use of seat belts, strict compliance with traffic rules, technical serviceability of vehicles, training of

drivers and more. In addition, the prevention of road traffic injuries requires attention from both the state and car designers, as well as drivers and pedestrians.

The level of domestic injuries can be reduced by improving people's living conditions, developing public utilities, increasing the number and availability of kindergartens, increasing knowledge of the operation of household appliances, including electric and gas stoves, combating alcoholism and drug addiction.

The main directions in the prevention of street injuries are improvement of streets (timely repair of their coverage, sanding down icy sidewalks and paths, good lighting in the evening, organization of traffic, service of vehicles), equipment of playgrounds or games and childcare.

Prevention of sports injuries depends on improving the organization of training and competitions, sports equipment, discipline, improving the work of leaders and coaches of sports teams, control over compliance with sanitary and hygienic standards during sports (avoidance of overload). As well as medical control over athletes and medical selection of people for a particular sport.

Child injuries are characterized by one of the sharpest social gradients in mortality in the WHO European Region. Studies in Greece, Ireland, Spain, Sweden, the Netherlands and the United Kingdom show that children from poor areas suffer and die from injuries much more often than their peers from richer areas.

To ensure the equal right for safety of children in more than 30 European countries, injury prevention plans have been developed under the Child Safety Action Plan, led and coordinated by the European Alliance for Child Safety of the European Association for Injury Prevention and Safety (EuroSafe) with the support of the European Commission, WHO and UNICEF. Injury prevention includes primary, secondary and tertiary prevention.

The purpose of child injury prevention is primarily due to prevent an episode of injury. Secondary prevention aims to reduce the risk of injury after the episode has already taken place. The goal of tertiary prevention is to minimize the consequences of injury, for example, by providing first aid or emergency care for injury [12].

Thus, an important component of the effectiveness of state policy in the field of

labor protection is proper preventive work aimed at creating a modern safe and healthy working environment, reducing the risk of occupational injuries, occupational diseases and accidents at work.

Therefore, the territorial bodies are supposed to focus on preventive work. They are due to increase the level of occupational safety culture by promoting occupational safety and ways to prevent the risks of occupational injuries, occupational diseases and accidents at work, the formation of a responsible attitude of employees to personal safety and safety of others.

LITERATURE:

1. Конституція України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K> (дата звернення 23 серпня 2021).
2. Закон України “Про охорону праці”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення 23 серпня 2021).
3. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 23 серпня 2021).
4. Закон України “Основи законодавства України про охорону здоров’я”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 23 серпня 2021).
5. Закон України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-вр#Text> (дата звернення 23 серпня 2021).
6. Закон України “Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (дата звернення 23 серпня 2021).
7. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення 23 серпня 2021).
8. Закон України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у

сфері господарської діяльності”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> (дата звернення 23 серпня 2021).

9. Нормативно-правова база в сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення. Санітарні норми і правила, державні гігієнічні нормативи. URL: <https://dpssc.gov.ua/derzhsanepidnahliad/normatyvno-pravova-baza.html> (дата звернення 26 серпня 2021).

10. Державні будівельні норми України. URL: <https://dbn.co.ua>; Будівельні норми і правила (ДБН, СНиП). URL: <https://dnaop.com/398/2458/> (дата звернення 26 серпня 2021).

11. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України комітет по нагляду за охороною праці “Про затвердження правил безпечної експлуатації електроустановок споживачів”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0093-98#Text> (дата звернення 26 серпня 2021).

12. Доклад про профілактику дитячого травматизму в Європі. URL: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/98744/E92049R.pdf (дата звернення 28 жовтня 2021).

КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ДАВНОСТІ МЕХАНІЧНИХ УШКОДЖЕНЬ ПРОТЯГОМ ПЕРШОЇ ГОДИНИ ПІСЛЯ ЇХ ЗАПОДІЯННЯ

Антонов А. Г.

к.мед.н., доцент,
учбовий доцент кафедри патологічної анатомії,
судової медицини та гістології

Сургай Н. М.

к.мед.н., доцент,
завідувачка кафедри патологічної анатомії,
судової медицини та гістології

Дубіна С. О.

к.мед.н., доцент,
завідуючий кафедри анатомії людини

Гоженко М. М.

асистент кафедри патологічної анатомії,
судової медицини та гістології
Донецький національний медичний університет,
м. Лиман, Україна

Вступ. Літературні дані, які присвячені критеріям визначення давності механічних ушкоджень протягом першої години після їх заподіяння, свідчать про те, що висвітлена наукова проблема начебто повністю вирішена але, одночасно, за даними різних авторів існує значна розбіжність, яка виникає під час оцінки однакових морфологічних, біохімічних та імунологічних даних отриманих протягом першої години після отримання механічних ушкоджень.

Мета роботи. Проаналізувати та створити міні-огляд існуючих критеріїв визначення давності механічних ушкоджень протягом першої години після їх заподіяння в судово-медичній експертизі.

Матеріали і методи. В процесі підготовки матеріалу нами було опрацьовано 35 літературних джерел за останні 5 років: 12 з яких на українській мові, 18 – на англійській та 5 - на російській. Для пошуку необхідної інформації

ми використовували такі наукові вітчизняні та міжнародні інтернет-платформи, як: Google Scholar, ELSEVIER та PubMed.

Результати та їх обговорення. В термін часу від 20-ти хвилин до 1-ї години вже може розпочинатися гранулоцитарна реакція. Нейтрофіли мають частково крайове стояння та емігрують в оточуючу тканину. Через 1-у годину відзначається збільшення рівня гістаміну та серотоніну в тканинах, розвивається набряк ушкоджених тканин, місцевий ацидоз, в ушкодженій тканині спостерігаються гранулоцити, ознаки наявності АТФ-ази, неспецифічної естерази та амінопептидази. Однак треба зазначити, що збільшення рівня гістаміну і серотоніну у вогнищі запалення відбувається негайно, оскільки тканинні базофіли дегранулюють протягом секунд – декількох десятків секунд. Як зазначалося, у цей час він вже викликає активацію Р-селектину. Динаміка артеріальної гіперемії співпадає з динамікою гістаміну, оскільки він є її основним медіатором. Відомості про зміни активності АТФ-ази, неспецифічної естерази та амінопептидази базуються на загальновідомих в колах судово-медичних експертів дослідженнях фахівця галузі гістохімії Raekallio. Через 30 хвилин після ушкодження можна спостерігати крайове стояння нейтрофілів в дрібних судинах, але ця ознака є непостійною і її не можна вважати надійним критерієм зажиттєвості ушкоджень оскільки нейтрофіли можуть збиратися протягом кількох годин після настання смерті, особливо у шкірі та навколо аспірованих мас в легенях. В таких випадках спочатку нейтрофіли з'являються в підшкірній жировій клітковині, а потім – у верхніх шарах шкіри. Одночасно може відбуватися посмертна дегрануляція тканинних базофілів. Відзначають наявність навколо капілярів сегментоядерних нейтрофілів в глибоких шарах дерми та у підшкірній клітковині на кінець першої години після ушкодження. Таким чином, в ділянці ушкодження протягом першої години після його заподіяння спостерігається комплекс морфологічних та біохімічних змін. Зміни складаються з дегрануляції тканинних базофілів; розвитку набряку; розширення судин та зміни рівня гістаміну, серотоніну, активності АТФ-ази, неспецифічної естерази та

амінопептидази; гранулоцитарної реакції. Саме реакція гранулоцитів є ознакою, про яку зазначають усі науковці та саме в оцінюванні інтервалів часу, протягом яких вона розвивається, є значні розбіжності. Є відомості про те, що у ділянці ушкодження в термін часу між першою та другою годиною з моменту його заподіяння спостерігається дегрануляція тканинних базофілів, інфільтрація ушкоджених тканин гранулоцитами, некроз волокон сполучної тканини та сегрегація її міжклітинної речовини. Додатково спостерігається позаклітинна активація глюкозидази та моноаміноксидази. Відомо про позитивну гістохімічну реакцію на АТФ-азу та естеразу, яка спостерігається в цей термін часу. Є данні про посилення міграції нейтрофілів, гомогенізацію волокон дерми та гіперхроматоз ядер базального та шипуватого шарів епідермісу. Зміни в епідермісі необхідно трактувати як підготовку до проліферації клітин цих шарів, а гомогенізацію волокон дерми, можливо, як аутоліз ушкодженої тканини протеолітичними ферментами нейтрофілів.

Висновки. Опрацьовуючи літературні джерела ми намагалися зібрати і підсумувати найбільш актуальну інформацію сьогодення, яка свідчить про те, що висвітлена наукова проблема присвячена критеріям визначення давності механічних ушкоджень протягом першої години після їх заподіяння начебто повністю вирішена але ми бачемо, що не існує однакових і універсальних морфологічних, біохімічних та імунологічних даних отриманих протягом першої години після отримання механічних ушкоджень, які б свідчили про давність їх заподіяння, тому потребує більшої уваги з боку науковців.

ЭТИОЛОГИЯ И ПАТОГЕНЕЗ КЛАССИЧЕСКИХ РЪ-НЕГАТИВНЫХ МИЕЛОПРОЛИФЕРАТИВНЫХ НЕОПЛАЗИЙ

Песоцкая Людмила Анатольевна

д.м.н., доцент

Щукина Елена Сергеевна

Ассистент

Ковалев Николай Станиславович

Студент

Днепровский государственный медицинский университет

г. Днепр, Украина

Введение. Миелопролиферативные заболевания (МПЗ) или неоплазии (МПН, MPN) — это группа клональных заболеваний системы крови, характеризующихся избыточной продукцией одного или нескольких типов клеточных элементов крови [1, 2, 3, 4]. Выделяют несколько форм МПЗ, три из которых объединяют вместе из-за общих признаков: истинная полицитемия (ИП), эссенциальная тромбоцитемия (ЭТ), миелофиброз (МФ). Эти заболевания называют «классическими», «отрицательными по химерному гену BCR-ABL» и «отрицательными по филадельфийской хромосоме» [3, 4, 10, 12].

По данным разных авторов заболеваемость ИП и ЭТ составляет 0,84-2,5 на 100 000 населения, в то время как МФ встречается реже с заболеваемостью 0,3-0,47 на 100 000 человек [12, 15]. В США проживают примерно 148 000 человек с истинной полицитемией, около 134 000 человек с эссенциальной тромбоцитемией и около 13 000 человек с миелофиброзом [4]. Несмотря на достижения последнего десятилетия, остается много нерешенных вопросов, в том числе в определении этиологических факторов и патогенезе. Одним из этиологических факторов считают ионизирующую радиацию [13]. В связи с остающимися в окружающей среде радионуклидов после аварии на ЧАЭС еще многие годы, рост МПН нельзя исключить. Поэтому изучение мутационных факторов, повреждающих их механизмов при МПН является актуальным для разработки в дальнейшем патогенетической терапии.

Цель работы. Провести обзор литературы, содержащих современные данные о распространенности, этиологии и патогенезе классических миелопролиферативных неоплазий.

Материал и методы. Использовали русско- и англоязычные статьи в базах РИНЦ и PubMed за последние 10 лет с ключевыми словами – заболеваемость, эпидемиология, патогенез классических МПН.

Результаты и обсуждение. В 2014 году на 56-м конгрессе Американского общества гематологов были представлены достижения, касающиеся молекулярного патогенеза, оценки факторов риска и прогнозирования течения заболевания, ответа на терапию, алгоритмов ведения больных ИП, ЭТ, ПМФ, клинических исследований и перспектив лечения больных с классическими Rh-негативными МПН [1]. Были открыты специфические молекулярные аномалии, характерные для этих заболеваний.

Патология начинается с одного или нескольких изменений в ДНК одной стволовой клетки в костном мозге, что приводят к неконтролируемому делению, с образованием патологических стволовых клеток, которые созревают и в один или несколько типов клеточных элементов крови. На современном этапе диагностики у 90 % больных МПН возможно выявление молекулярного маркера, что подтверждает клональную природу заболеваний [1, 2, 3, 12].

В большинстве случаев ведущая причина, вызвавшая мутацию ДНК в стволовой клетке, остается неизвестной. Мутации могут быть вызваны как факторами окружающей среды, так и ошибкой во время деления клеток. Заболевания возникают из-за мутаций (приобретенные или соматические) в генах возникают на протяжении всей жизни пациента. Сообщалось о случаях возникновения ИП, ЭТ и МФ у нескольких членов одной семьи, однако, в целом они не относятся к наследственным заболеваниям. Существует небольшое количество распространенных генетических вариантов, связанных с семейной предрасположенностью к МПН. В очень редких семьях идентифицирована специфическая наследуемая генная мутация, которая предрасполагает к развитию МПН. Семейная агрегация случаев может быть

связана с унаследованными генными мутациями и/или общим воздействием окружающей среды и/или образа жизни. Выявлено множество факторов из последних и семейных/этических. Обнаружена связь между развитием МПН и семейным анамнезом, еврейским происхождением, физическим и химическим воздействием, определенными типами проживания, аутоиммунными заболеваниями, донорством крови, курением и ожирением [4, 12].

Выявление соматических мутаций в генах янус-киназы-2 (JAK2), кальретикулина (CALR) и рецептора тромбопоэтина (MPL) в пробах венозной крови включено в клинические рекомендации ВОЗ в качестве одного из основных диагностических критериев МПН [1, 3, 4, 11, 12]. Соматические мутации JAK2 вызывают заболевание в 50–60% случаев, а мутации CALR — в 25–30% случаев. Опубликованные данные свидетельствуют о том, что JAK2-V617F-мутированные клетки MPN экспрессируют контрольную точку PD-L1, связанную с резистентностью [10, 14, 16].

MPN имеют сложный и не до конца изученный патогенез, который включает системное воспаление, клональное кроветворение и конститутивную активацию пути JAK-STAT [3, 16, 17]. Соматической мутации, которая заключается в замене гуанина на тимин в положении 1849 экзона 14 на коротком плече хромосомы 9p24, что ведет к замене валина на фенилаланин в кодоне 617 полипептидной цепи JAK2 [1].

В норме JAK1 и JAK2 протеинкиназы участвуют в передаче сигналов от цитокинов и факторов роста, играющих важную роль в гемопоэзе и функции иммунной системы. Они являются промежуточным звеном между рецепторами на мембране клетки и сигнальными внутриклеточными молекулами. При взаимодействии с определенными рецепторами их лигандов (эритропоэтином, колониестимулирующими факторами, интерлейкинами и др.) возникает такое изменение конформации рецепторов, что происходит аутофосфорилирование JAK-киназ. Далее активированная киназа фосфорилирует целый ряд белков, которые передают сигналы к ядру, направленные на активацию пролиферации и дифференцировки, угнетение апоптоза клеток-предшественниц [1, 3]. Через

цитокиновые рецепторы протеинкиназы активируют STAT-белки (STATs), выполняющие роль переносчиков сигнала с активацией транскрипции [1, 8]. В результате активации цитокины транспортируются внутрь ядра и модулируют экспрессию генов.

При появлении соматической мутации наблюдается постоянная активация JAK2 вне зависимости от связывания цитокинового рецептора со своим лигандом. Передача сигнала внутри клетки представляет собой цепь последовательных биохимических реакций, осуществляемых вторичными посредниками: PIM-киназы стимулируют пролиферацию, угнетают апоптоз; MYC и JUNB обеспечивают активацию пролиферативного ответа; циклин D2, p27KIP, CDC25A принимают участие в регуляции клеточного цикла, активируют переход от G₁- фазы к S-фазе; PU.1 и ID1 активируют дифференцировку; BCL-xL и MCL-1 ингибируют апоптоз, обеспечивают независимый от цитокина и эритропоэтина рост колоний; RAD51 приводит к геномной нестабильности. Регуляция дифференцировки и пролиферации, угнетение апоптоза, контроль репарации осуществляются и за счет эпигенетических механизмов, которые не затрагивают первичную структуру ДНК, а изменяют активность определенных генов [1]. Мутация JAK2-V617F увеличивает экспрессию генов ответа на интерферон (например, HLA) и рецептора лептина в гемопоэтических клетках-предшественниках, увеличивает экспрессию промежуточных генов моноцитов и ассоциированного с фиброцитами поверхностного белка SLAMF7 в этих клетках [5].

Перечисленные патогенетические факторы обуславливают изменение гемопоэза в костном мозге с преобладанием первоначально какого-либо из патологических звеньев, что обуславливает соответствующую первичную клиническую картину при той или иной нозологической форме МПН.

В 2013 г. двумя группами ученых независимо [T. Nangalia et al. N. Engl. J. Med. 2013; 369(25): 2391-405; T Lamphart et al. N. Engl. J. Med. 2013; 369(25): 2379-90] выявлена мутация в экзоне 9 гена *CALR*. Белок, кодируемый данным геном, локализован в эндоплазматической сети. С-концевой фрагмент несет на

себе отрицательный заряд и способен связывать кальций, тем самым являясь его буфером. Известно, что кальций играет жизненно важную роль в функционировании и выживании клеток. В частности, он служит ключевым элементом при передаче внутриклеточных и внеклеточных сигналов. Инициация клеточных ответов на факторы роста, нейромедиаторы, гормоны и множество других сигнальных молекул происходит посредством кальций-зависимых процессов. Таким образом, белок, кодируемый геном *CALR*, способен оказывать влияние на активность сигнальных путей STAT. В настоящее время известно о существовании 36 мутаций данного гена. Открытие мутаций гена *CALR* имеет важное диагностическое и прогностическое значение. Так, пациенты с мутацией *CALR* имеют благоприятный прогноз в сравнении с больными с *JAK2*- или *MPL*-мутациями [1]. Хотя MPN с мутациями в экзоне 12 *JAK2* является отчетливым доброкачественным фактором при ИП на ранней стадии [11]. Выявление мутаций драйверного гена может обеспечить более надежную диагностику и прогнозирование MPN, разные подтипы MPN имеют разные профили мутаций драйверного гена, последние приводят к уникальному клиническому фенотипу [3, 6, 7, 9, 14].

В полногеномном исследовании исландской популяции распространенный вариант rs2736100-C во втором интроне гена теломеразной обратной транскриптазы (*TERT*) был связан с MPN. Вариант *TERT* представляет одинаковый высокий риск для всех трех подтипов MPN [12].

Изучение механизмов регуляции экспрессии генов также остается одним из главных направлений исследований при МПН. Изменения экспрессии генов клетки, не затрагивающие последовательность ДНК, происходят за счет ряда механизмов: метилирование ДНК, модификации гистонов, ремоделирование хроматина, микроРНК (mRNA). Сплайсинг mRNA представляет собой процесс вырезания определенных нуклеотидных последовательностей из ее молекулы и соединения последовательностей, сохраняющихся в «зрелой» молекуле, в ходе процессинга mRNA. Мутации генов эпигенетических модификаторов и участвующих в сплайсинге mRNA тоже были описаны у больных МПН [1].

Выводы. Перспективным является дальнейшее изучение этиологических и патогенетических аспектов классических миелопролиферативных неоплазий на основе эпидемиологических исследований и открытий новых цитогенетических мутаций для разработки факторов риска, прогностических факторов и селективной терапии заболеваний.

ЛИТЕРАТУРА

1. Меликян А.Л., Суборцева И.Н. Классические Ph-негативные миелопролиферативные неоплазии // Клин. онкогематол. 2015; 8(2): 201-213
2. Рябухина Ю.Е. и др. Комплексный подход к диагностике и лечению пациента пожилого возраста с хроническим Ph-негативным миелопролиферативным заболеванием и сопутствующей хирургической патологией. Клиническое наблюдение. MD-Onco.2021;1(1):61-65.
3. Coltro G et al. Classical Philadelphia-negative myeloproliferative neoplasms (MPNs): A continuum of different disease entities //Int Rev Cell Mol Biol. 2021;365:1-69.
4. Jane Liesveld, MD, James P. Wilmot Overview of Myeloproliferative Disorders <https://www.msmanuals.com> 2020
5. D Van Egeren et al. Transcriptional differences between JAK2-V617F and wild-type bone marrow cells in patients with myeloproliferative neoplasms // Exp Hematol. 2021 Dec 15;S0301-472X(21)00823-7.
6. Kim S Y et al. CALR, JAK2, and MPL mutation profiles in patients with four different subtypes of myeloproliferative neoplasms: primary myelofibrosis, essential thrombocythemia, polycythemia vera, and myeloproliferative neoplasm, unclassifiable // Am J Clin Pathol. 2015 May;143(5):635-44.
7. Li M Y et al. Clinical significance of JAK2, CALR and MPL gene mutations in 1 648 Philadelphia chromosome negative myeloproliferative neoplasms patients from a single center // Zhonghua Xue Ye Xue Za Zhi. 2017 Apr 14;38(4):295-300.
8. Lee SE. Disease modifying agents of myeloproliferative neoplasms: a

review //Blood Res. 2021 Apr 30;56(S1):S26-S33.

9. Misawa K et al. Mutational subtypes of JAK2 and CALR correlate with different clinical features in Japanese patients with myeloproliferative neoplasms // Int J Hematol. 2018 Jun;107(6):673-680.

10. Milosevic JD Feenstra PD-L1 Overexpression Correlates with JAK2-V617F Mutational Burden and Is Associated with 9p Uniparental Disomy in Myeloproliferative Neoplasms // American Journal of Hematology 11 Jan 2022

11. Michiels J J et al. 2016 WHO Clinical Molecular and Pathological Criteria for Classification and Staging of Myeloproliferative Neoplasms (MPN) Caused by MPN Driver Mutations in the JAK2, MPL and CALR Genes in the Context of New 2016 WHO Classification: Prognostic and Therapeutic Implications // Maedica (Bucur). 2016 Mar;11(1):5-25.

12. Mary Frances McMullin and Lesley Ann Anderson Aetiology of Myeloproliferative Neoplasms // *Cancers* 2020, 12(7), 1810.

13. Poluben, L. et al. Characteristics of myeloproliferative neoplasms in patients exposed to ionizing radiation following the Chernobyl nuclear accident. Am. J. Haematol. 2019, 94, 62–73. 14. Rabade N et al. Molecular genetics of BCR-ABL1 negative myeloproliferative neoplasms in India // Indian J Pathol Microbiol. Apr-Jun 2018;61(2):209-213.

15. Shallis RM et al. 2020 Epidemiology of the classical myeloproliferative neoplasms <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov>

16. Singdong R et al. Characterization and Prognosis Significance of JAK2 (V617F), MPL, and CALR Mutations in Philadelphia-Negative Myeloproliferative Neoplasms // Asian Pac J Cancer Prev. 2016 Oct 1;17(10):4647-4653.

17. Tremblay D. History, Pathogenesis, Diagnostic Criteria, and Complications Hematol Oncol // Clin North Am. 2021 arpr; 35(2):159-176.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ ХРОНІЧНОЇ ПОСТТРАВМАТИЧНОЇ ЕНЦЕФАЛОПАТІЇ У ЧОЛОВІКІВ МОЛОДОГО ВІКУ

Прокопів Марія Мирославівна

д.м. н., доцент

Рогоза Світлана Володимирівна

к.м. н., доцент

Національний медичний університет
ім. О. О. Богомольця, м. Київ, Україна

Чепела Сергій Миколайович

Завідувач неврологічним відділенням
ДЗ ГВВ «Лісова поляна» МОЗ України

Хронічна посттравматична енцефалопатія (ХПТЕ) являє собою патологічний стан, що являє собою стійкі наслідки перенесеної черепно-мозкової травми в термін щонайменше рік після неї. У пацієнтів можуть бути різноманітні клінічні синдроми чи їх поєднання, що зумовлені незворотними травматичними змінами речовини головного мозку. Діагностика даного захворювання та лікування з метою попередження поглиблення інвалідизації вкрай значиме для людей молодого віку.

Метою нашого дослідження було визначити особливості клінічного перебігу хронічної посттравматичної енцефалопатії у людей молодого віку в залежності від її давності та лікування.

Матеріали й методи дослідження. У дослідження були включені 97 хворих, що знаходилися на лікування у неврологічному відділенні ДЗ ГВВ «Лісова поляна» впродовж 2017-2021 років з діагнозом посттравматичної енцефалопатії. Вивчався анамнез захворювання, супровідна медична документація, результати клініко-лабораторних досліджень, нейровізуалізації (комп'ютерна або магнітно-резонансна томографія). Всім пацієнтам проводилося клініко-неврологічне обстеження, дослідження наявності та ступеню когнітивних, емоційних та поведінкових порушень. Оцінка важкості депресивного стану вивчалася з використанням шкали депресії Гамільтона

(HDRS), де важкість депресії визначалася на основі значення сумарного показника шкали - "загального балу": 14-17 балів - легка депресія, 18-24 балів - помірна депресія, більш 25 - важка. Встановлення наявності когнітивного порушення досліджувалося з використанням Короткої шкали оцінки психічного статусу (MMSE).

Результати й обговорення. Вік обстежених хворих чоловіків був від 24 до 57 років, що в середньому склало $35,53 \pm 12,35$ років. Давність захворювання була від 1,5 до семи років. Пацієнтів було розділено групи у залежності від давності захворювання: 22 пацієнти хворіли до 3-х років та 61 - від 3-х до 7 років. Також здійснено розподіл хворих у залежності від лікування: 35 пацієнтів проходили систематичне (двічі на рік) лікування та 62 - лікувалися рідко чи нерегулярно. Основними скаргами пацієнтів були головні болі, запаморочення, зниження пам'яті та працездатності. Слід зазначити, що головні болі у пацієнтів, що давно хворіли та лікувалися несистематично носили більш постійний характер, характеризувалися як тупі, ниючі, стискаючі; часто вони не знімалися анальгетиками. Запаморочення мали часто поєднаний (системні і несистемні) характер; часто виникали нападopodobно, супроводжувалися нудотою, блюванням, дезорієнтацією у просторі.

Клінічно у хворих обох груп виявляли цефалічний (94 хворих 96,9 %), вестибуло-кохлеарний (48 хворих 49,5 %), вестибуло-атактичний (23 хворих, 23,7%), пірамідний (95 хворих, 97,9 %) та екстрапірамідний (5 хворих, 5,2%) синдроми.

У 90,7% хворих були виявлені емоційні та поведінкові порушення. Часто вони були дратівливими, збудливими, погано контролювали свої емоції. Так у 36,1% хворих з давністю захворювання до 3-х років виявлялася легка та помірна депресія. Середній бал по шкалі депресії Гамільтона у них склав $17,06 \pm 4,85$ з розмахом балів від 14 до 24. В усіх пацієнтів з давністю захворювання понад 3-х років виникала депресія середнього і важкого ступеню ($20,34 \pm 4,05$), котра проявлялася загальмованістю та згодом – апатією з втратою будь-якого інтересу до життя; деякі з пацієнтів висловлювали

суїцидальні думки, що потребувало активної роботи з ними психологів та психіатрів.

Легкі та помірні когнітивні порушення були в загальному у 81,4% обстежених хворих. Серед скарг переважали симптоми зниження темпу психічної діяльності, порушення пам'яті та уваги, звуження об'єму і зниження міцності запам'ятовування, розсіяність, порушення концентрації уваги.

Однак порівняння ступеню вираженості депресивних і когнітивних розладів у хворих у залежності від лікування показало досить високий ефект від проведення медикаментозної їх корекції, навіть у хворих з великою давністю захворювання. У випадках їх повторної госпіталізації відмічалось суб'єктивне та об'єктивне покращення як їх психо - неврологічного стану. Тут треба зазначити, що швидше регресування симптомів тривоги відмічено у людей в більш старшому віці. Серед препаратів, що застосовували пацієнти були нейропротективні, антиоксидантні, судинні ліки. Крім стандартної медикаментозної терапії застосовували фізіотерапевтичні методи, ЛФК, масаж; з пацієнтами працювали фізичні реабілітологи, психологи, психіатри.

Висновки. Таким чином, у молодих чоловіків з хронічною посттравматичною енцефалопатією з давністю захворювання від 1,5 до семи років основними скаргами були головні болі, запаморочення, зниження пам'яті та працездатності. Клінічно виявлявся цефалічний (96,9 %), вестибуло-кохлеарний (49,5 %), вестибуло-атактичний (23,7%), пірамідний (97,9 %) та екстрапірамідний (5,2%) синдроми. У 90,7% хворих були виявлені емоційні та поведінкові порушення, різні форми депресії та когнітивне зниження (81,4%), котрі залежали від давності захворювання та системності лікування.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Daniel H Daneshvar, Lee E Goldstein, Patrick T Kiernan, Thor D Stein, Ann C McKee, Post-traumatic neurodegeneration and chronic traumatic encephalopathy. *Molecular and Cellular Neuroscience*. 2015;66(B): 81-90,
2. Jordan BD. The clinical spectrum of sport-related traumatic brain injury.

Nat Rev Neurol. 2013;9: 222-30.

3. Martland H. Dementia pugilistica. JAMA. 1928;91: 364-65.
4. Naarding P, Beekman AT. Vascular depression: where do we go from here? Expert Rev Neurother. 2011 Jan;11(1):77-83
5. Victoroff J. Traumatic encephalopathy: review and provisional research diagnostic criteria. NeuroRehabilitation. 2013;32: 211-24.
6. Бачинська Н.Ю., Демченко О.В., та інші. Особливості синдрому помірних когнітивних порушень у хворих на гіпертонічну дисциркуляторну енцефалопатію та можливості корекції когнітивних змін препаратом прамістар. Международный неврологический журнал. 2012.- № 1-2.- (48).
7. Дамулин И.В. Болезнь Альцгеймера и сосудистая деменция / под ред. Н.Н. Яхно. М.- 2002.- 85 с
8. Практична психосоматика. Депресія / під ред.. Чабан О., Фаустова Е. Медкнига.- 2020.- 216 с.

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ ПРИ НЕСТАБИЛЬНЫХ ПЕРЕЛОМАХ КЛЮЧИЦЫ

Руйчева Ирина Ивановна

Студент 6 курса,

Кустурова Анна Владимировна

к.м.н., ассистент кафедры Ортопедии и Травматологии
Государственный Университет Медицины и Фармации
имени Николая Тестемицану, Молдова, Кишинёв

Введение. Переломы ключицы встречаются довольно часто – в 12,5-26,1%, с преимущественным поражением лиц трудоспособного возраста (20-50 лет). Нестабильные повреждения ключицы в средней трети неизбежно отражаются не только на состоянии поврежденного сегмента, но и всей верхней конечности. Применяемые технологии лечения не позволяют в полной мере гарантировать благоприятный исход и избежать осложнений. Медицинская и социальная реабилитация пациентов с переломами ключицы является важным и актуальным вопросом современной травматологии.

Цель: изучение эффективных методов реабилитации пациентов с нестабильными переломами ключицы.

Материалы и методы: под нашим наблюдением находилось 65 пациентов с переломами ключицы, поступивших в отделение травматологии Института Срочной Медицины в период 2018-2021 гг. Большую часть составили мужчины – 83,1% (54 пациента), а женщины – 16,9% (11 пациентов). Возраст пациентов варьировал от 18 до 68 лет, средний возраст составил 43 года.

Основной причиной травмы был бытовой травматизм – 75,4% (49 пациентов), в результате падения из положения стоя, в результате скольжения). Переломы ключицы встречались, в основном, в средней трети – 83% (54 пациента), а также 13,8% (9 пациентов) - в дистальной трети и 3,1% (2 пациента) - переломы проксимального конца ключицы; со смещением наблюдались в 95,4% (62 пациента) случаев, без смещения – 4,6% (3 пациента).

Чаще повреждалась правая ключица в 54% случаев (35 пациентов), что связано с доминантностью правой верхней конечности. Во всех случаях фиксация переломов ключицы проводилась хирургическим способом – внутренний остеосинтез пластиной. Период госпитализации составил от 1 до 9 дней, в среднем 5 дней. Реабилитационные мероприятия начинались с первых дней госпитализации пациентов. Контроль динамики эффективности реабилитации и коррекция выполнения упражнений проводились на основе ортопедического осмотра и инструментальных методов исследования.

Результаты: Функциональная реабилитация назначалась в послеоперационном периоде всем пациентам в комплексе с адекватным обезболиванием и антибиотикопрофилактикой проводились курсы физиопроцедур и специальных упражнений. Лечебная физкультура проводилась в 3 этапа.

На первом этапе (4-5 недель) в раннем послеоперационном периоде ЛФК выполнялась при фиксации верхней конечности в отводящей шине в среднефизиологическом положении и включала в себя активные упражнения для кистевого и локтевого суставов и пассивные упражнения для плечевого сустава.

На втором этапе (следующие 3-4 недели) лечебная физкультура дополнялась упражнениями для плечевого сустава в активном режиме в безболезненном диапазоне с постепенным увеличением нагрузок.

На третьем этапе продолжали активные упражнения дополнялись силовыми нагрузками для мышц верхних конечностей с использованием легких гантелей. Во всех случаях было достигнуто полное восстановление объема движений в суставах поврежденной конечности, что позволило пациентам вернуться к своей работе в кратчайшие сроки.

Выводы: функциональной реабилитации пациентов с нестабильными переломами ключицы должно уделяться большое внимание с учетом биомеханических особенностей ключицы.

Эффективность лечения при повреждениях ключицы основывается не

только на соблюдении принципов остеосинтеза, но также зависит от методики функциональной реабилитации. Сочетание оптимального метода хирургической фиксации перелома и адекватной функциональной реабилитации позволяет достичь наилучших результатов лечения.

CHEMICAL SCIENCES

УДК 37.012.7

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ НА УРОКАХ ХИМИИ

Битемирова Алия Еркегуловна

к.х.н., доцент

Сарсенбаевна Улбала

Магистрант

Южно-Казахстанский Государственный педагогический университет
г. Шымкент, Казахстан

Аннотация: В статье рассмотрена эффективная методика реализации межпредметных связей в преподавании химии в общеобразовательных учреждениях по обновленной образовательной программе. В формировании функционально грамотной личности в образовательном процессе большое значение имеет междисциплинарная интеграция. Цель состоит в том, чтобы предложить эффективные методы, которые мы использовали на собственном опыте и способствовали достижению положительного результата.

Ключевые слова: межпредметная связь, функциональная грамотность, биология, физика

Динамичное развитие в различных сферах страны требует технологизации системы образования как главного фактора воспитания независимого молодого поколения, функционально грамотного, свободно аргументирующего свою точку зрения, определяющего перспективный интеллектуальный потенциал нашего государства. На сегодняшний день инновационная деятельность в системе образования является важнейшей

стратегией. В частности, большое значение в современном обучении имеют инновационные технологии, педагогическая и цифровая грамотность. В статье 8 Закона Республики Казахстан» Об образовании «говорится, что «главная задача системы образования-внедрение новых технологий обучения, информатизация образования, выход на международные коммуникационные сети, создание необходимых условий для получения знаний, направленных на формирование, развитие и профессиональное совершенствование личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей, достижений науки и практики». - на сегодняшний день одной из главных целей любого учителя является достижение продуктивных уроков путем развития современных профессиональных компетенций, стремящихся к постоянным инновациям в образовательном процессе.

Повышение качества обучения позволит молодому поколению находиться в образовательном очаге и работать над самообразованием. Любому образовательному учреждению сегодня нужны всесторонне подготовленные, квалифицированные, умеющие сочетать предметные, педагогические и цифровые знания. С этой целью все преподаватели естествознания совершенствуют свои знания по инновационным технологиям обучения.

Очевидно, что при изучении химии в общеобразовательных учреждениях хороший результат дает повышение интереса обучающихся к естественным наукам, соотнесение физических, химических терминов, руководство демонстрацией физических знаний при объяснении химических закономерностей, интеграция в процесс преподавания других дисциплин. Химия, физика, география и биология, как и другие науки, взаимосвязаны и служат для формирования общих знаний об объекте природы. Стремительное развитие естественных наук в соответствии с течением времени, возникновение процессов дифференциации (дифференциации) и интеграции (интеграции) между науками как закономерность требуют возникновения междисциплинарных связей между химией, физикой, биологией и географией.

Научная новизна. При соотнесении химии с биологией рассмотрим

следующие примеры. Химические вещества: белки, углеводы, липиды, нуклеиновые кислоты составляют основу всех живых организмов. Синтез и функция химических веществ имеют биологическое значение. Например, когда глюкоза образуется в результате фотосинтеза, она расходуется на энергетический обмен. Кроме того, в живых организмах происходят физические процессы, то есть физика тесно связана с научными химическими процессами. В настоящее время использование эффективных методов и приемов образования в учебно - воспитательном процессе дает высокие результаты. Очевидно, что использование методов обучения, основанных на дидактической задаче каждого урока, приводит к цели. Метод, используемый при планировании урока, должен отвечать не только целям обучения, но и содержанию осваиваемого материала и сложности изучаемого предмета. Кроме того, выбранный метод напрямую зависит от количества обучающихся, возрастных особенностей, учебных возможностей и мастерства педагога. Ниже мы дадим описание некоторых методов для использования химии в процессе преподавания с установлением межпредметных связей, а некоторые приведем методические рекомендации по организации.

Решение задач с помощью «Метода пирамиды»

Группа делится на 5-4 пирамиды. Пирамида состоит из 4 столбцов, каждый из которых разделен на части, т. е. в столбце I будет 4 части; в столбце II-3 части; в столбце III-2 части; в столбце IV-1 часть. Всего делается 10 частей, ученикам через столбцы даются примеры на разных уровнях для каждого раздела. За каждое решение в графе I пирамиды присваивается 2 балла; за задания в графе II-3 балла; за задачи, расположенные в графе III-4 балла; за графу IV-5 баллов.

Сложность вопросов возрастает по мере того, как Пирамида поднимается снизу над колоннами. Разработанные здесь задания располагаются от простого к сложному, исходя из спирального принципа образования.

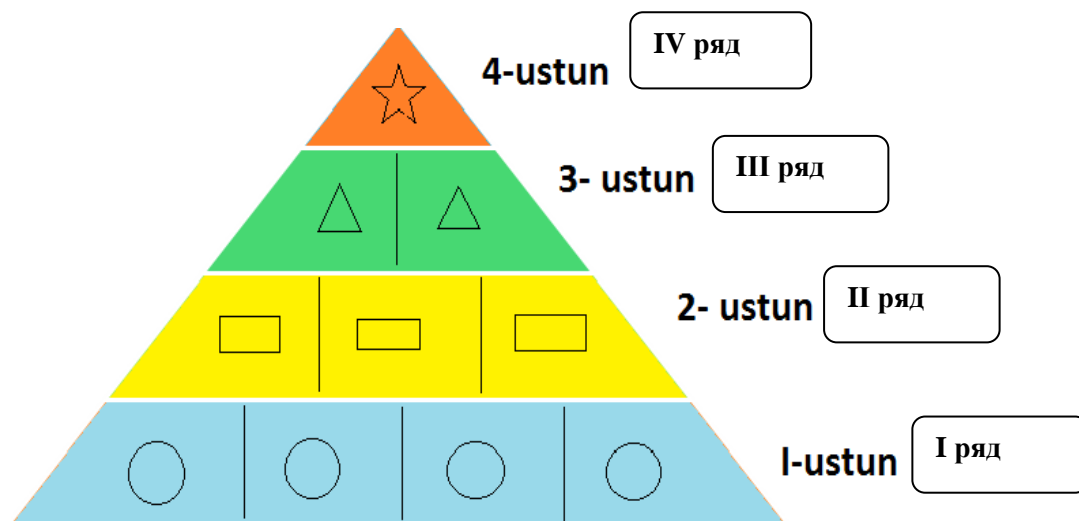

Рис.1. «Схема» пирамиды.

Этот метод реализуется в следующей последовательности.

В каждой колонке формируется блок вопросов, который пронумеровывается, записывается на цветной бумаге и помещается в конверты. Например, для столбца I-синяя, круглая форма; для столбца II-желтая, квадратная; для столбца III-зеленая, форма-треугольник; для столбца IV-Красная, может иметь форму звездочки.

В начале каждого этапа член группы пирамиды получает число из набора задач в столбец I. Числа от 1 до 4. После того, как число выбрано, учитель зачитывает отчет, соответствующий этому числу, и передает отчет на выпуск. Какая пирамида быстрее ответит на этот вопрос, получит баллы за этот ответ, тем самым ответив на 4 вопроса. После того, как все задачи в 4 столбцах этой игры решены, подсчитываются баллы, набранные каждой группой, и оцениваются в кратчайшие сроки и объективно все учащиеся одновременно.

Метод "Пирамида" может быть использован во вводной части учебного процесса с целью контроля предыдущих знаний обучающихся по новой теме, определения того, какие трудности существуют. Если метод используется в конце урока, он будет эффективен для оценки того, как учащиеся освоили тему, Какой уровень успеха они достигли, как они могут применить полученные знания.

Игра «Кто быстрее» для поддержки как упражнения на растяжку.

В начале каждого урока или при отработке новой темы можно повысить активность учащихся, выполняя упражнения на растяжку.

Вариант 1. В этом случае учитель дает каждому руководителю группы атомно-молекулярные шарики и раздает бумаги с формулой заранее приготовленных веществ (в зависимости от количества партий). Устанавливает время подготовки к 3 минут. Обучающиеся должны сказать валентность элементов в соединении. Какая группа выполнит задание первой, лидер этой группы получит возможность получить еще 5 очков. Для этого необходимо составить не менее 3 формул, назвав 10 элементов на магнитной доске. Этот метод позволяет использовать его для совершенствования навыков учащихся по составлению химических формул веществ. В данной игре очень важна и математическая грамотность обучающихся.

Вариант 2. Вторая демонстрация упражнения "Кто быстрее" организуется индивидуально с обучающимися. Круги из плотной бумаги диаметром 1-2 см обозначаются всеми элементами периодической системы (добавление лантаноидов и актиноидов необязательно). Затем элементы делятся на 8 групп и складываются в 8 мешков. В руках игрового наблюдателя будет периодическая система элементов. Учащимся предоставляется представление пустой ячейки без элементов периодической таблицы. Через ведущего игры приглашаются 2-3 ученика. В игре оба помогают, участвуют.

Заключение

Одним из главных критериев является использование инновационных технологий на планируемых и организованных занятиях, отвечающих современным требованиям. Это связано с тем, что до этого цели обучения ограничивались предоставлением обучающимся только готового материала, Новые технологии ориентируют учащихся на самостоятельную работу с применением имеющихся знаний, умение связывать полученную информацию с жизнью, эффективно использовать любую ситуацию, аргументировать свою точку зрения, принимать правильные решения и делать выводы. Изменения, новшества в деятельности учителя и ученика в образовательном процессе

требуют использования интерактивных методов и приемов при их реализации.

Интерактивные методы, используемые путем установления межпредметных связей, базируются на креативном мышлении, функциональной грамотности, активности каждого обучающегося, участвующего в учебном процессе. Очевидно, что учебный процесс будет интересен обучающимся при эффективном использовании методов с их преобразованием в процессе урока.

Важность организации уроков химии в рамках междисциплинарной интеграции заключается в том, что образовательный процесс позволяет учителю управлять уроками, дать возможность обучающимся почувствовать единство мира. В результате исследовательской работы определены принципы развития установления межпредметных связей. Разработаны и рекомендованы к использованию учебно-методические материалы интегрированного обучения химии с физикой и биологией.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бортникова Г. В. Использование интерактивных методов обучения на уроках химии в структуре формирования основных прав учащихся // преподавание химии. Общепедагогические технологии. - М.: 2012. - 95-99с.
2. Двучичанская Н.Н. Интерактивные методы обучения как средство формирования основных документов-М.: МГТУ им. Н. Э. Бауман, 2011. – 329с.

TECHNICAL SCIENCES

ОПЫТ ЕС В РАЗВИТИИ КОНТРЕЙЛЕРНЫХ ПЕРЕВОЗОК

Нестеренко Галина Ивановна,

к.т.н., доцент, доцент кафедры
«Управление эксплуатационной работой»,
Украинский государственный университет
науки и технологий, г. Днепр, Украина

Музыкин Михаил Игоревич,

к.т.н., доцент кафедры транспортных
технологий и международной логистики,
Университет таможенного дела и финансов,
г. Днепр, Украина

Стрелко Олег Григорьевич,

д.и.н., профессор, декан факультета
«Управление железнодорожным транспортом»,
Государственный университет инфраструктуры и технологий,
г. Киев, Украина

Щербина Розалия Степановна,

к.т.н., доцент, заведующий кафедрой технологий транспорта
и управления процессами перевозок,
Государственный университет инфраструктуры и технологий,
г. Киев, Украина

Введение./Introductions. Международный опыт свидетельствует о наибольшей популярности контрейлерных маршрутов в Европе, в частности, в странах Евросоюза. Здесь надо говорить о создании условий для реализации таких перевозок, когда практически было облегчено административное преодоление государственных и таможенных границ.

Развитие системы комбинированных (контрейлерных) перевозок грузов стало одним из главных направлений транспортной политики Европейского Союза в последние годы, что предусматривает на основе логистических

принципов работу сплошных транспортных цепей как единого «перевозочного конвейера». Международная практика свидетельствует, что более трети всех международных грузовых перевозок, осуществляемых по принципу «от двери до двери», выполняются с помощью контейнерных поездов.

Цель работы./Aim. Проанализировать опыт ЕС в развитии контейнерных перевозок для выбора приоритетных направлений развития транспортной отрасли.

Материалы и методы./Materials and methods. При выборе наиболее приоритетных направлений развития транспортной отрасли правительства европейских стран придают особое значение обеспечению чистоты атмосферы, сохранности экологии окружающей среды от вредных выбросов, обеспечению безопасности жизнедеятельности людей.

По результатам проведенных Комиссией Европейского Союза по транспорту исследований были выявлены существенные преимущества контейнерных перевозок перед обычными автоперевозками.

Контейнерный способ доставки грузов широко применяется в странах Западной Европы, ведь он обеспечивает:

- высокую скорость и гарантию доставки грузов в соответствии с графиком движения поезда;
- гарантированную безопасность перевозки при любых погодных условиях;
- гарантированную охрану транспортных средств и грузов во время движения и стоянки поезда;
- значительное сокращение времени прохождения пограничного и таможенного контроля;
- сохранность транспортного средства, сбережение его моторесурса и экономию топлива;
- сохранность автомобильных дорог;
- сохранность экологии окружающей среды;
- экономию затрат на топливо и оформление товаросопроводительных

документов.

Для европейского пространства перевозки в смешанном автомобильно-железнодорожном исполнении уже давно не новшество. В ряде случаев контрейлерная перевозка является неотъемлемой частью маршрута из-за действующих ограничений экологического и иного характера, касающихся автомобильных перевозок: ограничение осевой нагрузки, запрещение движения большегрузных грузовых автомобилей по определенным дням и конкретным трассам. Помимо того, в отличие от стран постсоциалистического лагеря, стоимость перевозки одной тонны груза европейскими железными дорогами в три раза меньше, чем автомобильным транспортом. В такой ситуации развитие контрейлерных поездов представляет большой интерес, особенно с учетом финансового поощрения со стороны государства, которое компенсирует автотранспортникам половину затрат, относя их на статью защиты окружающей среды и сохранения эксплуатационного качества автомобильных дорог. Контрейлерные перевозки в рамках ЕС за год сокращают экологические издержки на 200-220 млн. евро, а на ремонте дорог экономят до 500 млн. евро.

Очевиден тот факт, что первый контрейлерный поезд прошел в 1972 году по международному маршруту Кёльн (ФРГ) – Верона (Италия). До начала XXI-го века контрейлерные маршруты в Европе были весьма популярны, давая сначала приросты в объемах таких перевозок до 30 % , а в конце прошлого века – до 8-10 % в год.

Ещё до прохождения первого контрейлерного поезда, в котором на железнодорожных платформах в качестве грузов располагались автомобильные прицепы и автопоезда с грузами внутри, была создана, обоснована и доказана концепция такого вида международных комбинированных сообщений. Основной географической областью реализации контрейлерных проектов в Европе являются трансальпийские маршруты доставки грузов.

В каждом из них, как правило, фигурируют альпийские страны и районы. Сильно преуспели в этом Австрия и Италия. Причина – жесткие дорожные ограничения.

Технология перевозок «Бегущее шоссе» или Rolling road (Франция) позволяет решить задачу с успешным сохранением эффективности автомобильных перевозок как начального, так и завершающего этапов перевозки. В настоящее время за рубежом такая технология перевозки приобретает все большую популярность во внутреннем и международном сообщениях.

«Бегущее шоссе» – это способ перевозки груженых автотранспортных средств с использованием горизонтального метода погрузки на железнодорожные платформы с пониженным полом и выгрузки с них. Таким способом, можно перевозить автопоезда в полной комплектации. Автопоезда на железнодорожные платформы с пониженным уровнем пола заезжают своим ходом, при этом используются специальные погрузочные рампы. Погрузка автопоезда осуществляется в течение часа, для выгрузки необходимо в среднем 30 мин, затраты на инфраструктуру минимальны. Все, что требуется для осуществления погрузочно-разгрузочных работ, – это прямой участок рельсового пути равный длине поезда, ровная площадка в конце участка и наклонная рампа. После окончания погрузки водители автопоездов переходят в специальный пассажирский вагон в этом же поезде и следуют в нем до станции назначения.

Франция славится не столько объемами перевозок, сколько рациональной структурой их организации. С подачи французов в Европе набирают обороты терминалы системы Modalohr. Вагон-платформа Modalohr имеет очень низко расположенную погрузочную площадку. Погрузочно-разгрузочные операции осуществляются с помощью наклонных рамп. Они обеспечивают въезд и выезд автотранспортных средств с обеих сторон пути. С помощью нехитрых поворотных механизмов самой железнодорожной платформы и рампы на контрейлерный поезд одновременно могут загружаться все автомобили. Благодаря такому принципу весь состав грузится за час.

Вагон Modalohr (со специальными поворотными низкопольными карманами), позволяющий осуществлять быструю, безопасную и экономически

выгодную перевозку стандартных полуприцепов по железной дороге, с выполнением погрузочно-выгрузочных операций с полуприцепами с помощью автотягачей на площадке терминала или непосредственно на автодороге.

Использование вагонов Modalohr позволяет перевозить все типы грузовых автомобилей практически по любому европейскому железнодорожному направлению.

Идея концепции Modalohr заключается в том, что на протяжении следования поезда встречается несколько терминалов, и каждый грузовик может проехать определенную часть пути в составе поезда, а на нужном терминале съехать и следовать своим ходом. За счет оперативности выгрузки и погрузки поезд на промежуточных терминалах не задерживается более чем на час. Получается, что автомобили выступают в роли пассажиров. На сегодня для французских железных дорог основные контрейлерные маршруты связаны с Италией.

Комбинированные перевозки гружёных автомобильных прицепов по системе «Бегущее шоссе» в направлении Север-Юг стали вторым коммерческим применением двухсекционных платформ со сниженным уровнем пола в средней части, предложенных компанией Modalohr для трансальпийских челночных перевозок по коридору длиной 175 км между пунктами Айтон-Бургенау (Франция) и Орбассано (Италия). Перевозки были начаты совместным предприятием Autoroute Ferroviare Alpine в ноябре 2003г., в настоящее время в них участвует более 500 вагонов, что гораздо больше намеченного первоначально. Основные европейские грузопотоки сосредоточены на направлениях север – юг, при этом почти 70 % осуществляется в трансальпийском сообщении, что обусловлено главным образом наличием препятствий для развития автомобильных перевозок в горных районах.

90 % грузов перевозятся по технологии «бегущее шоссе» по пяти основным транспортным коридорам общей протяженностью 4 700 км. Основной контрейлерный маршрут Европы – Бреннерский (Трансальпийский)

путь, по которому каждые сутки следует 15 пар поездов. Большая часть перевозок осуществляется в режиме «без сопровождения», т.е. едут только полуприцепы, без тягачей. Естественно, в таком случае отпадает необходимость перевозить водителей.

Особенно активно контрейлерное сообщение развито в Германии – до 150 тыс. отправок контрейлеров в год. В Германии эксплуатируется система «Карго-бимер». Имеется в виду немецкая система, когда погрузка и разгрузка вагонов с автоприцепами осуществляется по горизонтали с передвижением автоприцепа вместе с встроенным в платформу так называемым «корытом». В отличие от системы «бегущее шоссе», разработанной во Франции, в ней пол железнодорожной платформы вместе с автоприцепом поворачивается под погрузку и разгрузку на своей оси.

Основу для реализации контрейлерных перевозок составляет новый вагон с приспособлением в виде «корыта» для горизонтальной погрузки и выгрузки автоприцепов. Германия является лидером по объему контрейлерных перевозок в Европе в силу вполне логичных причин: она имеет наибольшую территорию (что для контрейлеров немаловажно), развитую экономику. Кроме того, с ее территории открывается доступ к главным портам Северного и Балтийского морей, а оттуда – в Скандинавию. Основные маршруты из Германии пролегают либо в Италию, либо в Испанию. Транзит между Германией и Италией осуществляется через уже вышеупомянутый Бреннерский путь, маршрут «Тауэрн» – через Австрию и маршрут «Лечберг» – через Швейцарию. Это самые оживленные направления. Комбинированные перевозки из Германии в Италию в настоящее время осуществляют 30 ежедневных поездов. За счет почти идеальной организации перевозки на дальние расстояния дают ощутимый эффект в экономии времени. Швейцария и Австрия в силу своего географического положения являются ключевыми транзитными государствами, поэтому большая часть европейских потоков пролегает через их территории. Именно в Швейцарии прилагается больше всего усилий по переводению автомобилей на железные дороги. Наряду с

экологической, есть еще целый ряд причин, вынуждающих эту страну активно переходить на челночные поезда.

Результаты и обсуждение./Results and discussion. В Европе, прежде всего, существует область «естественного применения» контрейлерных перевозок, когда шоссе, параллельное железной дороге, либо отсутствует, либо имеет недостаточную пропускную способность. Самым наглядным примером является тоннель под Ла-Маншем. Как известно, этот тоннель приспособлен только для пропуска поездов, параллельного подводного шоссе нет. С тем, чтобы обеспечить возможность пропуска как грузового, так и легкового автотранспорта между Великобританией и Францией, были построены челночные поезда. Конкурентами контрейлерных перевозок на данном маршруте остаются морские паромы. Вторым популярным направлением контрейлерных перевозок являются трансъевропейские, а также местные, внутри Швейцарии, маршруты через Альпы. Эти горные дороги (как железнодорожные, так и автомобильные) проходят через ряд очень длинных тоннелей. Для того чтобы удовлетворить спрос на автоперевозки через Альпы без контрейлерных поездов, нужно еще построить три-четыре тоннеля длиной 15-20 км каждый, которые обойдутся в огромные суммы. Кроме того, железнодорожные перевозки через тоннели безопаснее, чем пропуск автомобилей по шоссе-тоннелям. Вследствие этих двух причин оказывается целесообразным использовать контрейлерные перевозки.

Выводы./Conclusions. По оценкам экспертов уровень объемов перевозок в контрейлерном движении в Европе достигает 30 % от общего объема перевозок и составляет порядка 70 млн. тонн в год, что стало возможным благодаря законодательному стимулированию перевозчиков соблюдать экологические нормы при перевозке грузов, а также значительному сокращению логистических издержек.

ОБЗОР ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМА УПРАВЛЕНИЯ ЭНЕРГИЕЙ ВЗРЫВА ПРИ ФОРМИРОВАНИИ РАЗВАЛА ВЗОРВАННОЙ ГОРНОЙ МАССЫ НА КАРЬЕРАХ

Норов Акмал Юнусович

соискатель базовой докторантуры,
Навоийского государственного горного института.
Узбекистан, г. Наваии

Мислибоев Илхом Туйчибаевич

доктор технических наук, профессор
декан горного факультета
Навоийского государственного горного института
Узбекистан, г. Наваии

Введение: Проблема управления энергией взрыва при формировании развала взорванной горной массы является важнейшим компонентом в технологии открытой разработки месторождений полезных ископаемых. Эффективность использования взрывной технологии при формировании развала взорванной горной массы базируется на правильном понимании физического механизма воздействия взрыва на разрушаемый горный массив [1;с 89-93].

За последние 15-87 лет, благодаря пристальному вниманию ученых, инженеров и практиков взрывного дела, к проблемам изучения физических основ действия промышленных взрывов в горных породах, по улучшению технологии и созданию инженерных методов управления энергией взрыва, успешно решены многие сложные вопросы. Однако, несмотря на значительные успехи в области теории и практики взрывной подготовки горной массы, удельный расход ПВ как основной показатель эффективности взрывных работ непрерывно возрастает [1; с 89-93].

Цель работы. Анализ предыдущих научных исследовательских работ.

Материалы и методы. Среди разнообразных методов взрывания, с помощью которых современная технология взрывных работ управляет

энергией взрыва при формировании развала взорванных горных пород, можно выделить три основных направления, позволяющих существенно влиять на механический эффект дробления массива горных пород [1; с 89-93].

Первое направление связано с разработкой эффективной конструкции зарядов и их типа забойки, предназначенных для формирования развала взорванных горных пород энергией взрыва скважинных зарядов ВВ на открытых горных разработках. В основе этого направления лежат труды Н.В. Мельникова и Л.Н. Марченко [2; с 135, 3; с 286, 4; с. 65-71].

Второе направление основано на принципе энергетического соответствия между энергией, затрачиваемой на формирование развала взорванных горных пород с различными физико-механическими и горно-технологическими свойствами и энергией, сконцентрированной в единице заряда ВВ. Это направление, наиболее полно представлено в работах Г.П. Демидюка и Л.В. Дубнова, предполагает создание определенного класса промышленных ВВ с различной объемной концентрацией энергии и разнообразными детонационными параметрами [5; с 105-110, 6; с 57-61, 7; с 43-65].

Третье направление включает широкий круг работ, связанных с интегральными эффектами формирования развала взорванных горных пород и базируется на различных технологических приемах взрывания совокупности однородных зарядов ВВ. К этому направлению относятся работы по КЗВ, взрыванию в зажатой среде, взрывание высоких уступов, с внутрискважинным замедлением и т.д. [7; с 43-65].

В производственных условиях процесс образования развала при массовых взрывах авторами работ [6; с 57-61, 8; с 256, 9; с 63-65] изучался с помощью аппаратуры, включающей в себя скоростную камеру, пульт синхронизации и дистанционного управления камерой и взрывом. В результате скоростной съемки процесса развития взрыва получены кинокадры уступа в фиксированные моменты времени. При изучении полученного материала по перемещению характерных точек контура уступа в заданные интервалы времени строились их траектории. Затем путем графического интегрирования

определялись мгновенные скорости точек в соответствующие моменты времени. Истинные перемещения точек контура находились с помощью масштабного предмета, установленного на уступе и заснятого на пленке [9;с 63-65].

Результаты и обсуждение. В производственных условиях анализу подвергались такие вопросы, как выявление влияния числа рядов скважин, схемы замедления и размеров подпорной стенки на ширину отброшенной части развала пород.

Экспериментальные взрывы [6; с 211], по которым устанавливалось влияние количества рядов скважин на ширину развала, проводились на породах различной категории взрываемости. Результаты некоторых из них приведены в таблице 3.6. Высота уступа составляла 11—22 м. Количество рядов скважин колебалось от 2 до 8, в основном 3-4, число скважин в ряду - 12-60.

Интервал замедления 87-35 мс осуществлялся при помощи КЗДШ-58, схема замедления порядная. Для сравнения приведена ширина откинутой части развала при однорядном взрывании и при тех же параметрах расположения зарядов.

Из данных табл.1 следует, что при прочих равных условиях и оптимальном расстоянии между рядами ширина отброшенной части развала при многорядном КЗВ не отличается от таковой при однорядном взрывании.

Таблица 1

Результаты некоторых взрывов при многорядном КЗВ

Породы	Кол-во рядов скважин	Высота уступа, м	РМС, м	РМР, м	ЛСПП, м	Масса заряда, кг	Длина забойки, м	Ширина отброшенной части (м) при взрывании	
								Многорядном	Однорядном
СВ	8	87,0	8,5	8,5	15,0	500	13,0	87	19
ЛВ	3	87,0	9,5	10,0	13,0	600	11,0	30	29
СВ	2	17,0	9,5	9,5	11,5	365	11,0	87	18
ТВ	2	11,5	6,0	5,5	10,0	245	7,5	13	15
ТВ	2	13,0	6,5	6,0	10,0	250/36	9/6,5	22	87
СВ	3	18,0	8,0	8,0	13,0	460/40	9/6,5	34	36

Породы	Кол-во рядов скважин	Высота уступа, м	РМС, м	РМР, м	ЛСПШ, м	Масса заряда, кг	Длина забойки, м	Ширина отброшенной части (м) при взрывании	
								Многорядном	Однорядном
ТВ	4	87,0	7,5	7,5	14,0	587/80	Н/7,0	37	37
ТВ	3	19,5	8,0	8,0	15,0	580/80	13/8,0	30	29
ЛВ	4	22,0	10,0	10,0	16,5	587/160	15/8,0	32	30
ТВ	3	11,2	6,5	5,2	11,0	310	7,5	17	18
СВ	3	17,0	9,0	9,0	12,5	270/180	14/8,0	24	22
СВ	3	11,8	7,1	5,4	10,0	247	8,5	15	16
СВ	3	16,2	9,5	9,0	10,7	492	8,5	30	32
ТВ	3	19,2	8,3	6,7	12,9	360/160	15/7,5	30	28
ТВ	4	19,8	8,5	6,7	14,5	490/100	12,5/8,0	28	30
СВ	4	18,5	9,5	8,5	12,0	360/100	13/8,0	24	26

Экспериментально установлено, что при расстоянии между рядами скважин (a_p), равном или больше его оптимального значения (a_{opt}), действие зарядов в скважинах второго и последующих рядов не оказывает влияния на ширину отброшенной части развала. Увеличение ее вследствие влияния зарядов второго ряда наблюдается лишь при $a_p < a_{opt}$. В таких случаях ширина отброшенной части развала определяется из выражения:

$$V_{op} = V_0 (a_{opt}/a_p)^{1/2} \quad (1)$$

Если расстояние между скважинами в первом ряду больше или равно ЛСПШ, то схема соединения рядов скважин не влияет на ширину откинутой части развала. В таком случае при $a < W$, а также в случае, когда инициируемые ряды зарядов образуют с линией откоса уступа прямой или косой угол, ширина развала несколько уменьшается. Это обстоятельство можно учесть введением соответствующей поправки в формулу (1), т.е.

$$V_{од} = V_0 [2a/(a + W)]^{1/2} \quad (1)$$

Таблица 2

Данные и результаты взрывов при наличии подпорной стенки

Породы	Кол-во рядов скважин	Высота уступа, м	РМС, м	РМР, м	ЛСПП, м	Масса заряда, кг	Длина забойки, м	Ширина отброшенной части (м) при взрывании	
								многорядом	Однорядом
ТВ	4	87,0	7,5	7,5	14,0	687/80	10/9,0	5,0	26,0
СВ	3	87,0	10,0	7,5	15,3	600/80	10/8,5	10,5	87,0
ТВ	4	87,0	7,5	7,0	13,0	570/80	10/7,5	15,0	87,0
ЛВ	5	87,5	10,0	10,0	14,0	600/80	9,0/7,5	87,0	15,0
ЛВ	4	19,5	10,0	10,0	14,3	587/100	9,0/7,5	30,0	2,0
ТВ	3	15,5	6,5	6,5	10,5	350/80	9,0/7,0	10,0	15,0
СВ	4	21,0	9,3	8,5	15,2	640/80	10,0/8,5	30,0	1,5
СВ	4	15,0	8,0	7,5	11,8	300/80	9,0/7,0	15,0	4,0
ТВ	3	12,2	5,2	5,0	10,0	240/40	7,5/6,5	16,0	2,0
ЛВ	3	14,0	10,0	9,5	10,2	360	9,0/8,0	87,0	-
СВ	5	16,5	9,5	9,0	10,0	360/40	9,0/8,0	10,0	5,0
СВ	4	16,4	9,0	8,5	12,5	360/80	9,5/7,5	87,0	2,0
СВ	5	14,0	8,0	7,5	11,0	387/40	8,5/7,5	25,0	-
СВ	3	14,0	8,0	7,5	12,0	360/40	9/7,5	15,0	4,0
СВ	3	14,0	8,0	7,5	12,0	360/40	9/7,5	25,0	1,0
СВ	3	16,0	8,5	8,0	12,1	400/40	9/7,5	28,0	-

Для выявления закономерностей изменения формы развала в зависимости от размеров подпорной стенки были проанализированы автором работ [8; с 211] результаты более 50 взрывов, некоторые из них приведены в табл. 2. Взрывы проводились на уступах высотой 12-87 м на всех видах пород. Ширина подпорной стенки по низу изменялась от половины до двух ЛСПП.

При ширине подпорной стенки, превышающей две ЛСПП или примерно полторы высоты уступа, отброшенная часть развала практически отсутствовала, если не считать осыпавшуюся мелочь породы. При взрывании на неубранную горную массу суммарная ширина подпорной стенки и отброшенной части развала (расстояние от нижней бровки стенки до основания развала) получается равной ширине таковой при взрывании на подобранный

забой. Высота развала в районе откоса уступа повышается с увеличением ширины подпорной стенки и достигает предельного значения при величине стенки $(1,5-1,7) h$ [10; с 39-44].

Выводы. Анализ данных табл. 2 подтверждает вывод о том, что с увеличением ширины подпорной стенки изменяется направление движения породы первой взрывной заходки. Вектор скорости центра инерции этого слоя все больше отклоняется от горизонта и в пределе приближается к направлению скорости второго слоя при подобранном забое.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Жариков И. Ф. Разработка и научное обоснование энергосберегающих технологий взрывных работ на открытых разработках угольных месторождений. Диссертация на соискание ученой степени. М 2001. С.89-93 <https://dlib.rsl.ru/01000329352>

2. Мельников Н.В., Марченко Л.Н. Энергия взрыва и конструкция заряда. М.: Недра, 1964. -138 с.

3. Марченко Л.Н. Увеличение эффективности взрыва при добывании полезных ископаемых. М.: Наука Недра, 1965. -286 с.

4. Уринов Ш. Р., Каримов Ё. Л., Норов А.Ю., Латипов З.Ё., Авезова Ф.А., Турсинбаев Б.У. Проблема управления энергией взрыва при формировании развала взорванной горной массы на карьерах. Journal of Advances in Engineering Technology Vol.2(4) 2021. стр 65-71

5. Демидюк Г.П. Удельные затраты энергии взрыва и эффективность её использования на дроблении горных пород. – В кн. Основные направления развития техники и технологии обогащения полезных ископаемых. –Л.: Механоубр, 1983. –С. 105-110.

6. Дубнов Л.В., Колеснеченко И.Т. Об энергетическом критерии эффективности взрывчатых веществ и некоторых его следствиях. // Горный журнал. М., 1986. -№5. –С. 57-61.

7. Молдован Д. В. Управление качеством взрыва подготовки горной

массы на карьерах строительных материалов на основе оптимизации параметров БВР. Диссертация на соискание ученой степени. Санкт-Петербург 2006. С.43-65. <https://dlib.rsl.ru/01003043397>.

8. Ракишев Б.Р. Автоматизированное проектирование и производство массовых взрывов на карьерах. Алма-Ата: 8716. -340 с.

9. Крылов С.В. Метод определения параметров развала отбитой горной массы на карьерах. Диссертация на соискание ученой степени. М 2005.С.63-65. <https://dlib.rsl.ru/01002817137>.

10. Ракишев Б. Р. Модели развала пород на уступах при различных технологиях взрывных работ. Записки Горного Института Том 121. - Санкт-Петербург. 2007 С. 39-44.

МЕТОДИКА ПЕРЕВІРКИ БАЛІСТИЧНОЇ СТІЙКОСТІ ШОЛОМІВ

Сєдов Святослав Геннадійович,
к. т. н., начальник науково-випробувального відділу,
Бузницький Вадим Вадимович,
провідний науковий співробітник
Стеценко Євген Володимирович,
старший науковий співробітник
Голуб Віктор Анатолійович,
д. т. н.,
провідний науковий співробітник,
Науково-випробувальний відділ,
Панасевич Людмила Анатоліївна,
молодший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
правового забезпечення військ (сил)
кафедри правового забезпечення
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського
м. Київ, Україна

Вступ. Балістичні шоломи на сьогодні є обов'язковим елементом бойового екіпірування військовослужбовців. Тому перевірка їх захисних властивостей повинна здійснюватися відповідно до стандартизованих методик, які забезпечують постачання якісних зразків споживачам.

Метою роботи є розробка методики перевірки балістичної стійкості шоломів. До основних вимог сучасних балістичних шоломів можна віднести: вагу в межах 1 – 1,5 кг (в залежності від призначення), площу захисту 11 – 14дм², рівень кулестійкості не нижче 1 класу згідно ДСТУ 8835:2019, ГСТУ 78-41-004-97 або V_{50} в межах 650 – 700 м/с у відповідності до стандарту STANAG 2920, гарантоване збереження працездатності в діапазоні температур від мінус 40⁰±2⁰С до плюс 60⁰±2⁰С, а також в умовах підвищеної вологості 1,5мм/хв.

Матеріали та методи. Шоломи, що надаються на випробування повинні відповідати класу захисту, зазначеному в маркуванні та нормативних документах (НД) на виріб.

Шоломи повинні зберігати свої захисні властивості протягом призначеного терміну експлуатації, що визначений у НД на виріб.

Матеріали, комплектувальні вироби та покриття, що використовуються для виготовлення шоломів повинні відповідати вимогам НД, мати документи, що засвідчують їх якість, бути дозволеними для застосування центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я.

Характеристики матеріалів мають бути незмінними протягом всього терміну експлуатації і не погіршуватися під дією кліматичних чинників.

Вимоги до методів випробувань балістичної стійкості шоломів можна поділити на стійкість до ураження кулями (кулестійкість) і стійкість до ураження імітаторами осколків.

Перевірку шолома на кулестійкість пропонується проводити у два етапи, як за нормальних умов, так і за умов дії мінімальних і максимальних температур (- 40 – +60)⁰С та умов підвищеної вологості.

На першому етапі проводити перевірку шолома на макеті голови для визначення стійкості щодо ураження кулями та надійності роботи системи кріплення.

На другому етапі проводити перевірку шолома з метою визначення заброньової дії куль при ураженні.

Проведення балістичних випробувань за нормальних умов.

Шолом (далі зразок) одержується у замовника і витримується в приміщенні лабораторії за нормальних умов (температура повітря 25±10⁰С при відносній вологості від 45% - 80%) протягом 24 годин.

Після витримки зразка в приміщенні лабораторії відповідальний виконавець випробувань складає акт ідентифікації на всі зразки, що представлені замовником (вказуються основні параметри зразка – зовнішні розміри, вага, основні показники зразка згідно наданого паспорта, стан зразка перед випробуванням).

Пропонується захисні структури шоломів за кулестійкістю розділити на два класи. Характеристики класів шоломів наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Клас	Найменування та індекс патрону	Характеристика засобу ураження					Кількість влучень у оболонку **, шт	
		Тип осердя	Вага, г	Початкова швидкість, м/с	Дистанція обстрілу, м	Суцільна оболонка	Збірна оболонка	
1	9-мм пістолетний патрон 57-Н-181с	Сталеве	5,9	335±10	5±0,5	5	5 у оболонку та по 1 в конструктивно однаковий стик захисних елементів	
2	9-мм пістолетний патрон LUGER	Свинцеве	8,0	358±15	5±0,5	5	5 у оболонку та по 1 в конструктивно однаковий стик захисних елементів	

Розташувати зброю, пристрій для вимірювання швидкості кулі і мішень в трасі, де будуть проводитися випробування наступним чином:

пристрій для виміру швидкості на лінії траєкторії польоту кулі на відстані 2,5 м від зрізу ствола зброї;

зброю – пістолет або відповідний до його типу балістичний ствол закріпити у пристрої фіксації зброї;

мішень на лінії траєкторії польоту кулі на відстані 5 м від зрізу ствола. Поверхня мішені повинна розміщуватися під кутом 90^0 до траєкторії польоту кулі.

Зробити попередній постріл по мішені, щоб визначити лінію польоту та місце влучення кулі.

Одягнути на макет голови (розміри та будова макета голови повинні відповідати вимогам ГОСТ 26584-85) чохол-датчик із білої тканини, за допомогою якого фіксується пробиття, надіти шолом, що підлягає випробуванням, на макет голови та зафіксувати його.

Розташувати модель голови із шоломом позаду мішені так, щоб бажане місце влучення кулі у шолом співпало із місцем влучення кулі у мішень під час попереднього пострілу, потім забрати мішень і закріпити модель голови.

Зробити п'ять пострілів у оболонку шолома (лобна частина, ліва і права

скроня, потилична частина, тьмяна частина). Кут влучення кулі між лінією польоту кулі та дотичною площиною в місці влучення у шолом повинен складати $(90 \pm 5)^{\circ}$. Відстань між сусідніми влученнями та краєм оболонки шолома повинні бути не менше, ніж 50 мм.

Після кожного вірного пострілу необхідно перевірити шолом на наявність пробою, що визначається проходженням світла скрізь оболонку шолома, коли її піднесуть до електричної лампи потужністю 60 Вт (або рівнозначної до неї лампи іншої конструкції) та дослідженням наявності пошкоджень чохла датчика.

Пробій шолома будь-яким вірним влученням є ознакою негативного результату випробувань, далі випробування припиняються.

Після позитивного результату за 5 пострілами переходять до проведення 2-го етапу випробувань на кулестійкість.

Для надійного кріплення шолома використати пристрій, що має три фіксуючі струбцини, які закріплені на платформі. Платформа може обертатися на 360° в горизонтальній площині відносно вертикальної осі, переміщуватися у вертикальній площині, а також переміщуватися в горизонтальній площині. При цьому, для контролю факту пробиття шолому, а також визначення величини заброньової дії засобу ураження використовується балістичний пластилін. Зазначений пластилін знаходиться в капсулі напівсферичної форми. Капсула з пластиліном розміщується з внутрішньої сторони шолома проти місця, що буде підданий обстрілу. Величина заглиблення в балістичному пластиліні і буде значенням заброньової дії (максимальне значення 30 ± 3 мм). Зробити 2-3 постріли.

Фотографія пристрою кріплення шолома наведена на рис. 1. і 2, а капсули, в якій розміщується балістичний пластилін наведена на рис. 3 і 4.

Рис. 1. Кріплення шолома.

Рис. 2. Кріплення шолома.

Рис. 3. Кріплення балістичного пластиліну.

Рис. 4. Капсула з балістичним пластиліном.

Випробування впливу екстремальних температур на балістичну міцність.

Витримати зразок у кліматичній камері 2 години при температурі -40°C або $+60^{\circ}\text{C}$.

Провести випробування за методикою для нормальних умов.

Час на проведення кожного випробування не повинен перевищувати 15 хвилин з моменту закінчення термічного впливу на шолом. У разі перевищення часу повторно здійснити термічну витримку.

Випробування впливу дощу на балістичну міцність.

Розташувати шолом у камері вологості під дощем інтенсивністю 1,5 мм/хв. і витримати протягом 1 години.

Провести випробування за методикою за методикою для нормальних умов.

Час на проведення кожного випробування не повинен перевищувати 15 хвилин з моменту закінчення дощування шолому. У разі перевищення часу повторно здійснити дощування зразка.

Проведення балістичних випробувань на стійкість до ураження осколками за нормальних умов.

Шолом (далі зразок) отримується у замовника і витримується в приміщенні лабораторії за нормальних умов (температура повітря $(25\pm 10)^{\circ}\text{C}$ при відносній вологості від 45% до 80%) протягом 24 годин.

Після витримки зразка в приміщенні лабораторії відповідальний виконавець випробувань складає акт ідентифікації на всі зразки, що представлені замовником (вказуються основні параметри зразка – зовнішні розміри, вага, основні показники зразка згідно наданого паспорта, стан зразка перед випробуванням).

Закріпити шолом за допомогою спеціального пристрою, що має три фіксуючі струбцини, які закріплені на платформі. Платформа може обертатися на 360° в горизонтальній площині відносно вертикальної осі, переміщуватися у вертикальній площині, а також переміщуватися в горизонтальній площині. При цьому, для контролю факту пробиття шолому використовується система засвідчення – фрагмент листа сплаву AlCuMg згідно ISO/R209 (вітчизняний аналог Д16) завтовшки 0,5 мм. Лист сплаву алюмінію жорстко закріплюється в спеціальному фіксуючому пристрої і розміщується з внутрішньої сторони шолома проти місця, що буде підданий обстрілу на відстані 5 см.

Закріплений шолом піддається обстрілу засобами ураження у вигляді імітаторів осколкових боєприпасів (вага $1,1\pm 0,03$ г, твердість по Роквелу 27 ± 3), калібр 22, тип 2, які вмонтовуються замість кулі (ПС) в 7,62x39 мм автоматні набой зразка 1943 року.

При кожному пострілі вимірюється швидкість польоту імітатора осколку і фіксується наявність або відсутність перфорації в системі засвідчення. По серії обстрілів шолома визначається V_{50} – швидкість, при якій оцінена ймовірність перфорації становить 0,5 (з визначеним засобом ураження і матеріалом мішені). Для розрахунку вищезазначеної швидкості зі всіх значень швидкостей усієї сукупності пострілів вибирається, як мінімум, шість – при цьому половина пострілів повинна перфорувати матеріал мішені, а друга половина пострілів не повинна перфорувати матеріал мішені. Найвища зареєстрована швидкість у групі (половина перфорацій і половина відсутності перфорацій) не повинна перевищувати найнижчу швидкість у групі більше ніж на 40 м/с. Значення V_{50} є середнім арифметичним означеної групи швидкостей.

Висновки Після завершення всіх видів балістичних випробувань складається протокол. В протоколі описуються характеристики зразків, місце і умови проведення випробувань, обладнання, зброя і засоби ураження, які використовувалися при проведенні випробувань, результати випробувань, висновки. Додатково, в протоколі можуть бути наведені фотографії зразків до випробувань і після дії засобів ураження на зразки.

Результати випробувань визнають позитивними, якщо всі зразки в партії відповідають вимогам нормативних документів.

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

MODELLING OF WEAR IN CONTACT PROBLEMS FOR HALF-PLANE

Onyshkevych Volodymyr,

Ph. D. (Phys.-Math.), Assoc. Prof.

Ukrainian National Forestry University

L'viv, Ukraine

Barabash Galyna,

Ph. D. (Phys.-Math.), Assoc. Prof.

Ivan Franko National University of L'viv

L'viv, Ukraine

Introduction. The experimental effect of exchanging of interior parameters of tribological system delay is known as after-action effect [1, p. 461]. Therefore we should not ignore time interval, during which characteristics of contact surfaces which defined process of wear are being formed. We use the model for plane contact problem of rectangular punch and elastic half-plane consideration in stationary statement, therefore wear is representative by linear function with time

$$w(x,t) = (A + Bt)(p(x))^\alpha.$$

Introduction of new function “ageing“ or “forgetting“ $K_1(\tau)$ gives the opportunity to take account of difficult transformations and changes, which takes place in what is called “third body” [2, p. 1251].

Aim. We take into account the “third body” – it is a thin near surface layer with its physical, chemical and tribotechnical properties, which differ from properties of main material of contacting bodies.

Let assume that after-action and existence of burnishing zones and established work regime effects are consequence of changes in the “third body”. Besides, we

must take into account of wear processes delayed effect in new contact zones in the solution of contact problems with wear. In points x_s which are outside the initial elastic contact area $[-a_0, a_0]$ process of burnishing does not start at the moment $t = 0$, but from the moment $t_s > 0$, where t_s is a time when border of contact area reaches point x_s , thus $a(t_s) = x_s$. For these points a law of wear becomes following

$$w(x, t) = \lambda(v) \int_{t_s}^t K_1(\tau) K_2(t - \tau) p(x, \tau) d\tau.$$

Form of ageing function of must satisfy $K_1 \rightarrow 0$ when $\tau \rightarrow \infty$, therefore tribological couple must “forget” about burnishing stage with time. Form of adaptation function K_2 must shown that the fact of wear dependency from loading is characterized by after-action effect. Introduction of new ageing function $K_1(\tau)$ into inherited wear model allows describing wide experimental wear curves’ class and taking into account delayed effect of burnishing process in new zones for problems with monotonically increasing contact area $[-a_0, a_0]$.

Mathematical statement of problem. The plane rigid punch with a plane base is pressed by the force P in the elastic half-plane by the time $\tau = 0$ and under the punch stationary distribution of pressure is observed. As result, crushing of nonhomogeneous surfaces takes place. From the moment of the time $\tau = 0$ punch moves along generatrix with constant relative velocity V_0 and erasing of half-plane take pace (Fig. 1). The surface of half-plane is unloaded out of the punch.

The integration of equations of theory of elasticity

$$\mu \Delta u + (\lambda + \mu) \partial \theta / \partial x = 0, \quad (1)$$

$$\mu \Delta v + (\lambda + \mu) \partial \theta / \partial y = 0, \quad (2)$$

with boundary conditions on surface $y = 0$

$$v = f(x) + (k_1 V_0 \tau / H_B + k_2) \left| \sigma_y(x) \right|^\alpha, \quad |x| \leq a \quad (3)$$

$$\sigma_y = 0, \quad |x| > a \quad (4)$$

$$\tau_{xy} = 0, \quad |x| < \infty \quad (5)$$

are necessary for the solution to the problem, where Δ – Laplace’s operator; $\theta = \partial u / \partial x + \partial v / \partial y$; u, v – components of displacement vector; λ, μ – Lamé’s coefficients; $f(x)$ – function of form of base of punch; a – half-width of the punch; H_B – firmness of half-plane material (Brinell scale); τ – time. The process of wear is described with parameters k_1, k_2, α , where $0 \leq \alpha \leq 1$, which were experimentally defined.

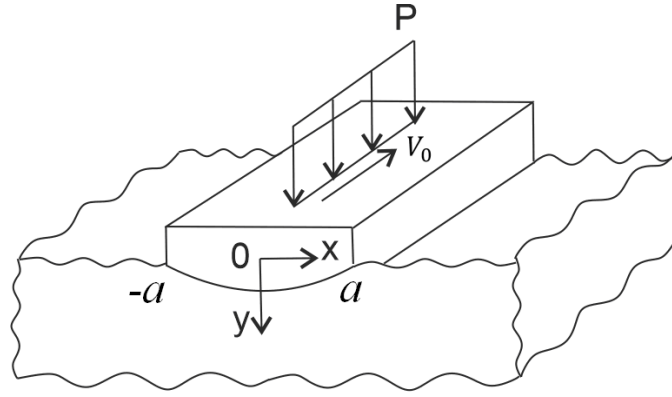

Fig. 1 Geometry of problem

Using Fourier’s integral transformation

$$\bar{u}(\xi, y) = \int_{-\infty}^{+\infty} u(x, y) e^{i\xi x} dx, \quad (6)$$

equations (1) and (2) can be represented in the space of transformants as follows:

$$\mu \frac{d^2 \bar{u}}{dy^2} - (\lambda + 2\mu) \xi^2 \bar{u} - i(\lambda + 2\mu) \xi \frac{\partial \bar{v}}{\partial y} = 0 \quad (7)$$

$$-i(\lambda + \mu) \xi \frac{d\bar{u}}{dy} + (\lambda + 2\mu) \frac{\partial^2 \bar{v}}{\partial y^2} - \mu \xi^2 \bar{u} = 0. \quad (8)$$

Correlations (7)-(8) can be rewritten in the general form

$$a_1 \frac{d^2 \bar{u}}{dy^2} + b_1 \frac{d\bar{u}}{dy} + c_1 \bar{u} + d_1 \frac{d^2 \bar{v}}{dy^2} + e_1 \frac{d\bar{v}}{dy} + f_1 \bar{v} = 0 \quad (9)$$

$$a_2 \frac{d^2 \bar{u}}{dy^2} + b_2 \frac{d\bar{u}}{dy} + c_2 \bar{u} + d_2 \frac{d^2 \bar{v}}{dy^2} + e_2 \frac{d\bar{v}}{dy} + f_2 \bar{v} = 0, \quad (10)$$

where in our case

$$a_1 = \mu, b_1 = 0, c_1 = -(\lambda + 2\mu)\xi^2, d_1 = 0, e_1 = -i(\lambda + \mu)\xi, f_1 = 0, \\ a_2 = 0, b_2 = -i(\lambda + \mu)\xi, c_2 = 0, d_2 = \lambda + 2\mu, e_2 = 0, f_2 = -\mu\xi^2.$$

We find solutions of (9) and (10) in the following form

$$\bar{u} = \left(d_1 \frac{d^2}{dy^2} + e_1 \frac{d}{dy} + f_1 \right) f = -i(\lambda + \mu)\xi \frac{df}{dy} \quad (11)$$

$$\bar{v} = -\left(a_1 \frac{d^2}{dy^2} + b_1 \frac{d}{dy} + c_1 \right) f = -\left(\mu \frac{d^2}{dy^2} - (\lambda + \mu)\xi^2 \right) f \quad (12)$$

Then equation (9) is satisfied identically, and with (10) we have

$$\left(\mu \frac{d^2}{dy^2} - \xi^2 \right)^2 f = 0, \quad (13)$$

the solution of which has the following form for half-plane

$$f = (C_1 + C_2 y) e^{-|\xi|y}.$$

Then taking into account (11) and (12) we obtain

$$\bar{u} = -i(\lambda + \mu)\xi \left[-|\xi|C_1 + C_2(1 - |\xi|)y \right] e^{-|\xi|y} \quad (14)$$

$$\bar{v} = -i(\lambda + \mu)\xi \left[(\lambda + \mu)\xi^2 C_1 + 2\mu|\xi|C_2 + (\lambda + \mu)\xi^2 C_2 y \right] e^{-|\xi|y}, \quad (15)$$

and according Hooke's law

$$\bar{\sigma}_x = \lambda \frac{d\bar{v}}{dy} - i\xi(\lambda + 2\mu)\bar{u}, \quad \bar{\sigma}_y = (\lambda + 2\mu) \frac{d\bar{v}}{dy} - i\xi\lambda\bar{u},$$

$$\bar{\tau}_{xy} = \mu \frac{d\bar{u}}{dy} - i\xi\mu\bar{v}$$

we obtain

$$\bar{\sigma}_x = -\mu\xi^2 \left[-2(\lambda + \mu)|\xi|C_1 + 2(2\lambda + \mu)C_2 - 2(\lambda + \mu)|\xi|C_2y \right] e^{-|\xi|y} \quad (16)$$

$$\bar{\sigma}_y = -\mu\xi^2 \left[2(\lambda + \mu)|\xi|C_1 + 2\mu C_2 + 2(\lambda + \mu)|\xi|C_2y \right] e^{-|\xi|y} \quad (17)$$

$$\bar{\tau}_{xy} = -i\xi\mu \left[2(\lambda + \mu)\xi^2 C_1 - 2\lambda|\xi|C_2 + 2(\lambda + \mu)\xi^2 C_2y \right] e^{-|\xi|y} \quad (18)$$

When the boundary condition (5) is satisfied and the constant C_2 is determined as

$$C_2 = (\lambda + \mu)|\xi|C_1 / \lambda, \quad (19)$$

then boundary conditions (3)-(4) are satisfied, and we obtain the following dual integral equations using (19)

$$\frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} (\lambda + \mu)(\lambda + 2\mu)C_1\xi^2 e^{-i\xi x} / \lambda d\xi =$$

$$= f(x) + (k_1 V_0 \tau / H_B + k_2) \left| \sigma_y(x) \right|^\alpha, \quad |x| \leq a \quad (20)$$

$$-\frac{\mu}{\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} (\lambda + \mu)^2 C_1 \xi^2 |\xi| e^{-i\xi x} / \lambda d\xi = 0, \quad |x| > a \quad (21)$$

The solution for problem of theory of elasticity is constructed by means of Fourier integral transformation [3, p. 101].

Solution of a system of dual integral equations. In the domain we have boundary condition

$$-\frac{\mu}{\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} (\lambda + \mu)^2 C_1 \xi^2 |\xi| e^{-i\xi x} / \lambda d\xi = \sigma_y(x) H(a - |x|), \quad (22)$$

where $H(x)$ – Heaviside step function. By means of the Fourier transformations we determine

$$C_1 = \frac{\lambda}{2\mu(\lambda + \mu)^2 \xi^2 |\xi|} \int_{-a}^{+a} \sigma_y(x) e^{i\xi x} dx \quad (23)$$

By representing the unknown contact stresses $\sigma_y(x)$ in the form of a Fourier's series

$$\sigma_y(x) = \sum_{n=-N}^N a_n e^{i\pi n x/a} \quad (24)$$

we obtain

$$\int_{-a}^{+a} \sigma_y(x) e^{i\xi x} dx = 2 \sum_{n=-N}^N a_n \frac{\sin(\xi a + \pi n)}{\xi + \pi n/a} \quad (25)$$

Contact stresses are found in Fourier series which coefficients satisfy the dual integral equations. It leads to the system of nonlinear algebraic equations for unknown coefficients by a method of collocations. Cauchy theorem about residuals is used for computing integrals.

Results and discussion. Numerical computations were carried out for the following parameters (system SI): material of half-plane – aluminum. Distribution of displacements v and contact stresses $\sigma_y^* = 2\sigma_y a / P$ is given in Fig. 2 for $\tau = 100$, curve 1 corresponds to $\alpha = 0$, curve 2 corresponds to $\alpha = 1$. Value of force P is computing by formulae

$$P = - \int_{-a}^{+a} \sigma_y(x) dx = - \int_{-a}^{+a} \sum_{k=-N}^N z_{N+k+1} \exp \frac{i\pi k x}{a} = -2az_{N+1} \quad (26)$$

It should be noted that, for the anti-plane problem, the boundary conditions on the tangential stresses $\tau_{yz} = f_T \sigma_y$ must be satisfied (where f_T – coefficient of friction).

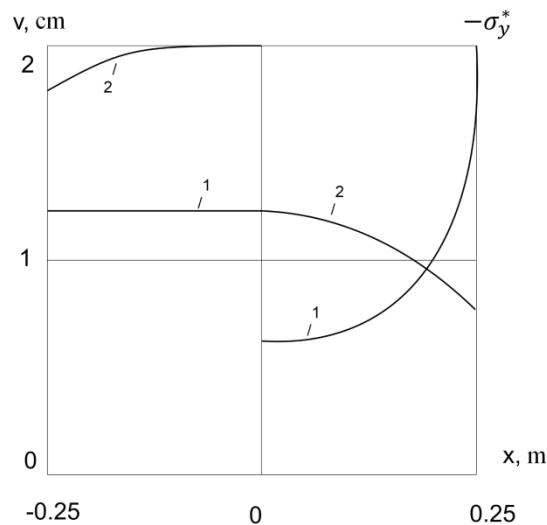

Fig. 2 Distribution of displacements and stresses for $\tau = 100$

Conclusions. Process of wear is investigated for boundary conditions including empirical parameter α . In the case $\alpha = 1$ vertical displacements increase due to the interaction time, it shows half-plane material abrasion increasing (curves 2 on Fig. 2). In the case $\alpha = 0$ we obtain invariability of vertical displacements (curves 1 on Fig. 2). These boundary cases ($\alpha = 0$, $\alpha = 1$) are the most interesting because they give the opportunity to compute the largest and the smallest wear. In the case $\alpha = 0$ we obtain invariability of vertical displacements (curves 1 on Fig. 2). In the case $\alpha = 1$ vertical displacements increase due to the interaction time, it shows half-plane material abrasion increasing (curves 2 on Fig. 2). In the case $\alpha = 0$ we obtain invariability of vertical displacements (curves 1 on Fig. 2).

Further investigation of plane contact problem with heat generation and wear account of friction is planned. Investigation methods of contact problem solution which are similar to solved problem are planned. The existence of half-plane detaching zones from punch is predicted. But numerical methods of solution building for problems with non-perfect contact are not well investigated [4, p. 94].

REFERENCES

- [1] V. P. Levyts'kyi, V. M. Onyshkevych, and I. T. Yas'kevych, "Plane contact problem of wear," *Materials Sci.*, vol. 31, no. 4, pp. 461-466, 1995.
- [2] V. P. Levyts'kyi and V. M. Onyshkevych, "Investigation of the influence of properties of a "third body" on heat generation due to friction," *J. Maths. Sci.*, vol. 109, no. 1, pp. 1251-1256, 2002.
- [3] V. P. Levytskyi and V. M. Onyshkevych, "Plane contact problem with heat generation account of friction," *Int. J. Engng Sci.*, vol. 34, no. 1, pp. 101-112, 1996.
- [4] V. M. Onyshkevych, "Mathematical wear model for contact of rigid rectangular plane punch and elastic half-plane," *Mathematical and computer modelling of engineering systems: collective monograph* / In edition by V.S.Hudramovich. Riga, Latvia: Baltija Publishing, p. 94-109, 2020. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-019-3-7>

PEDAGOGICAL SCIENCES

DIDACTICS AS A FACTOR OF INNOVATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS AND IN PREPARATION FOR KROK 1 – GENERAL MEDICAL TRAINING

Belenichev Igor Fedorovych,
Sc. D, Professor, head of the Department,
Samura Iryna Borysivna,
PhD, Associate Professor,
Bukhtiyarova Nina Viktorivna,
PhD, Associate Professor,
Kuchkovskyi Oleh Mykolayevych
PhD, Senior Lecturer
Bessarab Georgiy Ignatovych
PhD, Associate Professor,
Zaporizhzhia State Medical University, Ukraine

Introduction. The modern system of higher medical education in Ukraine is characterized by rapid changes dictated by modern requirements, in particular its integration into the European educational space. The educational course Pharmacology is among the priority components in the system of higher medical education and plays a role an important link that combines theoretical and clinical discipline, knowledge of which ensures proper scientific and theoretical training of future physicians and allows them successfully use the opportunities of pharmacotherapy in their clinical practice.

Aim – to optimize the study of the course of Pharmacology and the effectiveness of organization of the educational process.

Results and discussion. As a dynamic discipline, Pharmacology is characterized constant updating and change of information on medications, which creates some difficulties in studying it by students. Thus, teaching the course needs

scientific and innovative approaches, related to computerization and modern technologies, interactive forms of learning, the introduction of virtual pharmacological programs, etc.

The departments of ZSMU are constantly analyzing the results of the license exam, test items and improving the work to prepare students for the successful completion of KROK 1 – General medical training (GMT). Up to 1/3 of the lesson time is devoted to test control with the use of KROK 1 test items in practical classes. A positive assessment (*satisfactory*) of the test control is given on the condition the student has 80% or more correct answers. Databases of test tasks are constantly supplemented with new test items from the booklets KROK 1 of the previous academic year. Test items in the discipline are divided into blocks on separate topics.

The portal of the department contains all the necessary methodological materials for students: test databases for recent years (*in Ukrainian, Russian and English versions*), guidelines, textbooks for independent work of students, electronic tutorials on independent work, lectures, which are compiled in accordance to the approved Work programs in disciplines.

Before the examination or test control students can take a trial test in a learning mode in which incorrect answers to items are immediately shown. Teachers also provide counselling for students. During the lectures, lecturers of the departments focus students' attention on the issues on which the test items of KROK 1 are often based. At most departments, the last lecture on the course is conducted by lectures in the form of a lecture-consultation to help students to prepare for the licensed integrated examination *Krok-1. General medical training*. Preparation is carried out in the form of separate section control.

It is important to include in each module not only consideration of the subject content, but also methods of its teaching to different categories of students. The teacher conducting this section control is advisable to present the forms, methods and means of teaching this content, taking into account the level of preparation of students (*which is manifested in testing*).

Depending on the content, there is a need for new forms of work with students,

which will provide an opportunity for knowledge exchange. It is advisable to use active and interactive teaching methods as well as author's seminars in preparation for Krok-1. Author's project-analytical seminar is one of the modern forms of education. It involves collective work aimed at analyzing existing problems, developing new ideas and projects. At the author's seminar four professional positions are realized:

- *A Student participant* – is a bearer of practical knowledge and skills in a wide subject area;

- *A Student expert* – is a carrier of theoretical and practical knowledge in a narrow subject area;

- *A Student coordinator* organizing communication in the course of group work;

- *a Professor (Associate Professor)* – is the instructor of the seminar organizing communication during the meeting. The main task of the seminar is to put forward new ideas and bring them to the stage of projects.

In the future, the authors of projects can independently find and realize their ideas. The technology of conducting project seminars is a way to organize collective creative activities aimed at solving the problems of its participants in the author's production. This distinguishes this technology from all types of training procedures. During the project seminar, training is a by-product of independent creative work (*in our project it is a search for methodological ways to master the necessary content*). Within such a framework there is a development of project scientific culture, improvement of methods of situation analysis. Professor, the leader of the seminar, is, above all, the organizer of communication between participants. Such seminars were held at the Department of Pharmacology and Medical Formulation with the Course of Normal Physiology. Analytical seminars on metabolotropic drugs, and neurometabolic cerebroprotectors under the guidance of associate professors of the department were held. The curator of the seminars was Professor I. F. Belenichev.

During the practical training of 2nd and 3rd year students of Medical faculties, lectures of the departments provide consultations for students, and give lectures in preparation for Krok-1. Consultation schedules are posted on the portals of the

departments and are on the Teams calendar. The online course in preparation for Krok-1 and online courses in Pharmacology and Side effects of drugs are constantly updated.

It is necessary to use the appropriate educational literature for the proper acquisition of the theoretical material. For this purpose we offer modern textbooks and manuals in pharmacology, published in Ukrainian and English languages, including authors or co-authors which are teachers of our department.

Particular attention is paid to the control of independent work of students. New forms of teaching and training of students (*author's seminars, individual and team projects*) have been launched at the departments in the conditions of mixed form of education. The student research work (SRW) is one of the possible ways to intensify the Independent Work of Students (IWS). Active student participation in the experiment research at the department, master classes, and participation in scientific conferences deepen students' knowledge in pharmacology and encourage them.

At the meeting of the Cyclic Methodological Commission (CMC) of the departments of medical and biological disciplines, the main measures to improve the preparation for Krok-1 were outlined:

- Consultations by professors and leading associate professors of the departments according to the schedule;
- Checking the levels of student preparation at the departments, taking into account the compliance of preparation for Krok-1 (*educational literature: curricula, database of test tasks, educational material including lectures presentations and practicums; control of input and output levels of students' knowledge; criteria for assessing students' knowledge*);
- Conducting a seminar of heads of departments on improving interdisciplinary relations in connection with the preparation for Krok-1 in students of full and reduced terms of study;
- Analysis of examination items (*tickets, test items*), and evaluation criteria for disciplines;
- Mutual visits by heads of departments and the head of the CMC exams and

credit classes;

- Establishing the most complex issues, emphasizing the sequence of teaching them in different disciplines;

- Preparation of lecture material taking into account the most complex issues encountered in the test items of Krok-1.

The rational one acquires special urgency organization of IWS in the study of pharmacology in connection with a decrease in the number of auditory practical classes and lectures in Pharmacology.

Conclusions. Preparation and holding of author's seminars, lectures, methodical recommendations and instructions as well as involvement of students in team and creative work, interdepartmental and interdisciplinary events, intensifying the use of Microsoft Office 365 capabilities for Teams workgroups to coordinate and monitor the effectiveness of students' independent work, and providing advisory support will optimize the study the course of Pharmacology.

MOTIVATION AS AN INSTRUMENT IN PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE STUDYING

Isliamova Krystyna

Lecturer

Foreign philology and translation department

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Mykhailova Ludmila

Senior Lecturer

Foreign philology and translation department

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Ivaniga Oryna

Senior Lecturer

Foreign philology and translation department

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Annotation. The article is devoted to identifying the main notion of motivation – internal and external. Moreover, we investigate the ways to increase students' motivation in process of foreign language learning with the help of game techniques or remote technologies. The recent global changes have completely changed the established way of social life and greatly influenced educational sphere. Education is one of the areas that had changed crucially and the main task to introduce innovative technologies appeared. All over the world we could notice the problem of “flexibility” of education and distant technologies implementation that could help to improve the educational processes.

Key words: motivation, process of foreign language learning, internal motivation, external motivation, motivational techniques.

The problem of motivation has been discovered by many scientists for many years and will be investigated in future. The importance of forming motivation in the process of foreign languages studying has been revealed by domestic and foreign researchers, such as H. Heckausen, A. Maslow, R. Kegan, L.I. Bozhovich, J. Piaget, B. Werner, W. Lambert and others. Many works have been written on the topic of

forming students' motivation. Nevertheless, this problem does not lose its relevance and needs further in-depth study.

First of all, we would like to reveal the notion and types of motivation as it is the key point in this work. Motivation is usually understood as the determination of human behavior. Scientists identify external and internal motivation, understanding by intrinsic (internal) motivation that which is born in consciousness of human activity itself, an understanding of social utility in what it is man does, satisfaction with the result and process of activity. Thus, the intrinsic motivation arises from the needs of the person himself, and therefore this person performs one or another activity without any interference. To the internal negative motivation can be included punishment, criticism and condemnation. External motivation includes motives that are manifested outside the person and its activities: fear, condemnation, desire for prestige. To define the essence of the concept of "learning motivation" we turn to consideration of cognitive activity that occurs almost throughout the period of formation of personality, starting with kindergarten and graduating from secondary and higher education. Scientific-pedagogical and pedagogical workers of higher educational institutions constantly looking for the latest ways to improve learning. Scientists, scientific and pedagogical workers and psychologists search for the theoretical and methodological nature, which would allow not only to intensify and to optimize the educational process in modern higher education institutions, but also to develop creative independence of future specialists. We should underline personality motives and needs as factors of appearance and growing of motivation. Analyzing the learning process in a modern high school we can make a conclusion that interest in educational and cognitive activities arises only when the lecturer evokes an emotional response in students, thus, we will consider interest as the motive in which it is embodied positive emotional state of personality. One of the priorities in the solution to this problem is the introduction of modern technologies, trainings that provides further improvement of educational process, accessibility and effectiveness of education, preparation of the younger generation for life in the information society. This is achieved by ensuring the gradual informatization of the education system

aimed at meeting the educational, information and communication needs of the participants of educational process, development of individual modular training and programs of different levels of complexity depending on specific needs. We should mention traditional and innovative methods of learning technology. traditional teaching methods that have been used for many centuries and which are relevant in modern higher education. To this group includes verbal, visual, practical, control and independent teaching methods. Innovative teaching methods that are aimed at forming students creative independent thinking, creative skills and non-standard skills solving certain professional problems. This group includes the following methods: as a lecture-conversation - "dialogue with the audience", "lecture-analysis of a specific situation", "Lecture-consultation", "lecture-press conference", brainstorming, method round table Innovative learning technologies are implemented not only as defined traditional principles, methods and forms of teaching, but also using innovative learning tools according to the ultimate goal. One example of Innovative technologies of interest are, in our opinion, technology "Creating a situation of success", which is based on personality-oriented approach to the learning process. The main purpose of this technology is to give each student the opportunity to experience the joy of success and faith in own strength and awareness of their abilities. In this technology completely implements a personal approach to the subject of study, which is one of principles of organization of educational work in educational institutions at the present stage. The technology of group learning activities needs special attention. One of the basic techniques the lecturer should create and support in class is the friendly atmosphere in process which can greatly contribute to students' motivation to be involved in educational process. Next, effective and easy techniques in positive motivation forming in foreign language classes are computers and electronic textbooks due to which the lecturer can expand clarity in explaining grammatical material as well as using notes, pictures and diagrams. Positive motivation to learn a foreign language can be formed by conditions for the adequacy of educational activities to cognitive abilities and skills of students, i.e. the teaching material taught must be both accessible to students and

should require some effort for its assimilation. Various forms and types of cognitive activities in foreign language classes in higher education institutions contribute to the consolidation of interest in the topic being studied. Individual, group and collective forms of cognitive activity can be used in classes. Individual forms of educational and cognitive activities involve independent work of students, which can be implemented in the process of educational and cognitive classroom and extracurricular work. The main means of individual form of work during classroom classes are variability of the tasks offered at choice, taking into account the level training, interests and opportunities of students. In turn, various forms of collective and group activities as well give the opportunity to differentiate educational activities so as to make it feasible for each student.

In conclusion, we would like to underline several effective methods of motivation formation and development for students of non-linguistic faculties in process of education in higher educational institutes: practical teaching methods (preparatory, trial, training and creative exercises); visual teaching methods (demonstration, computer demonstration); methods of control and correction of knowledge, skills and abilities (computer control and self-monitoring, oral and written testing); methods of stimulating and motivating educational and cognitive activities, creating situations of interest in learning, explaining the purpose of learning subject and encouragement in education); methods of activating educational and cognitive activities (intellectual games, training and instrumental games, role and educational business games).

LITERATURE:

1. Арістова Н. О. Формування мотивації вивчення іноземної мови у студентів вищих навчальних закладів: монографія / Н. О. Арістова. – К.: ТОВ «ГЛІФМЕДІЯ», 2015. – 240 с.

2. Арістова Н. О. Вплив оцінки на формування мотивації вивчення англійської мови у студентів нелінгвістичних закладів освіти / Н. О. Арістова // Соціалізація особистості. – 2005. – Т. 26. – С. 154-159.

3. Арістова Н. О. Проблема поняття „мотивація учіння” в науковій літературі / Н. О. Арістова // Теоретичні питання культури, освіти та виховання.– 2002. – Вип. 22. – С. 97–100.

4. Гальперин П. Я. Введення в психологію / Петр Яковлевич Гальперин. – М.: Вид-во Моск. ун-та, 1976. – 150 с.

5. Клачко В. М. Формування мотивації учбової діяльності у курсантів вищих військових навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. пед. наук : спец. 20.02.02 „Військова педагогіка та психологія”/В. М. Клачко. – Хмельницький, 1999. – 18 с.

6. Леонтьев А. Н. Діяльність. Свідомість. Особистість / Леонтьев А. Н. – .: Полтиздат, 1975. – 304 с.

7. Рубинштейн С. Л. Основи загальної психології / Сергій Леонидович Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2004. – 713 с.

**ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ШКОЛЫ В ПСИХОЛОГИИ
ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Алдияров Ахметжан Джумадиллаевич

к.и.н., старший преподаватель

Абуова Бейбет Джанабаевна

к.п.н., старший преподаватель

Алипбек Ардак Зауирбековна

к.п.н., и.о. доцента

Южно-Казахстанский государственный

педагогический университет

Юсупова Акжан Айтбайкызы

Студентка 3-курса

6B01201 – Дошкольное обучение и воспитание

Южно-Казахстанский государственный

педагогический университет

Утеева Гулзина Тойшиевна

Магистрант 2-курса

Университет Мирас

г. Шымкент, Республика Казахстан

Аннотация: Основная идея этой статьи посвящена вопросу основных теоретических школ в психологии творческой деятельности. Творчество – норма человеческого бытия. Творческие способности есть у всех, но творческий «генетический клад» сам по себе не откроется, пока не возникнет потребность у общества и не появится возможность реализации у личности. Творчество реализуется в интеллектуальной и духовной деятельности человека.

Ключевые слова: основа, теория, школа, психология, творчества, деятельность, общества.

В отношении того, что является источником творчества, какова его роль в жизнедеятельности и развитии человечества, высказываются различные точки зрения. Анализ основных теоретических школ в психологии творческой

деятельности и его конкретизация.

Психоаналитическая теория творчества (З.Фрейд, К.Юнг) рассматривает два аспекта: мотивацию и бессознательные компоненты творчества. З. Фрейд полагал, что мотивы творчества связаны с эросом (влечением к жизни) и являются производными от сексуальных влечений. Творчество – это десексуализация, т.е. перенос сексуальной энергии в творческую созидательную деятельность. В продуктах творчества (прежде всего – художественного) воплощаются вытесненные стремления и переживания, происходит сублимация.

Другим положением теории З. Фрейда является утверждение, что важнейший источник творчества – это подсознание, бессознательные психические процессы. Бессознательное, по З. Фрейду, – самая «творческая» часть психики.

К. Юнг утверждал, что бессознательное полно зародышей будущих психических ситуаций, новых мыслей, творческих открытий. Оно является источником творческого дара, творческого вдохновения. Юнг выделял в человеке два начала – личностное и творческое, которые могут находиться в антагонистических отношениях. «Каждый творческий человек – это некоторая двойственность или синтез парадоксальных свойств. С одной стороны, он представляет собой нечто человечески личное, с другой – это внеличный человеческий процесс. Он есть в высшем смысле этого слова «Человек», коллективный человек, носитель и ваятель бессознательно действующей души человечества. Творческое живет и произрастает в человеке, как дерево в почве, из которого он забирает нужные соки. Аналитическая психология называет это явление автономным творческим комплексом, который в качестве обособившейся части души ведет свою самостоятельную, изъятую из иерархии сознания психическую жизнь и сообразно своему энергетическому уровню, своей силе. на правах вышестоящей инстанции мобилизует Я на службу себе» [1].

Таким образом, с позиций психоаналитических взглядов творческий дар –

это рок, не подвластный сознанию и воле человека.

С позиций *гештальтпсихологии* творчество – это «замыкание» в процессе мышления в единое целое разрозненных фактов, приведение во взаимодействие отдельных хранящихся в памяти фрагментов знания, что приводит к озарению (Келлер, 1930; Wertheimer, 1945) » [2].

Когнитивная теория творчества Дж. Келли рассматривает творчество как альтернативу банальному. Не используя термин «творчество», Келли между тем разработал оригинальную теорию творчества и творческой личности, впервые описав альтернативное гипотетическое мышление. Для Келли человек – это исследователь, ученый, который эффективно, творчески взаимодействует с миром, интерпретируя мир, перерабатывая информацию, прогнозируя события. Жизнь человека – это исследование, постоянное выдвигание гипотез о реальности, с помощью которых он пытается предвидеть и контролировать события. Картина мира гипотетична, и люди формулируют гипотезы, проверяют их, т. е. осуществляют те же умственные действия, что и ученые в ходе научного поиска. Жизнь – это творческий исследовательский процесс » [3].

Взгляд на творчество представителей гуманистической психологии. Оптимистический взгляд на природу человечества, характерный для гуманистической психологии, относится и к пониманию природы и роли творчества.

Е.П. Ильин. «Психология творчества, креативности, одаренности» Предтечей гуманистического подхода к изучению творчества является А.Адлер. Он полагал, что каждый человек изначально обладает творческой силой, благодаря которой обеспечивается возможность управления собственной жизнью и создается собственный стиль. *Компенсационная теория* творчества А. Адлера рассматривает науку, искусство и другие области культуры как способ компенсации человеком своих недостатков. Творческое Я, имеющееся у человека, влияет на каждую грань человеческого опыта и делает человека архитектором своей собственной жизни и творцом своей личности»

[4].

Творчество рассматривается как образ жизни человека (а не только как решение конкретных задач), а человек – как творец собственной жизни (Э.Фромм, Г. Олпорт и др.). Э.Фромм, например, определяет творчество как способность «удивляться и познавать, умение находить решения в нестандартных ситуациях, это нацеленность на открытие нового и способность к глубокому осознанию своего опыта».

К представителям гуманистической психологии относятся К. Роджерс и А. Маслоу, а также Р. Мэй, Д. Морено. Их взгляды на природу творчества весьма близки, но каждый тем не менее освещал разные аспекты данного вопроса.

Центральным понятием в теории К. Роджерса, основателя личностно-ориентированной терапии, является «поле опыта» (или «феноменальное поле»). Оно включает события, восприятие, ощущения и воздействия, которые человек отбирает по принципу нужности, сам того, может быть, не осознавая » [5].

В поле опыта входит самость – организованный, связанный гештальт, находящийся в процессе формирования. Она подразумевает взгляд человека на себя, основанный на прошлом опыте, данных настоящего и ожиданиях будущего. Раскрытию самости, по К. Роджерсу, способствует главный мотив человеческой деятельности – стремление к самоактуализации. Это стремление имеет врожденный характер, и на его осуществление оказывает значительное влияние креативная установка личности. Потребность в креативных людях, по мнению К. Роджерса, обусловлена ситуацией в современном мире, связанной с увеличением научных открытий и изобретений. Пассивный и культурно ограниченный человек оказывается не в состоянии справиться с потоком вопросов и проблем, предъявляемых ему окружающим миром. Платой за отсутствие творческого начала является дезадаптация человека.

Главным побудительным мотивом творчества является стремление человека реализовать себя. Оно есть в каждом индивиде, но может быть скрыто под слоем психологических защит. Созидательный характер творчества можно

предположить в том случае и в той мере, в какой человек «открыт» своему опыту.

По А. Маслоу, «творчество – универсальная функция человека, которая ведет ко всем формам самовыражения» способность к творчеству является врожденной («деревья дают листья, птицы летают, человек творит»), она заложена в каждом и не требует специальных талантов, поэтому творческими могут быть и домохозяйки, и бизнесмены, и Е.П. Ильин. «Психология творчества, креативности, одаренности» профессора. Однако большинство людей теряют эту способность в процессе «окультуривания», чему в немалой степени способствует официальное образование.

С. Медник (1969) разработал ассоциативную теорию творчества. По его мнению, суть творчества – в способности преодолевать стереотипы на конечном этапе мыслительного синтеза и в широте поля ассоциаций. Чем из более отдаленных зон смыслового пространства взяты элементы проблемы, тем более креативным является процесс решения. Творческий процесс, по Меднику, – это переформулирование ассоциативных элементов в новые комбинации, отвечающие поставленной задаче. Критерием креативности решений является величина отклонения от стереотипа.

К. Роджерс (1994) пишет, что сама жизнь и восприятие мира есть творческий акт. Поэтому удивляет его пессимистическое утверждение, что современная культура имеет тот недостаток, что в ней мало творчества, и расплатой за это будет «не только плохое приспособление индивида и групповая напряженность, но и полное уничтожение всех народов» (с.80). Причина в недостатке творчества – существующая система образования, ориентированная на усредненные стандарты. «Получив образование, мы обычно становимся конформистами со стереотипным мышлением, людьми с «законченным образованием», а не свободными, творческими и оригинально мыслящими людьми» [5].

К. Роджерс рассматривал творчество как универсальное явление: «Нет существенной разницы в творчестве при создании картины, литературного

произведения, симфонии, изобретении новых орудий убийства, развитии научных теорий, поиске новых особенностей в человеческих отношениях или создании новых граней собственной личности».

К. Роджерс определил внутренние и внешние условия творческой деятельности. К внутренним условиям он относил: 1) экстенциональность (открытость новому опыту); 2) внутренний локус оценивания; 3) способность к необыкновенным сочетаниям. Внешними условиями творчества являются: 1) психологическая безопасность и защищенность (признание безусловной ценности индивида, создание обстановки, в которой отсутствует внешнеоценивание); 2) психологическая свобода самовыражения. Сопутствующими компонентами творческого акта К. Роджерс считал эмоции (эстетические, эвристические, коммуникативные, «отъединенности»).

Творчество, с точки зрения Д.Б. Богоявленской, является ситуативно нестимулированной активностью, проявляющейся в стремлении выйти за пределы заданной проблемы.

Креативный тип личности присущ всем новаторам независимо от рода деятельности: летчикам-испытателям, художникам, музыкантам, изобретателям.

И. Тэйлор (1975) оперирует понятием «трансактуализация». Оно включает в себя систему личность – среда. Автор пытается показать, как творчество преобразует среду, какую роль играет личность в изменении среды. Трансактуализированная личность противостоит, по мнению автора, реактивной личности, так же как трансдействие противодействию.

Е.П. Ильин. «Психология творчества, креативности, одаренности» напряжению. Оно может быть редуцировано двумя путями: изменением личностью своей собственной перцепции соответственно окружению или реорганизацией окружения соответственно миру личности. Автор рассматривает первый тип как результат конформности, присущий большинству людей, а второй тип как приводящий к творчеству [6].

Он выделяет пять уровней творчества: выразительное творчество,

техническое творчество, изобретательское творчество, новаторское творчество, чрезвычайное творчество. Этим уровням развития творчества, каждый из которых имеет различную зону развития, соответствуют пять форм трансактуализированных склонностей.

Понятия (мышление и творчество) зачастую противопоставляют. Но такая позиция приводит к грубой методологической ошибке, заставляя признать, что для творческих личностей должны быть особые психологические законы. На самом же деле элементарные способности человеческого ума одинаковы у всех. Они только по-разному выражены (сильнее или слабее) и по-разному сочетаются между собой. Например, сочетание зоркости в поисках проблем, гибкости интеллекта, легкости генерирования идей и способности к отдаленному ассоциированию проявляет себя как нестандартность мышления, которую считают неперменной составной частью таланта.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абовский Н. П. Творчество: системный подход, законы развития, принятие решений. – М., 1998.
2. Альтшуллер Г. С., Верткин И. М. Как стать гением. – Минск, 1994.
3. Богоявленская Д. Б., Богоявленская М. Е. Психология одаренности: понятие, виды, проблемы. – М., 2005.
4. Галин А. Л. (сост.) Психология творчества: Методические рекомендации. Вып. 1. – Новосибирск, 1986.
5. Башмаков А. И., Владимиров А. И., Грачев В. А. и др. Технологии и средства развития творческих способностей специалистов. – М., 2002.
6. Дорфман Л. Я. Дивергентное мышление и дивергентная личность: ресурс креативно-сти: Личность, креативность, искусство. Пермь, 2002. С. 89–120.

ПРИМЕНЕНИЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ХИМИИ

Мадибекова Галия Муталиевна,
к.х.н., доцент
Шабаз Аида
Бекеева Нурилла
магистранты 1 курса, кафедра химии

Аннотация: В преподавании химии вузом по обновленной образовательной программе предусмотрены эффективные методы применения новых технологий обучения. XXI век- век передовых технологий. Поэтому эффективное использование новых технологий в системе образования- требование времени. Цель состоит в том, чтобы предложить эффективные методы, которые мы использовали на собственном опыте и способствовали достижению положительного результата.

Ключевые слова: Новые педагогические технологии, окислительно-восстановительные реакции, органические аналитические реагенты.

Введение. В настоящее время требуется технологизация системы образования как ключевого фактора воспитания самостоятельного молодого поколения, способного определить будущий интеллектуальный потенциал государства, функционально грамотного, способного свободно выразить свои взгляды. Сегодня инновационная деятельность в системе образования является важнейшей стратегией. В частности, большое значение в современном обучении имеют инновационные технологии, педагогическая и цифровая грамотность. В статье 8 Закона Республики Казахстан «Об образовании» говорится, что «основной задачей системы образования является внедрение новых технологий обучения, информатизация образования, доступ к международным коммуникационным сетям, приобретение национальных и

общечеловеческих ценностей, национальные и общечеловеческие ценности [1, с. 219]

Основная часть. Новая образовательная парадигма ставит во главу угла не только знания, навыки и умения учащегося, но и его личность, его развитие как личности через образование. Традиционное обучение – это организация, управление и контроль процесса обучения новым технологиям, готовым для учащихся. Инновационная технология обучения – это способ реализации содержания обучения, изложенного в учебном плане, раскрывающий формы, методы и средства обучения, обеспечивающие эффективное достижение поставленных целей. Новая организация обучения должна включать следующие задачи:

- вовлечение студентов в управление процессом обучения;
- превращение коллективных действий в инструмент совместного общения;
- дифференцированы по уровню и индивидуализированы по специфике.

Важность трех основных этапов. В этой новой технологии обучения все стратегии применяются в три этапа [2, с. 128]

I этап – вызвать у ребенка интерес – стимулировать мышление, что необходимо на каждом занятии. Особенности этапа: подведение итогов, актуализация имеющихся знаний учащегося по теме или проблеме, мотивация учебной деятельности учащегося, создание постоянного интереса к теме, пробуждение активности учащегося на уроке.

II этап - способность различать смысл. Задачи здесь совсем другие. Этап позволяет учащемуся получить новую информацию, осмыслить ее, объединить имеющиеся знания, провести всесторонний и всесторонний анализ текста.

III этап - рефлексия. Здесь, в основном, обобщение полученной информации, общая рефлексия; новая информация для учащегося, новые знания, формирование у каждого учащегося собственного отношения к читаемому материалу и т. д. дано значение. Повышение качества образования

поможет подрастающему поколению быть в центре образования и учиться самостоятельно [3, с. 65]. Сегодня любое образовательное учреждение нуждается в хорошо подготовленных специалистах, способных сочетать знания и навыки, предметные, педагогические и цифровые знания. С этой целью все учителя естественных наук совершенствуют свои знания в области инновационных технологий обучения [4, с. 384]

Мы знаем, что основные цели и задачи инноваций в сфере образования близки друг другу. Одним из основных показателей эффективности системы образования является качество образования. Мы хотели бы привести конкретные примеры влияния этого проекта на повышение качества образования учителей-предметников.

Мы использовали много активных методов обучения, чтобы повысить интерес и активность учащихся на уроках химии. Он помогает повысить уровень знаний по химии за счет использования новых педагогических методов, помочь учащимся научиться использовать свой потенциал.

В целях повышения интереса учащихся к урокам химии используя самые разные методы, урок можно проводить как в привязку, так и в бой. Мы заметили повышение уровня знаний и интереса к урокам за счет использования активных методов обучения на наших уроках химии. В этой статье мы хотим сосредоточиться на этих методах.

Тема занятия: Равновесие в реакциях окисления-восстановления, образование малорастворимых соединений.

Перед уроком раздали оценочный лист. То есть каждый студент может оценивать себя во время урока. Студенты были разделены на группы, чтобы охватить весь материал по теме. В настоящее время развиваются технологии интерактивного обучения. При этом использовалась технология онлайн-группировки через «Castlots». Список студентов вводится на сайте «Castlots», программа автоматически делит их на 3 группы случайным образом.

Перед уроком использовался метод «Ассоциация». В зависимости от темы каждой группе предлагаются фразы: «Окислительно-восстановительные

реакции», «Степень окисления», «Органические аналитические реактивы». Этот метод дает представление о том, какие мысли рождаются у учащихся по заданной теме, и все они записываются по сторонам этого слова.

Для того, чтобы глубже вникнуть в тему, было дано онлайн-задание «Learningapp». Определяет, является ли реакция, отображаемая на интерактивной доске, окислительной или восстановительной. Каждая группа по очереди отвечает.

С целью углубленного усвоения окислительно-восстановительных реакций в ходе практики было дано задание на парную задачу. В процессе составления отчета все студенты записывали и объясняли путь к выпуску отчета.

После, был организован освежающий момент, чтобы поднять настроение студентам и повысить их активность.

Для освещения теоретической части темы был использован метод "Поле чудес". Один студент из каждой группы приходит и останавливается на одно число, когда вращает барабан. Советуется с группой, отвечает на вопросы под номерами. Этот метод можно привести ко всем дисциплинам.

С целью развития логических и творческих способностей применялась методика «Фишбоун». Эта стратегия является моделью выявления проблем и поиска решений. В процессе обучения этот метод позволяет учащимся обсудить общую тему. На голове рыбы: тема для изучения, рассмотрения, обсуждения. На правом ребре: причины выявленной проблемы, основное содержание и понятия темы. На левом ребре написаны: пути решения проблем, препятствия, вызывающие конфликт. На хвосте у рыбы: результат выявленной работы и ответ на итоговый вопрос анализируемой темы.

Трем группам были даны три разные темы.

1. Как вы объясните окислительно-восстановительные реакции у школьников?

2. Окислительно-восстановительные реакции в окружающей среде (как объяснить учащимся?)

3. Изменения степени окисления при окислительно-восстановительных реакциях (как объяснить учащимся?)

Каждая группа защищалась, помещая на плакат рыбий скелет, выявляя причины и находя решение проблемы.

Для подведения итогов урока был использован метод «Пирамида отражения». На каждом этапе пирамиды находятся фразы «четыре факта, которые я узнал», «три факта, которые я узнал», «два факта, которые я хочу узнать больше», «один факт, который нужно запомнить». Ученик пишет свою мысль на наклейке и приклеивает ее рядом с соответствующим словом.

В конце урока каждый студент оценивал себя с помощью оценочного листа. В целях подведения итогов были обсуждены положительные стороны урока. Все три группы были активны и сделали урок интересным и познавательным.

Заключение В заключение можно сказать, что наше занятие со студентами с использованием новых педагогических технологий прошло успешно. Отзывы студентов были полны положительных отзывов и впечатлений. Привлекательность урока, умение пользоваться правильными методами требует от сегодняшнего учителя поиска. В век бурного развития науки и техники, потока информации, основной задачей школы является развитие способностей и талантов человека, формирование умственных способностей. Это необходимый поворотный момент в сегодняшнем образовательном пространстве. Ведь организация учебного процесса на уровне государственных образовательных стандартов требует внедрения новых педагогических технологий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Околелов, О.П. Педагогика высшей школы: Учебник / О.П. Околелов. - М.: Инфра-М, 2016. - 219 с.

2. Бермус А. Г. Практическая педагогика. Учебное пособие. М.: ЮРАЙТ, 2020. 128 С.

3. Чернобельская, Г.М. Методика обучения химии в средней школе: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Г.М. Чернобельская. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2010. 65 с.

4. Зайцев, О. С. Методика обучения химии / О.С. Зайцев. - М.: Владос, 2011. - 384 с.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РОЗВИВАЮЧОЇ ДОШКИ БІЗІБОРД НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Ніконенко Тетяна Володимирівна,

к. п. н., доцент

Малиш Яна Вікторівна,

Гоменюк Дар'я Сергіївна,

студентки

Бердянського державного педагогічного університету,

м. Бердянськ, Україна

Введення. Відповідно до Державного стандарту (2018), першочерговим завданням сучасної освіти є підготовка молодшого школяра до життя, створення умов для своєчасного повноцінного фізичного, психічного й духовного розвитку кожного учня, формування його життєвих компетентностей. Освітній процес розглядається, як саме життя, що ґрунтується на суб'єктності здобувача початкової освіти [1]. У зв'язку із цим одне з головних завдань вчителя початкової школи полягає в тому, щоб створити умови для самостійного розвитку молодшого школяра, прояву його особистісного потенціалу. Погляд на роль саморозвитку змінювався з часом. Його значущість знайшла своє відображення у спадщині Я. Коменського, Ж. Руссо, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.

«Дітей вчить те, що їх оточує» – це правило, виведене видатною вченою, педагогом і психологом М. Монтесорі майже сто років тому, актуальне й нині. Основний принцип її системи полягає в саморозвитку молодшого школяра шляхом освоєння навколишнього світу і маніпуляцій з предметами побуту та спеціальним дидактичним матеріалом.

Яскравий приклад такого матеріалу – це бізіборд, або розвивальна дошка. Останнім часом цей засіб набуває більшої популярності як серед батьків так і серед педагогів, адже захоплює молоде покоління не менше ніж гаджети!

Мета роботи. Розкрити особливості застосування розвиваючої дошки бізіборд на уроках математики в початковій школі.

Матеріали і методи. Що ж таке бізіборд? Його назва зможе дати відповідь на це питання: busy – зайнятий, board – дошка. І справді, з цим бізібордом учень початкової школи буде зайнятий дуже довго.

Перша дошка бізіборд (busyboard) з'явилася ще в 1907 році і придумала її жінка – М. Монтесорі. Італійка була громадською діячкою – філософом, педагогом та лікарем. Вона організувала школу свого імені для дітей з порушенням розвитку, ну а незабаром вирішила присвятити життя педагогіці загального характеру. У той час така дошка обладнувалася необхідними на думку М. Монтесорі предметами: вимикачами світла, розеткою з штекером, намальованої взуттям з реальним шнурком, дверний засувкою і дверної ланцюжком. У наші дні концепція дошки залишилася колишньою, хіба що предметів додалося.

Сучасний бізіборд – це розвиваюча дошка, тобто ігрова панель, найчастіше дерев'яна або виготовлена із ДСП, МДФ з надійно закріпленими на полотні різноманітними кнопками, вимикачами, клямками, гачками, кранами та іншими маленькими «небезпеками», які молодшому школяреві у повсякденні чіпати заборонено або небажано; годинник; модель року; карта України; гаманець; прищіпки на шнурку для лічби та розрізнення відтінків; дверний дзвінок; лампочка; світильник; ліхтарик; панелі для порівняння множин; мішечки з крупами; «хатинка» із гудзиками; намистинки зрізних розмірів і матеріалів; панель із цифрами (вона знімається і при необхідності міняється на панель з абеткою (українською або англійською)); люстерко тощо. Розвиваюча дошка доповнюється також іграшками і деталями, що відрізняються формами, кольорами і фактурою. Все, що оточує молодшого школяра і чим він так цікавиться, може бути закріплено на ігровій панелі. На думку психологів, розвивати здобувача початкової освіти потрібно в ігровій формі, тому саме бізіборд прекрасно впорається з цим завданням [2].

Система роботи з бізібордами передбачає реалізацію таких завдань:

✓ засвоєння молодшими школярами основних математичних понять і дій (класифікація, оперування з множинами, орієнтація у просторі та часі,

порівняння за розмірами, формою, кольором);

- ✓ формування вміння знаходити різні варіанти розв'язання інтелектуальних завдань;
- ✓ розвиток пояснювального мовлення, вміння висловлювати свою думку;
- ✓ навчання творчому розповіданню;
- ✓ формування життєвої компетентності молодших школярів;
- ✓ упорядкування уявлень про навколишній світ, встановлення зв'язку між предметами і явищами.

Розвивальне значення бізібордів:

- ✓ збагачується сенсорний досвід, розширюється кругозір здобувача початкової освіти (учень отримує повну свободу тактильного сприйняття, сприяє вивченню різних кольорів);
- ✓ розвивається дрібна моторика;
- ✓ удосконалюється координація рухів (молодший школяр вчиться утримувати об'єкт у полі зору, узгоджує роботу рук і очей, вчиться грати за правилами й виконувати інструкції);
- ✓ розвивається інтелект та тренуються операції мислення (учень вчиться прогнозувати результат своїх дій, порівнювати, узагальнювати, аналізувати, сприяє вивченню цифр, рахунку, часу, робити висновки, освоює алгоритм дій);
- ✓ виховуються терпіння і самостійність, пізнавальна активність.

Результати і обговорення. Під час вивчення теми «Порівняння предметів за розміром (більший, товщий)» (за підручником С. Логачевська, Т. Логачевська, О. Комар. 1 клас) на уроці математики можна застосувати таку дидактичну гру використовуючи бізіборд [3, с. 8–10]:

Дидактична гра «Рибки в озері»

Мета: вчити молодших школярів прикріплювати деталі на основу тканини («озеро») за допомогою ґудзиків, закріпити поняття «один» – «багато», «великий» – «маленький», кольори; розвивати математичне мовлення, логічне

мислення, пам'ять та увагу; виховувати допитливість, уважність та бережливе ставлення молодших школярів до природи.

Дидактичний матеріал: тканина у вигляді озера з нашитим кнопками, рибки великі та маленькі на кнопках.

Хід дидактичної гри Учитель роздає молодшим школярам тканину у вигляді озера, з нашитими на ній кнопками та окремо рибок різної величини. Здобувачі початкової освіти повинні застібнути риби на кнопки. Таким чином, утворюється озеро, в якому плавають рибки.

Диференційовані завдання для молодших школярів:

- ✓ Прикріпити на озеро маленьких рибок.
- ✓ Прикріпити на озеро маленьких рибок та одну велику рибку.
- ✓ Прикріпити на озеро маленьких рибок та одну велику рибку

Розповісти, скільки великих та скільки маленьких рибок в озері. Назвати колір рибок.

Тема «Об'єднання предметів у групу за спільною ознакою» (за підручником С. Логачевська, Т. Логачевська, О. Комар. 1 клас) [3, с. 12].

Дидактична гра «Жирафа»

Мета: закріпити знання учнів про геометричні фігури, поняття «один» – «багато», «великий» – «маленький»; розвивати сенсорні навички молодших школярів, мислення; виховувати самостійність, інтерес до дидактичної гри.

Дидактичний матеріал: виготовлені з тканини жирафи, на яких нашиті гудзики, великі та маленькі геометричні фігури вирізані з тканини, з розрізами для гудзиків.

Хід дидактичної гри На столах розкладені жирафи, вирізані з тканини, з пришитими на них гудзиками. Здобувачі початкової освіти повинні пристебнути на гудзики геометричні фігури.

Різні варіанти гри, пристебнути:

- а) різні геометричні фігури.
- б) один великий трикутник і багато маленьких.
- в) один великий круг і багато маленьких.

г) один великий квадрат і багато маленьких.

д) один круг та багато квадратів.

Диференційовані завдання для молодших школярів:

✓ Прикріпити геометричні фігури на гудзики.

✓ Прикріпити геометричні фігури на гудзики. Назвати одну геометричну фігуру та фігури по величині.

✓ Прикріпити геометричні фігури на гудзики. Назвати фігури по величині. Назвати всі геометричні фігури. Назвати, скільки великих та скільки маленьких геометричних фігур.

Висновки. Отже, бізіборд це не просто красива іграшка, а з її допомогою учень знайомиться з цікавим, але таким складним дорослим світом, при цьому у нього розвиваються і вдосконалюються навички, які йому знадобляться у самотійному житті.

Бізіборд – чудове пристосування для молодших школярів, яке приносить незрівнянну користь. За допомогою цієї дошки здобувачі початкової освіти розвивають дрібну моторику і координацію рухів, тренують пам'ять, мислення і посидючість. Головне правило – правильно підібрати бізіборд в залежності від вікових особливостей учнів початкової школи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument> (дата звернення: 12.02.2022).

2. Концепція Нової української школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf> (дата звернення: 12.02.2022).

3. Логачевська С. П., Логачевська Т. А., Комар О. А. Математика: підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2018. 128 с.

СИЛОВІ ВИДИ СПОРТУ. АТЛЕТИЧНА ГІМНАСТИКА. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ БОДІБІЛДІНГУ. СУЧАСНИЙ БОДІБІЛДІНГ

Тимчик Світлана Григорівна,

Викладач

Меленчук Андрій О.,

студент

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

м. Київ, Україна

Введення. / Introductions. Атлетична гімнастика – це система вправ, що розвиває силу, в поєднанні з всебічною фізичною підготовкою, що направлена на зміцнення здоров'я. При раціональних методах тренування заняття атлетичною гімнастикою сприяють гармонійному поєднанню сили, витривалості, спритності, що відбивається на зовнішності людини. Заняття атлетичною гімнастикою виховують сильних, наполегливих, впевнених у своїх силах людей. В порівнянні з іншими видами спортивної діяльності атлетична гімнастика суттєво зберігає час, дозволяє ізольовано впливати на недостатньо розвинені групи м'язів, тонко дозувати навантаження. Перші результати занять уже просліджуються через декілька місяців. Загальнодоступність атлетичної гімнастики пояснюється простотою техніки виконання вправ.

Ціль роботи. / Aim. Основні завдання атлетичної гімнастики:

1. досягнення високого рівня гармонійного фізичного розвитку і зміцнення здоров'я студентської молоді;
2. на базі підвищення силових показників розвитку інших фізичних якостей;
3. виховання стійкого інтересу і звички до систематичних занять фізичною культурою і спортом, до активного відпочинку і корисному проведенню дозвілля.

Матеріали і методи. /Materials and methods. На заняттях атлетичною гімнастикою широко використовують загально - розвиваючі вправи без

предметів і з предметами: гімнастичною палицею, набивними м'ячами, скакалкою, амортизаторами, еспандером, гантелями, штангою, грифом; вправами на приладах: гімнастичній стінці, канаті; брусах - рукоходах, перекладині; стрибкові вправи, лазіння, перенесення вантажу, метання; вправах на тренажерах.

Результати і обговорення. / Results and discussion. Витоки виникнення сучасних силових видів спорту можна знайти у Стародавній Греції. Уже в ті часи найбільш освічені люди відстоювали ідеї гармонії тіла й духу, віддаючи перевагу естетичному вихованню. Древньогрецькі скульптори розробляли канони краси, що будувалися на оптимальних пропорціях тіла людини, яких намагалися досягти ті, хто займався силовими вправами.

На межі XIX та XX століть в Європі починає розвиватися специфічний вид занять з обтяженнями атлетичного спрямування, котрий отримав назву «бодібілдинг». Початком появи бодібілдингу вважають період між 1880 і 1930 роками.

В Америці значний інтерес до розвитку сили з'явився в зв'язку із її впливом на здоров'я людини. Це був час, коли американці починали переселятися з ферм і з маленьких містечок у великі міста. З появою автомобілів збільшилася мобільність, однак спосіб життя пересічної людини ставав дедалі менш рухливим. Поширення нових технологій обробки продуктів призвело до того, що населення стало вживати занадто багато неякісних продуктів. До цього треба додати ще й життя в умовах постійного стресу. За даних обставин з'явилися прихильники фізичної культури і здорового способу життя, які почали боротьбу за загальне здоров'я і фізичне вдосконалення людини, виступаючи за помірність і збалансованість у всіх аспектах життя. Їх ідеалом були не пузаті силачі - аматори пива. Їм був потрібен зразок для наслідування: людина, статура якої втілювала б ідеї, які вони намагалися поширювати; зразок, що втілює в собі образ давньогрецького атлета, а не завсідника баварської пивної.

Перші тренажери були винайдені в 1857 році. Відомий актор Сильвестр

Сталлоне почав свої перші тренування на звалищах, піднімаючи там все те, що потрапляло під руки. В основному це були автомобільні запчастини.

Засновником бодібілдингу вважають Фредерика Мюллера, який виступав під сценічним псевдонімом Євген Сандов. Він зробив блискучу кар'єру циркового артиста і став популярним атлетом свого часу. Ним розроблена програма вправ із гантелями та гумовими амортизаторами, узагальнено власний досвід тренувань у підручнику «Побудова тіла», що був виданий у Лондоні. Перекладач передав дослівний зміст назви книги Є. Сандова, внаслідок чого виникло нове англійське слово «бодібілдинг» (анг. боді — тіло, білдинг — будувати). З 1901 р. у таких країнах, як США, Канада, Англія, Франція, Бельгія, Німеччина проводяться міжнародні конкурси з бодібілдингу.

Найбільшого розвитку бодібілдинг отримав в Америці, завдяки активній діяльності Джона Вейдера (спортсмена, тренера, бізнесмена), який у 1940 році почав видавати основи тренувань з обтяженнями, яке в подальшому перетворилося на дуже популярний у світі часопис з бодібілдингу «Muscle and Fitness». Діяльність Д. Вейдера поширюється і на виготовленні спортивних тренажерів, випуску продуктів харчування та одягу для атлетів-бодібілдерів. Під керівництвом Д. Вейдера у 1946 р. створено Міжнародну федерацію бодібілдингу (IFBB), у межах якої почалася робота з визнання бодібілдингу олімпійським видом спорту та боротьба з застосуванням спортсменами заборонених препаратів. З 1965 р. завдяки його діяльності регулярно проводяться чемпіонати світу серед професіоналів. Переможці цих змагань отримують звання «Містер Олімпія» та нагороджуються статуеткою із зображенням видатного атлета початку ХХ століття Євгена Сандова. Вперше титул «Містер Олімпія» виборов американський спортсмен Леррі Скотт, вісім разів володарем цього почесного призу ставав чорношкірий американець Лі Хейн (1984—1991), семиразовим володарем був - Арнольд Шварценеггер (1970-1975, 1980), шестиразовим - Доріан Ятс (1992-1997). З 1980 р. Титул «Міс Олімпія» присуджується найкращій спортсменці світу. По шість разів цей титул здобували американські спортсменки — Коріна Еверсон (1984- 1989) та Лінда

Мюррей (1990-1995).

Перший клуб з важкої атлетики в Україні було відкрито у 1969 р. в Запоріжжі Леонідом Жаботинським. У травні 1972 р. у Бердянську вперше проходить чемпіонат України з бодібілдингу. Першими чемпіонами у своїх вагових категоріях стали: Володимир Пономаренко, Олександр Риндін, Борис Левченко, Андрій Горшков. У 1974 р. українські спортсмени брали участь у міжнародному турнірі у Таллінні, де збірна команда Запоріжжя стала чемпіоном. У середині 1980-х років розроблені нові правила змагань. У 1987 р. під патронатом Федерації важкої атлетики СРСР починає працювати Федерація атлетизму, а її головою обирають олімпійського чемпіона з важкої атлетики Юрія Власова. Ця федерація тоді поєднувала два види спорту — силове триборство і бодібілдинг. У 1988 р. відбувся I чемпіонат СРСР з атлетизму, на якому командну перемогу виборола збірна команда України.

Новим етапом у розвитку бодібілдингу стає 1990 рік. Від Федерації атлетизму відокремилися атлети, які займалися силовим триборством. У підсумку з'явилися дві нові федерації — Федерація бодібілдингу України (УФББ) та Федерація пауерліфтингу України (ФПУ). Ці види спорту стали дуже популярними серед молоді. У Києві на початку 1990-х років проводиться традиційний міжнародний турнір із бодібілдингу «Золотий каштан». Українські спортсмени неодноразово виборювали призові місця на змаганнях міжнародного рівня. У бодібілдингу серед чоловіків найбільш титулованими спортсменами є: Сергій Отрох (чемпіон Європи 1991, чемпіон світу - 1994 та 1995), Олег Жур, Олег Протас, Олег Остапцов, Володимир Гречухов, серед жінок — відповідно: Валентина Чепіга (чемпіонка світу 1997), Ірина Петренко, Тетяна Івоненко, Жаннета Белінська, Олена Мунтян.

У сучасній індустрії культуризму професіоналом зазвичай називають культуриста, який переміг у кваліфікаційних змаганнях, як любитель, і після цього отримав картку професіонала IFBB. Власники даної карти отримують право виступати на професійних турнірах, наприклад, «Арнольд Класік» та «Ніч чемпіонів» - високі результати, показані в таких змаганнях дають

можливість брати участь у конкурсі «Містер Олімпія». Титул «Містер Олімпія» є вищою нагородою в галузі професійного культуризму. Існують організації, що пропагують так званий «натуральний» культуризм. До них відносяться:

- «North American Natural Bodybuilding Federation» (NANBF);
- «The International Natural Bodybuilding & Fitness Federation» (INBFF);
- «Australasian Natural Bodybuilding Association» (ANBA);
- «International Natural Bodybuilding Association» (INBA);
- «Natural Physique Association» (NPD). Ці асоціації пропагують

культуризм без вживання анаболітичних стероїдів і фармакологічних засобів. Прихильники культуризму «без хімії» вважають, що їх метод більш орієнтований на здоровий спосіб життя і природну конкуренцію.

Складові сучасного бодібілдингу: тренування, харчування та відпочинок. Тренування стоїть на першому місці у процесі нарощування м'язової маси і сили. Тренування – стрес для організму, навантаження, подразник, на який організм реагує адаптацією. У бодібілдингу адаптація до навантаження виражається в збільшенні м'язової маси - в гіпертрофії м'язових волокон і в покращенні силових результатів. Тренування повинні бути досить інтенсивними для стимуляції адаптаційних змін, але не перевищувати поріг, після якого може настати стан перетренованості, симптомами якого є втома, сонливість, не бажання тренуватися. Кожен бодібілдер повинен визначити для себе «золоту середину» між кількістю навантаження і величиною інтенсивності, які визначаються в ході тренувань. Тренування повинні впливати на всі основні м'язові групи, щоб фігура виглядала естетично і пропорційно.

Після тренування слід поповнити запаси витраченої енергії, забезпечити організм будівельним матеріалом – це правильне повноцінне харчування, де присутні різні продукти, що забезпечують потребу організму в вуглеводах, жирах, білках, вітамінах і мінералах. Для бодібілдера ідеальним вважають п'ятиразове харчування, яке забезпечує постійне надходження усіх потрібних речовин. З їжею необхідно отримувати достатню кількість енергії, для забезпечення процесів відновлення і росту м'язів та сили. Для цього

спортсмени часто використовують спортивне харчування, яке відмінно збалансовано за складом і допомагає досягти кращих результатів. Вуглеводи – паливо для організму. Їх отримують з продуктів рослинного походження. Жири беруть участь в енергозабезпеченні, в гормональних і регуляційних процесах, але не рафіновані: різні рослинні олії першого віджиму. Білки – це будівельний матеріал для м'язів: отримують з м'яса, риби, птиці, молочних продуктів, яєць. Для відновлення потрібен відпочинок, оскільки м'язи ростуть під час відпочинку. Відпочивати після тренувань необхідно до повного відновлення організму - це відновлення запасів м'язового глікогену, який є паливом для м'язів; відновлення м'язових волокон після отриманих мікротравм на тренуваннях і центральної нервової системи, на яку впливає тренувальний стрес. Нічний сон - не менше восьми годин. Позитивно позначається на відновленні денний сон.

До складу м'язів входять «червоні» і «білі» м'язові волокна (м'язові клітини). Перші відповідають за можливість тривалої роботи (стаєри), другі - за короткочасну потужну роботу (спринтери). М'язи різних людей відрізняються за співвідношенням цих волокон. Загальна кількість волокон в одному м'язі різних людей неоднаково. Відомі й конституційні типи статури: ендоморф (багато жиру і багато м'язів), екторморф (від народження мало м'язів), мезоморф (оптимальне співвідношення).

Методики тренувань можуть і повинні бути різними - людина, що має бажання стати зіркою культуризму, не знає, скільки у нього тих або інших м'язових волокон. Методом проб, помилок і самоспостережень виявляють відповідні для себе варіанти навантажень для росту м'язової маси. Не важливо, білі або червоні волокна переважають, найголовніше, щоб ці переважаючі волокна навантажувались і росли. З білими волокнами нарощувати масу легше і швидше, ефективність їх роботи залежить від їх товщини (числа скорочувальних білків), а у червоних волокон - від інших, більш тонких факторів (наприклад, кількість мітохондрій в клітині).

Високі темпи відновлення і росту м'язів вимагають від культуристів

дотримання спеціалізованої дієти. Культуристам потрібно більше калорій, ніж середній людині тієї ж ваги, щоб забезпечити білком і енергією витрати на тренування, відновлення і власне ріст м'язів. Зменшення рівня отриманої харчової енергії в поєднанні серцево-судинної системи дозволяють культуристам втрачати зайвий жир, що актуально в рамках підготовки до різних змагань. Співвідношення харчової енергії, отриманої з вуглеводів, білків і жирів може варіюватися залежно від мети культуриста.

Для правильної побудови харчування недостатньо визначити тільки калорійність їжі, необхідно знати які харчові речовини і в якій кількості можуть забезпечити цю калорійність, тобто визначити якісний склад їжі. При окисленні в організмі 1 грама білків або вуглеводів утворюється 4,1 ккал, а при окисленні 1 грама жиру - 9,3 ккал. У разі необхідності вуглеводи і жири частково можуть замінити один одного; що стосується білкових речовин, то вони не можуть бути замінені ніякими іншими харчовими речовинами.

Правильна побудова методики тренування і забезпечення раціонального плану харчування — гарантія успіху будь-якого бодібілдера

Висновки. / Conclusions. Бодібілдінг, атлетична гімнастика, силові види спорту мають довгу і цікаву історію. Ці дисципліни дали початок новим спортсменам для створення нових рекордів. На даний момент ті ж спортсмени дають молодому поколінню мотивацію удосконалюватись, не тільки фізично, а й розумово, також ламати стереотипи і бити їхні силові рекорди у певних кондиціях.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

УДК 37.01

ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бондарев Геннадій Володимирович,
доцент

Бриксін Олексій Миколайович,
викладач

Військовий інститут танкових військ Національного
технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
м. Харків, Україна

Вступ./Introduction. Проблема психологічної стійкості військовослужбовців в екстремальних умовах займає важливе місце серед інших завдань Збройних Сил України. Основою психологічної стійкості є психологічна готовність, яка забезпечує динамічне включення військовослужбовця у службову діяльність, та вибір подальшої ефективної стратегії її виконання. Комплекс заходів психологічного забезпечення дозволяє цілеспрямовано формувати та розвивати професійні вміння, здібності співробітників, підвищити їх професіоналізм, боєздатність, зберегти життя та здоров'я під час виконання службових та бойових завдань.

Вивчення наукової літератури свідчить про те, що проблему психологічної стійкості, особливо стосовно специфічних умов сучасних соціально-політичних та економічних змін, що відбуваються в суспільстві, представлені явно недостатньо, тому потреба у теоретичному осмисленні проблеми психологічної стійкості особистості як наукового феномену є досить

актуальна.

Водночас на сьогодні спостерігається відсутність єдиних принципів, процесів і механізмів забезпечення національної стійкості на державному, регіональному та місцевому рівнях. Не вирішено також питання законодавчого, інституційного, методологічного забезпечення функціонування національної системи стійкості та взаємодії суб'єктів її забезпечення [1].

Мета роботи./Aim. Метою дослідження є теоретичний аналіз категорії "психологічна стійкість", методологічних принципів, а також визначення пріоритетних підходів до формування та розвитку психологічної стійкості військовослужбовців.

Матеріали та методи./Materials and methods. Накопичений дослідницький матеріал щодо різних наукових підходів вимагає систематизації для створення загальних принципів формування психологічної стійкості та надійності військовослужбовців під час виконання професійної діяльності в екстремальних ситуаціях.

Психологічна стійкість військовослужбовців розглядається як синтез властивостей та якостей особистості, що дозволяє впевнено та самостійно у різних емоційних умовах виконувати свою професійну діяльність. Мати психологічну стійкість у професійній педагогічній діяльності – це вміти швидко орієнтуватися в змінених умовах службово-бойової діяльності, знаходити оптимальні рішення у складних нестандартних психолого-педагогічних ситуаціях і зберігати витримку, самовладання [2].

Стійкість до стресу є важливим фактором забезпечення ефективності та успішності виконання поставлених завдань військовослужбовцями. Тому проблема психологічної стійкості військовослужбовців до стресу є професійно значущою характеристикою, – від неї залежить ефективність діяльності військовослужбовця.

Для ефективної реалізації завдань щодо підвищення психологічної стійкості та надійності військовослужбовців, особливо офіцерському складу всіх ступенів, необхідно дотримуватися ряду важливих методологічних

принципів [5].

Принцип комплексності. Цей принцип є базовим та передбачає проведення низки взаємозалежних заходів, кожен із яких є важливим компонентом формування надійності військовослужбовців загалом. А саме:

- якісний професійно-психологічний добір кандидатів на будь-які посади у збройних силах;
- професійно-психологічна підготовка та психологічний супровід;
- психологічна допомога після перебування військовослужбовців в екстремальних (бойових) ситуаціях (застосування зброї на поразку, надання екстреної психологічної допомоги товаришам, які зазнали впливу сильних стрес-факторів тощо).

Окремо слід наголосити на важливості розвитку особистісних якостей військовослужбовців, які забезпечують психологічний потенціал та ефективність виконання службових та бойових завдань. Структурно цей потенціал складається з морально-психологічних, комунікативних, емоційно-вольових, пізнавальних та інтелектуальних якостей.

Морально-психологічні якості відображають зобов'язання та етичні норми поведінки військовослужбовців, їхнє гуманне ставлення до цивільних людей, високу відповідальність. Також для екстремальної діяльності важливим є розвиток таких емоційно-вольових якостей, як рішучість, наполегливість, емоційна врівноваженість, витривалість, обачність, впевненість у своїх силах та ін. Серед пізнавальних та інтелектуальних якостей для екстремальної діяльності є важливими: швидкість перемикання уваги та прийняття рішень, спостережливість, кмітливість, критичність, прогнозованість та евристичність мислення.

Наступним принципом є системність. Цей принцип полягає у послідовному та систематичному аналізі будь-яких факторів, які є характерними для екстремальної діяльності в цілому та індивідуальних особливостей особистості військовослужбовця. Систематичність та послідовність у проведенні професійної підготовки до екстремальної діяльності

полягає в обов'язковому проходженні спеціального навчання, коли нові знання, навички та вміння ґрунтуються на основі попередніх, а попередні вимагають подальшого розвитку. Необхідно створювати високі, але посилені труднощі з повним урахуванням реальної насиченості навчання елементами професійної діяльності.

Принцип формування активності та відповідальності у військовослужбовця реалізується при організації як групових та індивідуальних методів роботи.

Цей принцип дозволяє розвивати саморефлексивність (самоаналіз, здатність розуміти власну внутрішню суперечливість) та внутрішній контроль (розвиток здатності самостійно приймати рішення, передбачати наслідки власних дій та нести за них відповідальність).

Варто згадати, що у критичній ситуації існує певний стереотип поведінки, який залежить від рівня професійної підготовки. Якщо професійна підготовленість, наприклад командира, у складних обставинах є високою, то він сподівається головним чином на себе, на своє рішення та вирішення ситуації власними силами та засобами, що сформувалися в особистому досвіді. У менш підготовлених командирів у подібних умовах виникає невпевненість у собі, бажання перекласти відповідальність на когось іншого.

Принцип позитивного підходу у процесі професійної підготовки ґрунтується на позитивному світогляді особистості військовослужбовця та формується із складових, які сприяють розвитку психологічної гнучкості в екстремальних умовах діяльності, а відповідно розширюють його адаптаційні можливості. Принцип інтеграції особистісного та професійного досвіду. Використання досвіду для управління цілеспрямованою поведінкою, виконання способів діяльності за обставин, що змінюються, входить до структури запобіжного відображення.

Набуті знання, вміння та навички приховано (імпліцитно) включаються до структури досвіду, що має важливе значення під час перетворення базової системи психіки на функціональну. Синхронізація індивідуальних дій

військовослужбовця з діями інших можлива тому, що має місце постійне взаємне передбачення "рухів" у часі та просторі. На цій основі створюється можливість для просторово-часового запобігання діям інших людей (наприклад, противника).

Багато вчених відзначають, що людина, перебуваючи у складних умовах, здатна виробити навички найбільш адекватних реакцій, які забезпечать правильну мобілізацію власних функцій.

Таким чином, усвідомлення, інтеграція особистісного та професійного досвіду дозволяють військовослужбовцю вийти на новий, більш високий рівень професійної майстерності в екстремальних видах службово-бойової діяльності.

Принцип науковості під час підготовки особового складу до дій у екстремальних ситуаціях взаємопов'язані з принципом професійної компетентності. Цілком очевидно, що доцільно використовувати тільки ті методики, які пройшли належну професійну апробацію спеціалістами, які володіють ними належною мірою і мають право братися за вирішення тільки тих питань, в яких вони професійно обізнані і наділені відповідними правами і повноваженнями.

Закономірно, що фахівці з проблем психологічної стійкості у своїй діяльності повинні керуватись науковими фактами, дослідженнями, співпрацювати з відповідними навчальними закладами та науковими установами та проводити аналіз причин та умов психологічного травматизму, тілесних ушкоджень чи загибелі військовослужбовців під час виконання ними службово-бойових обов'язків, розробляють методичні рекомендації щодо їх попередження. Принцип індивідуального підходу реалізується у процесі розроблення програм психологічного супроводу військовослужбовців. Конкретний зміст психологічної підготовки визначається залежно від умов майбутньої діяльності, характеру тактичних та оперативних завдань, їх індивідуально-психологічних особливостей. Загальновідомо, що сприйняття людиною стресу та небезпеки є досить суб'єктивним процесом [3, 4].

Однією з важливих умов ефективної організації професійно-

психологічного навчання є знання військовослужбовцями власних особливостей, рівня розвитку професійно значущих якостей, умінь та навичок. Це дозволяє їм усвідомлювати сутність програми психологічної підготовки, концентрувати свої зусилля у потрібному напрямку щодо її засвоєння.

Найважливішим є принцип невідкладності та своєчасності. Він реалізується під час надання психологічної допомоги. Так, військовослужбовцям Збройних Сил України надається психологічна допомога після їх перебування в зоні бойових дій, виконання складних оперативно-службових завдань, пов'язаних з виконанням, застосуванням вогнепальної зброї, отриманням значних психогенних навантажень.

Вченими встановлено, що профілактичні заходи мають здійснюватись на наступних рівнях [5]:

– особистісному: рання психодіагностика; психологічна дезадаптація; навчання прийомів самопомоги, самопідтримки; релаксаційні заняття; навчання ефективним методам боротьби зі стресами; надання психологічної допомоги у стресових ситуаціях; тренінги розвитку умінь емоційно-вольової регуляції;

– міжособистісному: моніторинг соціально-психологічного клімату у військовому колективі; тренінг прийняття рішень; комунікативний тренінг тощо;

– організаційному: консультування з психологом з питань нормування професійної діяльності військовослужбовців; надання додаткових (профілактичних, реабілітаційних) відпусток після виконання службово-бойових обов'язків в екстремальних умовах; належне матеріальне забезпечення.

Результати та обговорення./Results and discussion. Серед основних завдань розвитку психологічної стійкості військовослужбовців в екстремальних умовах можна виокремити такі:

1. Визначення й оцінка адаптивних здібностей до стресу. Для цього доцільне використання методик психодіагностики адаптивності до стресу, що дозволяють оцінити рівень розвитку адаптивності до стресу та її складові:

здатність до управління психофізіологічними станами, сильними емоціями й імпульсами тощо.

2. Моніторинг станів, що виникають в екстремальних умовах, формування навичок довільної адаптивної саморегуляції.

3. Контроль соціально-психологічного клімату в групі й оцінка соціально-психологічної, психологічної і психофізіологічної сумісності. Діагностика конфліктогенності й конфліктостійкості військовослужбовців.

4. Психологічна робота з відхильними (девіантними) проявами (станами, поведінкою). Виявлення осіб з відхильною поведінкою й вжиття заходів щодо їх успішної профілактики.

5. Розробка комплексних цільових програм адаптації до конкретних екстремальних ситуацій діяльності.

Висновки./Conclusions. Таким чином, психологічна стійкість – це якість особистості, окремими аспектами якої є стійкість, врівноваженість, опірність. Вона дозволяє особистості протистояти життєвим труднощам, несприятливому тиску обставин, зберігати здоров'я та працездатність у різних випробуваннях.

Психологічна стійкість визначатиме характер переживання ситуацій потрясіння, критичних ситуацій у людини.

Крім того, виявляти стійкість означає певним чином реагувати на зовнішні впливи, вибірково ставитись до зовнішніх впливів, зіставляти думки та вчинки інших людей, а також власні вчинки зі засвоєними нормами та принципами та відповідно до них намічати та реалізовувати певну лінію поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Концепція забезпечення національної системи стійкості. Затверджено Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021
2. Гуменюк О. Концепції психологічного впливу в сучасній психології / О. Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2003. – № 1. – С. 34-39.
3. Крайнюк В. М. Психологія стресостійкості особистості : монографія /

Валентина Миколаївна Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2007. – 432 с.

4. Розов В.І. Адаптивні антистресові психотехнології: навчальний посібник / В.І. Розов. – К.: Кондор, 2005. – 278 с.

5. Лисюк С. Г. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій професійної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / С.Г. Лисюк. – Хмельницький, 2011. – 18 с.

**ВНУТРІШНЯ КОНФЛІКТНІСТЬ ПРИ ПСИХОСОМАТИЧНИХ
РОЗЛАДАХ У ПЕДАГОГІВ**

Візнюк Інесса Миколаївна

д. п. н., доцент,
професор кафедри психології та соціальної роботи

Долинний Сергій Сергійович

д. ф. (PhD),
асистент кафедри психології та соціальної роботи

Поліщук Анна Сергіївна

к. і. н., старший викладач кафедри всесвітньої історії
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

Вступ. /Introduction. Зростаючий рівень вимог, які висуває сучасне життя до людини, економічні та соціальні трансформації вимагають від неї надзвичайної мобілізації когнітивних, емоційних, психофізіологічних ресурсів, постійної готовності вирішувати виникаючі життєві проблеми. Реформування освітньої системи України висуває нові вимоги не тільки до рівня професійних знань і вмінь викладача, але вимагає від нього організувати навчально-виховний процес на засадах компетентнісного навчання, суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому середовищі. Хронічне перенапруження і внутрішня психологічна конфліктність – повсякденний стан сучасної людини, що відчуває на собі постійний тиск з боку соціуму. Все це є причиною значного зростання кількості захворювань психогенного характеру. Переважна кількість викладачів не має достатніх знань, умінь, навичок, професійно важливих та особистісних якостей, що сприяють попередженню та конструктивному розв'язанню дилеми особистісних конфліктів, що створює проблеми в освітньому середовищі ЗВО.

Значний внесок у дослідження різних аспектів розвитку психосоматичних захворювань здійснили Ф. Александер, А. Анцупов, Л. Балабанова, А. Бондаренко, І. Візнюк, М. Войтович, С. Долинний, О. Кокун, Л. Карамушка, С. Кулаков, С. Максименко, Л. Скібіцька, І. Савенкова, О. Червинська [1-3] та

багато інших, праці яких включають наукове обґрунтування зумовленості психосоматичних хвороб і негативних психологічних факторів, а також узагальнення та аналіз напрацювань учених із досліджуваної проблеми.

Мета роботи./Aim. *Метою статті є обґрунтування чинників внутрішньої конфліктності при психосоматичних розладах у педагогів в освітньому середовищі закладу вищої освіти (ЗВО).*

Матеріали та методи./Materials and methods. Опитувальник Плутчика-Келермана Конте – Методика Індекс життєвого стилю (Life Style Index, LSI) для діагностики механізмів психологічного захисту; методика дослідження рівня агресії Басса-Дарки (Buss-Durkey Hostility Inventory (BDHI)) для визначення фізичної агресії, непрямой агресії, роздратування, негативізму, образи, підозрливості, вербальної агресії, почуття провини; опитувальник «Шкала локусу рольового конфлікту» П. Горностая, призначений для вивчення соціально-психологічних закономірностей та індивідуальних утворень особистості, з точки зору рольового підходу; Гіссенський опитувальник соматичних скарг виявляє інтенсивність емоційно забарвлених скарг з приводу стану фізичного здоров'я, яка високо корелює з маскованою депресією; методика «Визначення рівня конфліктостійкості особистості (Н. Фетіскін)», що дозволяє опосередковано визначити рівень конфліктостійкості особистості.

Результати та обговорення./Results and discussion. Здатність педагога протистояти стресовим факторам, направляти власну поведінку в непередбачуваних стресових ситуаціях життя, знаходити безпечні шляхи вирішення конфліктних випадків в суспільно-несприятливих ситуаціях, стійкість у подоланні психологічного руйнуючого тиску оточуючого середовища, збереження упевненості в своїх силах, уміння чітко та неухильно відстоювати свою точку зору і в ту ж саму хвилину об'єктивно оцінювати свою поведінку в критичних ситуаціях, займає вагому частину психічного життя педагогічного працівника. Такі високі моральні та духовні цінності як: стриманість, ввічливість, емпатійність, рішучість та адекватна самооцінка особистісної життєвої позиції обумовлюють рівень стійкості організму, до

психологічно несприятливих факторах впливу в ситуаціях соматичної дисфункції, яка й визначає потенціал конфліктостійкості особистості педагога. Сучасність також виокреслює потребу в удосконаленні умов забезпечення навчально-виховного процесу ЗВО в ситуації дистанційного та змішаного навчання, що надзвичайно є деструктивним для психосоматичного здоров'я і благополуччя педагога в умовах пандемії [3].

Психосоматичні розлади при внутрішній конфліктності мають як психологічні, так і соматофізіологічні характеристики. Внутрішній конфлікт із позиції структурного підходу обумовлений лише психологічним механізмом забезпечення і має такі 4 компоненти формування у генезі психосоматичного розладу: психологічний (індивідуально-особистісні властивості особистості, психологічний захист, свідоме та несвідоме в організації психічної діяльності); кірково-підкірковий (специфічні особливості діяльності головного мозку: лімбікоретикулярного комплексу, гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникової системи); нейрогуморальний (особливості взаємодії та реагування на конфліктну ситуацію, з урахуванням взаємодії соматичної і вегетативної нервової та ендокринної систем); дисфункція органу чи систем організму (внаслідок дії кількох стресових факторів) [3].

Специфіка педагогічних конфліктів полягає у тому, що внутрішньоособистісна конфліктність між паритетними мотивами маскується у міжособистісну форму прояву: напр., «я нездатен вирішити дану ситуацію тому, що мені щось заважає її вирішити». Тенденція маскування ґрунтується на умовах паритетності, коли особистісні мотиви мають рівні умови щодо існування та значимості для суб'єкта. В сучасному паритеті її обґрунтування представлено сучасні підходи щодо порушеної проблеми, акцентуючи увагу на висвітленні смислового, психоаналітичного, ціннісно-мотиваційного та комплексного (системного) вимірювання психологічної стійкості особистості педагога в умовах підвищеного стресу [2, 3].

Проведено емпіричне дослідження *психосоматичних чинників* внутрішньої конфліктності педагогів, які представлені розладами згідно з

класифікацією «Holy seven» (сім хвороб) Alexander Franz, де представлено перелік класичних захворювань, кожне з яких має свій код у номенклатурі цих розладів (F54): бронхіальна астма (J45), виразка шлунка (K25), виразковий коліт (K51), дерматит (L23–L25), тиреотоксикоз (гіпертиреоз) (E05), гіпертензивна (гіпертонічна) хвороба з переважним ураженням серця без (застійної) серцевої недостатності (I11. 9), цукровий діабет (E10–E14) [1, 3].

Відповідно до отриманих корелятивів, підвищені показники наявності таких психосоматозів як бронхіальна астма (J45) і тиреотоксикоз (E05) найбільше пов'язані із вербальною агресією (Ver), роздратуванням (Rzd) та ворожістю (VCn); в генезі виразки шлунка (K25) домінують фізична агресія та підозрілість (Pdz); в розвитку виразкового коліту істотною рецидивуючою ознакою є необґрунтована ворожість (VAg); у розвитку дерматиту (E05) є такі особистісні риси характеру як вербальна агресія (Ver), роздратування (Rzd), підозрілість (Pdz), образа (Obr) та почуття провини (Prv); тиреотоксикоз (L23-L25) обумовлений негативізмом (Ngt) та вербальною агресією (Ver); наявність гіпертензивної (гіпертонічної) хвороби з переважним ураженням серця без (застійної) серцевої недостатності (I11. 9) позитивно корелює тільки з підвищеною підозрілістю (Pdz); цукровий діабет (E10-E14) переважно ґрунтується на позитивній кореляції за високими показниками непрямой агресії (Npr), нейротизму (Ngt), агресивності (Agr) та ворожості (VVr). Остання з них, найбільш пов'язана з утворенням бронхіальної астми, виразки шлунку та цукрового діабету. Таким чином, констатуємо наявність позитивних кореляцій із усіма шкалами цієї методики (фізична агресія, непряма агресія, роздратування, негативізм, образа, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини).

Психосоматичні захворювання у педагогів мають такі ознаки: невиразний біль дифузного характеру без чіткої локалізації (головний біль, біль у хребті чи животі); тимчасова (ситуативна) прив'язаність до болю (посилення болю у ситуаціях підвищеного психічного напруження), у випадку, коли сам пацієнт не здатен обґрунтувати передумови його прояву; порушення сну; постійні

конфлікти педагога в минулому; дисгармонійний характер взаєностосунків у колі родини, позбавлення прав щодо самостійного прийняття рішень; висока відповідальність та внутрішня тривожність ще за часів дитинства (наявність завищених вимог до дітей з боку батьків); виховання за типом гіперопіки чи гіпоопіки [3].

Встановлено, що середні показники конфліктостійкості чоловіків суттєво вищі, ніж у жінок ($13,17 \pm 0,35$ і $11,27 \pm 1,07$ відповідно). Аналіз отриманих даних за критерієм χ^2 К. Пірсона засвідчує наявність достовірних відмінностей ($\chi^2 = 19,87$ і $\chi^2 = 12,3$, $p \leq 0,01$) середніх і низьких показників конфліктостійкості за гендерною ознакою.

Таким чином, за допомогою стратегії зіставлення констатовано, що психосоматично здорові особи та особи із психосоматичними розладами мають суттєво різні значення та розподіл ознак конфліктостійкості. Виявлені якісні та кількісні відмінності стали основою формувальної стратегії, основним завданням якої було наближення показників групи останніх респондентів за ознакою відновлення психосоматичного здоров'я [1].

Таким чином, в основі системи професійної підготовки кваліфікованих фахівців обов'язково мають бути залучені курси з виявлення та подолання внутрішньої конфліктності не тільки у здобувачів вищої освіти а й у всього педагогічного колективу.

Де будуть навчати ділового мовлення, службового етикету, та практичних знань, після отримання яких педагогічний працівник зможе виявляти проявами внутрішнього конфлікту на початку їх розвитку та якісно і вчасно вирішувати.

Основна класифікація різновидів внутрішньособистісних конфліктів (ВК) в педагогічному колективі представлена в таблиці 1, що чітко показує взаємодію між видами та особливостями прояву внутрішнього конфлікту в міжособистісній взаємодії.

Класифікація різновидів внутрішньоособистісних конфліктів педагогів

Види ВК	Особливості прояву ВК	Приклад ВК	Наслідки ВК
Конфлікт потреб	Протиставлення потреб людиною	Заборона педагогами деяких дій магістрів через об'єктивні причини	Конфлікт невизначеності у потребах
Конфлікт між потребою і соціальною нормою	Протиріччя між Воно і Супер-Я (за Фрейдом)	Заборони Супер-Я, які особистість вже засвоїла	Конфлікт «сліпих» інстинктів (сексуальних, агресивних)
Конфлікт соціальних норм	Протидія протилежних соціальних норм	Соціальні заборони	Конфлікт честі та гідності

З таблиці 1 видно, що існують *об'єктивні чинники*, виникнення внутрішньої конфліктності які зазвичай проявляються в міжособистісному спілкуванні: несприятливий клімат у педагогічному колективі, в якому відсутня єдність, і низький рівень соціальної згуртованість колективу; різні соціальні норми у членів колективу, зародження подвійних стандартів, різні соціальні очікування і реалізація соціальних ролей, конфлікт поколінь, психологічна несумісність окремих членів колективу. *Суб'єктивними чинниками* зазвичай виступають такі риси характеру в педагога, як прагнення бути першим завжди і в кожній справі, зайва прямолінійні, необґрунтована критика, перенос особистих проблем на колектив, консерватизм мислення, безцеремонне втручання в особисте життя, зайва наполегливість, недоречна ініціатива тощо.

Висновки./Conclusions. Здійснено кількісний та якісний аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей внутрішньої конфліктності педагогів у ситуації психосоматичних розладів, на основі чого констатовано її залежність від соціально-психологічних та індивідуально-особистісних чинників внутрішньої конфліктності в педагогів, чим було й підтверджено першу гіпотезу дослідження. До *індивідуально-особистісних чинників* відносимо залежність від авторитету в соціумі, індивідуальної

спрямованості та вміння врегульовувати неоднозначні психологічні ситуації, використовуючи свої природні можливості співіснування у колі групових відносин. *Соціально-психологічні чинники особистості педагогічного працівника* ототожнено з особливістю його ставлення до суспільних взаємовідносин, соціальних цінностей, норм, груп і людей, досягнень людської цивілізації, які конкретизуються у ставленні до світу людей; громадянській позиції; мотивації досягнень у самореалізації і самоствердженні; інтегрованості в соціально-професійну групу; самореалізованості, соціальній активності, ставленні до життя та до самого себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alexander, F. (2016). *Psychosomatic medicine. Principles and application*. M.: CANON. 352.
2. Dolynnyi, Serhii. (2021). Personality Psychology in the Context of Conflict Interpretations. *Science and Education*, 2(CLXXXVII), 15–19. Retrieved from <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/index.php/arkhiv/vipuski-2021>
3. Viznyuk, IM (2012). Psychosomatic correlates of psychological stability of the person: dis. ... Cand. psychol. Science: 19.00.01. *GS Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*. Kyiv: Scientific World Publishing House, 190.

РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ УЯВИ – СУЧАСНИЙ АСПЕКТ ПІДГОТОВКИ ДОШКІЛЬНИКА ДО НАВЧАННЯ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Кузьменко Віра Ульянівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри теоретичної та консультативної психології,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

Карабасва Ірина Іванівна

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника,
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України
м. Київ, Україна

Вступ. Психологічна готовність до школи розглядається на сучасному етапі розвитку психології як комплексна характеристика дитини, в якій розкриваються різноманітні психологічні якості, що є найбільш важливими передумовами успішного включення в нове соціальне середовище, забезпечують ефективне формування навчальної діяльності першокласника. Створення сучасної нової концепції підготовки дітей до шкільного навчання, яка базується на розумінні необхідності підсилення розвивальної та виховної функцій закладів дошкільної освіти, створення умов для розвитку самостійності, творчості та ініціативи дитини, підготовки її до прийняття нових соціальних ролей в школі, до розвитку умінь діяти в незвичних умовах привнесе в науку та практику роботи з дошкільниками значний вклад.

Аналіз досліджень психологічної готовності до навчання дають змогу стверджувати, що це комплексний показник, що містить у собі ряд складових та дає змогу прогнозувати успішність та неуспішність навчання першокласника. Найчастіше серед складових психологічної готовності до навчання автори називають мотиваційну готовність до навчання, певний рівень розвитку довільної поведінки (вольову готовність), певний рівень інтелектуального розвитку (що передбачає володіння дитиною простими мисленнєвими

операціями), внутрішню позицію школяра, готовність руки до письма, наявність деяких особистісних якостей та інші складові. Втім, за дослідженнями багатьох вчених саме творча уява є провідним новоутворенням дошкільного дитинства, суттєвою ознакою появи нового типу мислення, отже, свідченням переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку та ознакою інтелектуальної готовності до навчання.

Тим не менше, до цього часу поширеною моделлю структури психологічної готовності дошкільника до навчання визнавалась та, що не передбачала творчу складову, не урахувала стан розвитку творчої уяви. У зв'язку з цим у практиці дошкільної освіти вивченню та розвитку творчості, креативності, творчої уяви дітей дошкільного віку приділялось недостатньо уваги. Крім цього, не досліджений та експериментально й статистично не доведений зв'язок творчої уяви та психологічної готовності старших дошкільників до навчання. Недостатньо діагностичних та розвивальних методик, спрямованих на вивчення розвитку творчої уяви як складової психологічної готовності до навчання у новій українській школі.

Зростання актуальності проблематики готовності дітей до систематичного навчання в школі для системи освіти в останній час поєднується зі зниженням кількості наукових публікацій досліджень в цій області, що дає змогу твердити про кризу в дослідженнях готовності дітей дошкільного віку до шкільного навчання, сутність якого складає протиріччя між системною природою феноменів готовності до шкільного навчання й обмеженістю традиційно застосованих в даній проблематиці аналітичної стратегії й методів дослідження.

Мета роботи. Нагальна необхідність застосування системної методології й нових експериментальних технологій в дослідженні готовності дітей дошкільного віку до систематичного навчання в сучасній українській школі обумовило вибір теми нашого дослідження та викладення отриманих результатів у статті.

Матеріали та методи. Основним завданням дослідницької роботи стало

виявлення рівня розвитку створення образів уяви у старших дошкільників при домальовуванні фігур-еталонів (зі знайомих дітям геометричних фігур). Отримані в дослідженні дитячі малюнки оцінювали як творчі продукти у вузькому його значенні, тобто як результати вирішення творчого завдання. Критеріями творчої уяви визначено: спрямованість на створення уявного образу, самостійність при створенні образу уяви; ініціативність при створенні образу уяви, прагнення створити новий уявний образ.

Ми вивчали особливості розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку в образотворчій діяльності. Цей вид дитячої діяльності ми обрали тому, що малювання посідає особливе місце в житті дошкільників, образотворча діяльність є улюбленим їх заняттям. Малюванням діти задовольняють потребу в художньому відображенні того, що їх оточує, за допомогою малюнка дитина виражає свої знання й уявлення про речі та людей. Малювання залишає продукт – рисунок, який можна зберігати, вивчати. Завдяки розумінню самого процесу створення образів у дошкільників, виявленню певних закономірностей ми можемо не просто впливати на розвиток уяви дитини, а спрямовано формувати найсуттєвіші її риси.

Метою констатувального етапу дослідження було виявлення особливостей розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку як складової психологічної готовності до навчання у новій українській школі. Для вирішення завдань дослідження нами була застосована авторська ігрова методика експрес-діагностики творчої уяви «Чарівні перетворення», автор-розробник І. І. Карабаєва. В основу методики покладений модифікований тест «Домальовування фігур» Е. Торренса, розроблений О. Дьяченко. При створенні методики дослідження акцентували увагу на розумінні уяви як процесу самостійного створення образів, що відображають елементи реальної дійсності. У розвиненій формі таке образотворення має бути підпорядковане певному завданню, тобто бути спрямованим уявою, а не бути вільним фантазуванням і в завданні має бути елемент невизначеності.

Наступним етапом дослідження було проведення формувальної роботи,

метою якого визначено створення оптимальних умов розвитку творчої уяви як складової готовності старших дошкільників до навчання в умовах НУШ, розвиток творчої уяви старших дошкільників шляхом застосування творчих завдань у процесі навчання основам грамоти. Розвивальний ефект методики вбачаємо у розвиткові уяви та дитячої творчості, а не лише в плані оволодіння дітьми операціональною діяльністю – читанням буквених знаків. Уява в дошкільному віці розвивається в основному лише стихійно і в результаті, як правило, не досягає високого, а нерідко навіть й задовільного рівня свого розвитку. Уяві неможливо навчити так само, як ми наприклад навчаємо дітей складати числа або писати літери. Основним і найбільш радикальним засобом виходу з цього положення, звичайно ж, є зміна змісту й методів навчання, їх спеціальна орієнтація на розвиток у дітей здатності до творчості.

Одним з часткових, доступних способів є використання в систематичній роботі, що забезпечує цілеспрямований розвиток творчої уяви дітей у ході спеціально організованих як індивідуальних, так і в межах закладу дошкільної освіти ігрових занять, спрямованих на розвиток особистості дитини-дошкільника та її основного новоутворення віку – уяви, задовольняючи одну з потреб – у пізнанні знакової системи.

У роботі з дошкільниками пропонуються завдання, спрямовані на ознайомлення дітей із знаковою системою на образній основі. Завдання подано за принципом поступового ускладнення та поділено на заняття, кожне з яких присвячено вивченню певного буквеного знаку. Завдання таких занять: розширення кругозору дітей, збагачення їх сенсорного досвіду, «включення» всіх аналізаторів – створення основи для творчої уяви, активізації й розвитку мовлення, навчання дітей комбінуванню та відтворенню досвіду, прийомам оперування уявленнями.

Результати та обговорення. За результатами проведеної нами ігрової діагностичної методики: «Чарівні перетворення» можна констатувати, що творча уява повною мірою сформована у 13,75% дітей, в достатній мірі у 43,75% дітей, посередньо сформована у 16,8% дошкільників, мінімальний

рівень сформованості відмічається у 16,8% обстежених, у 8,8% дітей спостерігається не сформованість творчої уяви. Отримані на констатувальному етапі дослідження результати підтвердили необхідність розробки спеціальної програми та створення додаткових умов для розвитку творчої уяви старших дошкільників. За результатами повторно проведеної нами ігрової діагностичної методики: «Чарівні перетворення» можна констатувати, що після розвивальної програми творча уява повною мірою сформована у 33,4% дітей, в достатній мірі у 66,6% дітей. Малюнків, які б свідчили про наявність інших рівнів розвитку творчої уяви, зафіксовано не було. Тобто, проведена робота з розвитку творчої уяви засобами навчання основам грамоти виявилась достатньо ефективною.

Висновки. Виявлення особливостей розвитку творчої уяви старших дошкільників може здійснюватись за допомогою методики експрес-діагностики «Чарівні перетворення», що забезпечує вивчення творчої уяви дошкільників за критеріями: спрямованість на створення уявного образу, самостійність при створенні образу уяви; ініціативність при створенні образу уяви, прагнення створити новий уявний образ. Ефективним засобом розвитку творчої уяви старших дошкільників є застосування творчих завдань у процесі навчання основам грамоти. Провідними прийомами роботи є домальовування, опредмечування, оживлення, домірковування, дороблення та інші, що статистично підтверджено.

Отже, розвиток творчої уяви як провідного новоутворення дошкільного періоду є актуальною вимогою підготовки дошкільника до навчання у новій українській школі. Перспективами подальших досліджень є виявлення гендерних та індивідуальних особливостей розвитку творчої уяви та відповідна розробка методів їх вивчення та засобів розвитку.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ

Світла Катерина Ігорівна,
магістр спеціальності «Психологія»
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

Вступ. Ми живемо в часи змін планетарного масштабу. Кожного дня життя ставить перед нами виклики, які вимагають високого рівня розвитку психологічних ресурсів особистості, що забезпечують її здатність до успішного подолання складних життєвих обставин.

Нині в усьому світі простежується тенденція до збільшення непередбачуваних і важко контрольованих подій та ситуацій, що породжують відчуття невизначеності та невпевненості серед суспільства. Саме ці обставини зумовлюють необхідність та актуальність дослідження феномену толерантності до невизначеності, як фундаментального психологічного ресурсу особистості.

Мета: визначити зміст феномену толерантності до невизначеності на основі теоретичного аналізу наявних наукових досліджень.

Матеріали та методи: нами було використано теоретичні методи дослідження, котрі передбачали систематизацію та впорядкування знань з проблеми вивчення феномену толерантності до невизначеності, системний аналіз та синтез, узагальнення різних підходів до досліджуваної проблеми.

Результати та обговорення. Життя в умовах сьогодення характеризується високим рівнем невизначеності. Вона пронизує всі сфери життєдіяльності особистості: політичну, економічну, професійну, соціальну та інші, зумовлюючи інтерес наукової спільноти до дослідження даного питання.

В роботі «Психологія сучасності: виклики невизначеності, складності і різноманітності» А. Асмолів зазначає, що все частіше при описі сучасності відзначаються такі її характеристики як прискорення змін, плинність,

мобільність, складність, різноманітність, багатовимірність, нелінійність, невизначеність та інші [1].

Це породжує потребу дослідження «нової сучасності» та пошуку відповіді на резонне питання, яке ставить А. Асмолов: «Чому сучасність виглядає такою, якою вона виглядає?» [1].

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що до пошуку відповіді на це питання та до вивчення проблеми невизначеності долучалися науковці з усього світу: Р. Халлман, Н. Нортон, С. Баднер, Д. Леонтьєв, В. Зінченко, Л. Бурлачук, С. Максименко, А. Гусєв та інші.

Р. Халлман трактує невизначеність як ситуацію подвійності, незв'язності та суперечливості інформації, що надходить [11]. Водночас, Баднер виокремлює наступні характеристики невизначеної ситуації: складність, новизна та нерозв'язність [10].

Д. Леонтьєв в своїх працях розглядає невизначеність як невпевненість при недостатній інформованості та як неясність, двозначність й багатозначність стимулів, складність їх інтерпретації [6].

Заслужує уваги дослідження Нортон, який в 1975 році провів контент-аналіз статей «Psychological abstract», за період 1933-1970 роки, в яких розглядалась проблема невизначеності. Саме завдяки його роботі з'явилась можливість говорити про невизначеність в таких категоріях, як: дефіцит інформації, множинність суджень, вірогіднісний характер, незрозумілість, неточність, неповнота і фрагментованість, неструктурованість, несумісність та суперечливість, мінливість [12].

Однак, попри великий інтерес до проблеми невизначеності в різних її аспектах, досі маловивченою залишається проблема визначення змісту толерантності до невизначеності, як інтегральної характеристики особистості, яка слугує психологічним ресурсом.

А. Гусєв зазначає, що наявність великої кількості поглядів на сутність феномену толерантності до невизначеності пояснюється тим, що з визначенням наповнення поняття «толерантність до невизначеності» наразі існує повна

невизначеність [2; 3].

Загалом, А. Гусєв виділяє чотири етапи в психологічних дослідженнях толерантності до невизначеності, як психологічного конструкту, які беруть свій початок в роботах І. Френкель-Брунсвік.

На сьогоднішній день, в результаті аналізу та узагальнення наявних досліджень, можна виділити наступні підходи, що розкривають зміст феномену толерантності до невизначеності (ТН) [7]:

– ТН як особистісна характеристика, яка проявляється у здатності витримувати ситуації невизначеності, що проявляється в ставленні до таких ситуацій як до неминучих, з якими треба справлятися і які потрібно пережити;

– ТН як різновид когнітивного стилю. М. Холодна серед основних когнітивних стилів зазначає «толерантність до нереалістичного досвіду», що проявляє себе в двозначних та невизначених ситуаціях [9]. Цей різновид когнітивного стилю проявляється у здатності приймати враження та пізнавальний досвід, котрі не співпадають з наявними у людини уявленням та переконанням, які вона оцінює як очевидні та правильні.

– ТН як здатність людини переживати позитивні емоції в неструктурованих, неоднозначних та нових ситуаціях, сприймаючи їх як виклик, а не загрозу [9].

– ТН як прояв латентної змінної «прийняття невизначеності», що проявляється в готовності надання переваги інтуїтивному стилю в регуляції вибору та ризику [4; 5].

– ТН як соціально-психологічна установка, що включає в себе когнітивну оцінку невизначеності, емоційне реагування та поведінкову реакцію [8].

– ТН як властивість особистості, що надає можливості витримувати невизначеність власних смислових опор, котра виникає в процесі переходу до нової ідентичності [3].

– ТН як підвид толерантності загалом.

Висновок. Життя 21 століття сповнене невизначеністю в усіх сферах життєдіяльності особистості, яка змінюється, в світі, що змінюється. Ми простежуємо нестачу достовірної та релевантної інформації, її двозначність, неточність та мінливість. Нам знайома множинність суджень, їх вірогіднісний характер та суперечливість.

Життя вимагає високого рівня розвитку психологічних ресурсів кожної особистості, що забезпечують її здатність до успішного подолання складних життєвих обставин, спричинених невизначеністю та ускладненням сучасного світу.

Як зазначав В. Зінченко, найкращим способом подолання невизначеності є визнання її існування. На нашу думку, це говорить про те, що кожному з нас необхідно відійти від ілюзії щодо однозначності та стабільності нашого світу та усвідомити, що він мінливий, нестабільний та сповнений багатьма неочікуваними подіями. Це свідчить про необхідність зміни ставлення до невизначеності, результатом якої є ріст толерантності по відношенню до неї, яка проявляється в здатності до комфортного переживання нестачі чіткої та достовірної інформації, в змозі братися за справу та працювати з повною самовіддачею, не будучи впевненим у її результаті, утримувати суперечливі судження і т.д.

Отже, толерантність до невизначеності є фундаментальним психологічним ресурсом особистості, який допомагає позитивно ставитися до невизначеності, що є найбільш продуктивним для особистісного розвитку та супротиву повсякденному стресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асмолов А.Г. Психология современности: вызовы неопределенности, сложности и разнообразия. *Психологические исследования*. 2015. Т.8., №40. URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2015v8n40/1109-asmolov40.html>
2. Гусев А.И. К проблеме измерения толерантности к

неопределенности. *Практическая психология и социальная работа*. 2007а. № 1. С. 21-28.

3. Гусев А.И. Проблематика толерантности до невизначеності в аспекті розвитку ідентичності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2007б. Т. 9. Ч. 2. С. 93-99.

4. Корнилова Т.В. Многоуровневая личностная регуляция принятия решений. *Вестник РГНФ*. 1996. №2.

5. Корнилова Т.В. Новый опросник толерантности – интолерантности к неопределенности. *Психологический журнал*. 2010. Т. 31. № 1. С. 74-86.

6. Леонтьев Д. А. Вызов неопределенности как центральная проблема психологии личности. *Психологические исследования*. 2015. Т. 8. № 40. URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2015v8n40/1110-leontiev40.html>

7. Литвин С.В. Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт. *Психологічний часопис: науковий журнал*. 2019. №1 (21). С.90-107.

8. Луковицкая Е. Г. Социально-психологическое значение толерантности к неопределенности: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Санкт-Петербург, 1998.

9. Человек в условиях неопределенности: сборник материалов Всероссийской конференции. 18-19 мая 2006. Новосибирск, 270 с.

10. Budner S. Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable. *Journal of Personality*. 1962. № 30. P. 29-50.

11. Hallman RJ. The Necessary and Sufficient Conditions of Creativity. *Journal of Humanistic Psychology*. 1963. Vol.3. № 1. P. 14-27

12. Norton R.W. Measurement of ambiguity tolerance. *Journal of Personality Assessment*. 1975. Vol.39. № 6. P. 607-619.

ART

МОДЕЛЬ ФЛЕЙТИ НОВОГО ЧАСУ

Данильченко Юлія Андріївна,
аспірант кафедри музичного мистецтва та хореографії
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка,
викладач «Мистецької Школи №2 с. Опитне», Україна

Вступ. У галузі флейтового мистецтва актуальнішою стає тема інновацій у сфері конструкції інструменту. Це питання має важливе значення, як для флейтистів-виконавців, так і для композиторів. Створення інноваційних моделей безпосередньо пов'язано з появою нових музичних стилів, жанрів, застосування у виконавській практиці розширених технік тощо. Спираючись на конструкцію та систему великого реформатора Теобальда Бьома, були створені такі інновації флейтових голівок як *Goosman Butterfly*, *Drelinger «UpRite»*, *Glissando Headjoint* Роберта Діка та багато інших сучасних моделей.

Роберт Дік (1950) – новатор, експериментатор у флейтовому мистецтві, міжнародний флейтист-виконавець, педагог, композитор. «Glissando Headjoint® є зареєстрованим товарним знаком Роберта Діка». [4] У 1997 році було створено першу функціональну голівку флейти – Glissando Headjoint. У 2003 році інноваційна модель була представлена широкому колу діячів флейтового мистецтва. [4] З 2004 року Glissando Headjoint стала комерційно доступним продуктом. [2, с. 28] Унікальна модель була створена на основі винаходів флейтових майстрів Єви Кінгма (Eva Kingma), Каспара Баєчі (Kaspar Baechi), Бікфорда Браннена (Bickford Brannen). [4]

Мета роботи – розкрити особливості інноваційної моделі *Glissando Headjoint* та сферу застосування нової конструкції.

Матеріали та методи. Матеріалами наукового дослідження стали

наступні роботи закордонних науковців, а саме: Елізи Шепард (*Eliza Shephard*), Крістіана Фернквіста (*Christian Fernqvist*), Дебори Керолін Фетер (*Deborah Carolyn Fether*), Мелісси Кілінг (*Melissa Keeling*), Ангус Макферсон (*Angus McPherson*) та українського науковця М.О. Перцова. Крім того розглядається популяризація *Glissando Headjoint* через виконавську та композиторську діяльність Роберта Діка та інших представників флейтового мистецтва

В роботі застосовувались наступні методи: загальнонауковий принцип об'єктивності, системний, аналітичний, стильовий методи у дослідженні особливостей, сфери використання, технічні та тембральні можливості *Glissando Headjoint* Роберта Діка.

Результати та обговорення. Для Роберта Діка флейта не є одноголосним, чисто класичним інструментом. Володіючи світовими традиціями гри на флейті, новатор використовує широкий спектр звукових можливостей інструменту, спираючись на «...акустичні звуки та звуки тварин, а також звуки, які, хоч би якими були їх асоціації, унікальні для флейти». [2,с. 35] У пошуках нових тембрів, новатор винаходить інноваційну голівку флейти для ефектного виконання розширеної техніки глісандо. Під час створення *Glissando Headjoint* Роберт Дік був натхненний звучанням електрогітари Джеймса Хендрікса (James Marshall (Jimi) Hendrix)

Визначення терміну *Glissando Headjoint* надає український дослідник М.О. Перцов: «Glissando Headjoint є плаваючою голівкою флейти, яка телескопічно пересувається вправо або вліво по відношенню до базової позиції. Рух насадки флейтист здійснює шляхом впливу лицьовими м'язами, в той час як два виступаючих упори, на зразок крил, охоплюють нижню частину обличчя виконавця». [5] Інноваційна голівка флейти дозволяє виконавцям виконувати різноманітні комбінації глісандо в межах інтервалу кварта.

Закордонний науковець Еліза Шепард висвітлює наступні особливості флейтової голівки Роберта Діка, а саме: *Glissando Headjoint* – це пристрій, який прикріплюється до корпусу традиційної флейти, замінюючи її стандартну голівку для покращення звукових якостей техніки глісандо. [4, с. 1]

Конструктивні визначення *Glissando Headjoint* Елізи Шепард співпадають з визначенням терміну М. О. Перцова. Дослідниця пропонує використовувати скорочене позначення для *Glissando Headjoint* – *GHJ*.

Вперше Роберт Дік використовував *GHJ* під час запису альбому *Guidira* (1998) с Баррі Гаєм (*Barry Guy*) та Ренді Рейн-Ройшем (*Randy Raine-Reusch*). [2, с. 28] Після першої прем'єри, Роберт Дік досить часто використовує *GHJ*, особливо у живих виступах та під час імпровізації. Так дослідниця Еліза Шепард дізналася про нову голівку флейти Роберта Діка у 2013 році, після знайомства з твором композитора «*Fish Are Jumping*» (1999) на приватному уроці з австралійською флейтисткою Вірджинією Тейлор (*Virginia Taylor*). [4, с. 2]

Роберт Дік практично протягом всього творчого шляху прагнув визначити, що таке флейта, відкинувши усі упередження про інструмент та відповідний його репертуар. Він не відмовляється і не критикує багатовікову флейтову традицію, проте прагне цю традицію розвинути. [4, с. 2] У 1975 році була опублікована робота Роберта Діка «*The Other Flute: A Performance Manual of Contemporary Techniques*». Досліджуючи технічні та звукові можливості флейти, автор публікація надає ґрунтовну інформацію про розширені техніки. «Ця книга є основним ресурсом для багатьох флейтистів у всьому світі, як джерело інформації про сучасну флейту». [4, с. 11] У другому виданні книги «*The Other Flute*» (1989) автор визначає розширені техніки, які на класичній флейті системи Теобальда Бьома не достатньо якісно та віртуозно можливо виконати. Одним із таких прийомів є техніка *глісандо*. Як виконавець та експериментатор можливостей інструменту, Роберт Дік фокусувався на способах покращення інструменту для виконання нових технік. Початкова потреба створення *GHJ* полягала у наданні ефекту ковзання висоти тону як у висхідному, так і в низхідному русі. [4, с. 11] З 1992 по 2003 роки Роберт Дік проектував модель *GHJ* з трьома флейтовими майстрами, а саме: Каспаром Баєчі (1964), Євою Кінгма (*Eva Kingma*) (1956), Бікфордом Бранненом. [4, с. 11] В результаті цих спільних робіт було створено безліч прототипів *GHJ*: Єва

Кінгма створила два прототипи, Каспар Баєчі – три, Бікфордом Браннен також три варіанта нової конструкції. Всі конструкції прототипів були засновані на аналогічній концепції, що описувалася вище М. О. Перцовим. Дана модель може застосовуватися у поєднанні зі стандартною флейтою, її налаштування відповідає класичним вимогам. [4, с. 16]

З використанням *GHI* флейта трансформується з традиційного інструменту в інструмент нового часу. Завдяки інноваціям пристрою відбувається плавне ковзання від ноти до ноти. [1] Функціональні особливості моделі описує у своїй науковій роботі М. О. Перцов: «При русі насадки в сторону клапанів, відбувається глісандо вниз. Висхідне глісандо виповнюється дещо іншим шляхом. Якщо необхідно виконати глісандо від звуку С до звуку D, слід пальці розмістити таким чином, ніби планується гра звуку D, при цьому голівка зсувається в протилежну від клапанів сторону, що при синхронізації рухів губ і пальців дає в звучанні звук С. Потім пальці залишаються в колишній позиції, а ось голівка зсувається назад в базову позицію». [5] Використовуючи даний пристрій, флейтист має широкий діапазон динаміки, тембру, можливість віртуозно виконати техніку глісандо. [1] М.О. Перцов зазначає, «що подібні технічні модифікації спрощують виконання деяких прийомів гри і роблять флейту ще більш універсальним інструментом». [5] Науковець також говорить про те, що флейти нових конструкцій поширюються «в джазовій музиці, World Music, прогресивних напрямках експериментальної академічної музики...» [5] тощо.

Закордонний науковець Ангус Макферсон має своє ставлення до нової моделі Роберта Діка: «Glissando Headjoint значно розширює музичну палітру флейти, дозволяє використовувати новий діапазон глісандо, мультифонічного глісандо, мікротонів та інших ефектів, відбувається подолання багатьох обмежень, властивих звичайній флейті Бьома». [3, с. 17] *GHI* дає можливість ковзати мультифоніке, що раніше було неможливо через конструктивні особливості інструменту.

Роберт Дік застосовує техніку глісандо в наступних своїх творах:

«*Afterlight*» (1973), «*Force*» (1976), «*Flames Must Not Encircle Sides*» (1980), «*Or*» (1981), «*News?*» (1983), «*Flying Lessons, Volume I*» (1984), «*Lookout*» (1989), «*Venturi Shadows*» (1989), «*Concerto*» (1990), «*Anamnesis*» (1991), «*Eye in the Sky*» (1992), «*Greenhouse*» (1993), «*Density 21.5,6,7&8*» (1994), «*Re-Illuminations*» (1994), «*Sea of Stories Remix*» (1994), «*Eleven in Use*» (1995), «*Sometimes, Perpetually*» (1995 – 96), «*Hoop Snake*» (1996), «*All the Time, Anyway*» (1996), «*Cerulean Blues*» (1996), «*Idi Om*» (1997), «*Eyewitness*» (1999), «*Fish Are Jumping*» (1999), «*Sliding Life Blues*» (2001) твір був спеціально написаний для флейти і *Glissando Headjoint*, «*Techno Yaman*» (2001), «*everyone@ universe. Existence*» (2003), «*Time is a Two-Way Street*» (2004), «*Startling Stories*» (2007), «*Air is the Heaviest Metal*» (2008, 2014), «*Heat History*» (2010) написано для флейти і *Glissando Headjoint*. З застосуванням *GHJ* прийом глісандо буде значно легше та ефективніше виконувати флейтистам. Ковзання, які часто охоплюють діапазон ширший за октаву, із застосуванням інноваційного пристрою стали більш плавними і навіть менш складними. [4, с. 2] Конструкція нової флейтової голівки, вилучення незвичайного звуку на інструменті особливо актуальне для сучасного флейтового репертуару.

З 2003 року *Glissando Headjoint* застосовує у виконавській практиці не лише її творець, а також інші флейтисти у різних музичних стилях. Грег Паттілло (Greg Pattillo) (1977), відомий своїм виконанням бітбокса на флейті, включив *GHJ* у записи своєї сольної та ансамблевої музики. [4, с. 21] Ерік Дрешер (Erik Drescher) – флейтист, куратор сучасної музики в Берліні, авторитет репертуару для *GHJ*. Музичний діяч замовив велику кількість творів для моделі Роберта Діка і є редактором збірки сольних творів для *GHJ* «*The Glissando Flute Collection Erik Drescher*». [4, с. 21] *Verlag Neue Musik* видає та продає новий музичний репертуар та є одним з небагатьох місць у світі, де можна придбати репертуар для *GHJ*.

Частичний перелік произведений для *Glissando Headjoint*, составленный Елізой Шепард: «*Mikka*» (1971), Янніса Ксенакіса (Iannis Xenakis), аранжування

Еріка Дрешера; «*Birds of my gully*», Філіпа Боллігера (Phillip Bolliger), аранжування Елізи Шепард; «*solo I*» (1992), Якоба Ульмана (Jakob Ullmann), аранжування Еріка Дрешера; «*Yunohui'ehecati*» (2008), Хуліо Естрада (Julio Estrada); «*Hypothesen über das Mondlicht*» (2012), Пітера Аблінгера (Peter Ablinger); «*Mol-Par*» (2012), Артура Крошеля (Artur Kroschel); «*Fluxus, Dimensionless Sound*» (2012), Хайме Рейс (Jaime Reis); «*Glissando Headjoint*» (2012), Жерара Пейпа (Gerard Pape); «*Der Raum dazwischen*» (2013), Крістіана Кестена (Christian Kesten); «*Deslize*» (2013), Чіко Мелло (Chico Mello); «*Follow Your Gliss*» (2014), Джона Гріффіна (John Griffin); «*Highways*» (2015), Ендрю Родрігеса (Andrew Rodriguez); «*Angularities*» (2016), Девіда Мітчелла (David Mitchell); «*Liegeia*» (2017), Аманди Боно (Amanda Bono); «*Castillo Cave*» (2017), Яна Еванса Гатрі (Ian Evans Guthrie); «*Verlorenes Universum*» (2018), Совона Юна (Sowon Yun); «*eclipse*» (2018), Аліси Аска (Alyssa Aska); «*New work*» (2018), Кезія Япа (Kezia Yap); «*A rustling in the leaves drives them away*» (2019), Корі Райана (Cory Ryan) та інші твори. [4, с. 96-98]

Висновки. Створення *Glissando Headjoint* відповідає потребам сучасного культурного простору. Універсальні можливості інноваційної голівки флейти мають поступове поширення інтересу серед виконавців та композиторів. GHJ є найновітнішим доповненням до ряду модифікацій конструкції інструменту. Інноваційний пристрій може повністю замінити стандартну голівку флейти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Glissando Headjoint from Robert Dick. Robert Dick. URL: <http://robertdick.net/the-%20glissando-headjoint/> (date of access: 26.02.2022).
2. Keeling M. Worlds of If: Analyses of the Composed and Improvised Works of Robert Dick: Doctoral dissertation. New York, 2017. 229p. URL: https://academicworks.cuny.edu/gc_etds/2176/ (date of access: 24.02.2022).
3. McPherson A. The glissando headjoint : Expanding the musical palette of the flute through mechanical invention : Academic theses. Sydney, 2011. 70 p.
4. Shephard, E. (2020). *The Glissando Headjoint* [Master's thesis].

<https://doi.org/10.25904/1912/513>

5. Перцов М. О. Сучасні модифікації флейти та їх використання в музичній практиці. *Young Scientist*. 2017. Т. 10, № 50. С. 312–316. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10/72.pdf> (дата звернення: 24.02.2022).

POLITICAL SCIENCES

ПУБЛІЧНИЙ ВИСТУП ПОЛІТИКА ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Яковенко Юлія Леонідівна

к.і.н., доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії,
м. Краматорськ, Донецька область, Україна

Введение./Introduction. Мистецтво красиво та переконливо говорити, виступати перед публікою розвивається ще з давніх часів, коли в давній Греції філософи та оратори виступали перед натовпом. Поступово воно проникло в усі сфери суспільного життя, в тому числі, в політику, де мова і влада тісно переплелись між собою. Політичні виступи та тексти зараз в умовах інтенсивного розвитку інформаційних технологій поширюються дуже швидко, їх готує команда професіоналів (спічрайтерів, іміджмейкерів), вони декодуються громадянами та впливають на їх установки, погляди, умонастрої. Політичні тексти містять велику кількість закодованої інформації, яку в умовах інформаційної війни та поширення шейків слід уміти декодувати правильно. Це уміння на початку XXI століття є корисним для усіх громадян як суб'єктів політики.

Цель работы./Aim. Розкрити особливості політичних виступів та текстів, а також важливість проведення аналізу публічних виступів політиків в сучасних реаліях в Україні, вказати на аспекти та особливості такого аналізу.

Материалы и методы./Materials and methods. Тексти виступів політиків – об'єкт для використання цілої групи методів, як загальнонаукових, так і специфічних (аналіз та синтез, порівняння, індукція та дедукція, контент-аналіз, системний метод).

Результаты и обсуждение./Results and discussion. Написання тексту

публічного виступу – завжди не простий процес. Закони риторики вчать враховувати аудиторію, власний досвід доповідача, правильно будувати текст, підбирати факти, аргументи, проводити попередню репетицію та аналізувати невдачі. Політичний виступ, тим більше для ЗМІ, ставить перед політиком ще більш складну задачу: він інформує населення про найбільш значущі події та одночасно повинен заручитись підтримкою громадян, переконати, повести за собою.

Мова політики – особлива форма комунікації, яка в демократичних країнах все ж має сприяти досягненню громадської згоди. Основу мови політики складають цінності як елементи суспільної свідомості [1, с. 74].

Дослідження політичних виступів дає змогу зрозуміти наміри конкретного політика, його політичні орієнтири, засоби впливу на населення, прогнозувати подальші дії, перспективи його політичної кар'єри. Аналізом політичних виступів займаються соціологи, політологи, спеціалісти із зв'язків з громадськістю, іміджмейкери. Тексти аналізуються з різних боків: наявність конкретних мовних засобів, використання символів, міфів, політичної реклами, побудова аргументації, характер доказів. Враховується і поведінка, й особисті характеристики мовця, і використання простору під час виступу. Результати досліджень використовуються для доповнення змісту навчальних дисциплін «Політична реклама», «Паблік рилейшнз», «Політичний менеджмент», «Політичний маркетинг», «ЗМІ і політика» [2].

Дослідники вважають, що політичні тексти є складним явищем, оскільки є результатом зіткнення різних ідей, зусиль, інтересів політичних діячів. Сам політичний текст є вербалізованою політичною діяльністю. Він може як стабілізувати ситуацію в країні, так і дестабілізувати її. Тому політичні тексти та політичні виступи є важливим фактором політичного життя в країні і заслуговують на аналіз не лише з боку фахівців, але й з боку пересічних громадян [2]. Студенти спеціальності «Політологія» мають уміти аналізувати публічні виступи політиків, а також складати подібні виступи самостійно. Цікавим є аналіз звернення Президента України В.Зеленського до народу у

новорічну ніч 2022 року від Андрія Степури. Сама промова оцінюється як результат роботи професіоналів [3].

При аналізі публічного виступу політика слід звернути увагу на наступні її особливості:

- 1) мета виступу, тематика, основна ідея;
- 2) структура виступу, логічність викладу;
- 3) особливості вступу; які прийоми використано, щоб привернути увагу слухачів;
- 4) основна частина; варто звернути увагу на побудову аргументації, наявність кліше, стереотипів; чи містить ця частина оцінку власної діяльності, чи аналізується діяльність інших політичних сил, чи дається оцінка гострим, актуальним проблемам часу; які цінності проповідуються; що є апогеєм виступу;
- 5) закінчення; який прийом використано для завершення доповіді;
- 6) ключові слова (можна використати метод контент-аналізу, підрахувати слова, які зустрічаються найчастіше);
- 7) вибір місця для виступу, оцінка простору;
- 8) зовнішній вигляд, доцільність обраного образу обстановці;
- 9) такі невербальні засоби комунікації, як міміка, пози, жести;
- 10) риторичні прийоми (метафори, жарти, риторичні питання).

Звичайно, що подібний аналіз потребує часу та підготовки (знань з риторики, політології, психології, високий рівень розвитку критичного мислення), але це фактично єдиний спосіб орієнтуватись у політичному житті країни, розуміти істинні наміри політиків. Ситуацію ускладнює ще й той факт, що в Україні є певна розбіжність між створеними образами політиків та реальністю. Це підтверджує дослідження на тему «Політичний клас України: європейські цінності та політична мова» від 2016 року, проведене компанією NOKS FISHES та Центром досліджень публічної політики. В результаті було виявлено розходження між мовою сучасних українських політиків та реальним станом речей. Мета їх публічних виступів – створити свій позитивний образ в

очах громадян, який часто не відповідає дійсності. А головна особливість полягає в тому, що більшість відомих політичних діячів нашого часу не можуть визначитись з пріоритетами у своїй політичній кар'єрі: рухатись у відповідності з моделлю «Цінності зростання» (відкритість змінам та самотрансцендентність) чи дотримуватись моделі «Цінності самозахисту» (самоствердження та консерватизм). Дослідники ж вважають, що це є однією з причин гальмування модернізації України [4]. Згадана розбіжність віддаляє політиків від народу, створює додаткові проблеми у виборі політичних сил чи окремих політиків під час передвиборчих кампаній.

Выводи./Conclusions. Таким чином, актуальною проблемою сьогодення в нашій країні є аналіз політичних текстів та виступів з метою більш повного та глибокого розуміння основних тенденцій розвитку цієї сфери в Україні. Складна політична ситуація, інформаційні війни, боротьба за голоси у передвиборчих кампаніях, розбіжність між мовою політиків та реальністю вимагає від громадян більш свідомого та критичного ставлення до усієї інформації політичного характеру, яка надходить з різноманітних джерел. Аналіз текстів, які озвучують ті чи інші політичні сили в Україні, один із важливих шляхів створення більш об'єктивної картини дійсності, що, відповідно, впливає на прийняття рішень та алгоритм дій в конкретних умовах.

ВИКОРИСТАНІ РЕСУРСИ

1. Акінчиць Н.Г. Політичний дискурс як об'єкт наукового аналізу. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 107. С. 72-76. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/54472>
2. Акайомова А. Використання мовної комунікації в політичному дискурсі. 2011. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26828/08-Akayomova.pdf?sequence=1>
3. Степура А. Аналіз публічного виступу Володимира Зеленського 2021 (промова, приклад). Майстерня Лева. URL: <https://masterlev.com.ua/analiz->

publichnogo-vystupu/ - Назва з екрану.

4. Цінності «ідеального політика» – законослухняність і доброзичливість, реального – влада, гроші і успіх – дослідження. Прес-релізи. Український кризовий медіа-центр. 30.03.2017. URL:<https://uacrisis.org/uk/54442-noks-fishes> – Назва з екрану.

PHILOLOGICAL SCIENCES

ПОЗНАЧЕННЯ ЗМІЇ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ

Хоменко Тетяна Анатоліївна

к. п. н., доцент

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна

Вступ. Мовна картина світу давніх германців містить витoki мовних картин світу багатьох сучасних народів. Важливі культурні реалії містяться у мовній картині світу і відображають поняття культурних феноменів, культурних значень та передають їх наступному поколінню. Культурні смисли є основою для створення картини світу. Мовна картина світу, зазвичай, співвідноситься із смислами у картині світу та з ментальними процесами, які є відмінними у різних народів. Для досягнення розуміння між представниками різних національностей та культур важливо володіти знаннями не лише про сучасні культурні феномени, але також про джерела розвитку різних культур.

Мета роботи – лексико-семантичний аналіз позначень змії в мовній картині світу давніх германців.

Матеріали і методи. У роботі використовувалися методи лексико-семантичного аналізу для виявлення семантики позначень змії, описативний метод для опису мовних явищ у германських мовах, метод синтезу для викладу основних положень роботи. Матеріалом слугували назви змії, що функціонують у германських мовах.

Результати та обговорення. Джерелом знань про наявність хтонічних тварин, зокрема змії, у мовній картині світу давніх германців є германско-скандинавська міфологія. Хтонічні тварини з'являються у міфологічних переказах, в основному, як символи потойбічного світу та чаклунських сил.

«Сага про Харальда Прекрасноволосого» розповідає про його дружину, фінську чаклунку. Коли вона померла, то з її тіла виповзли змії, жаби, ящірки. Свого часу ісландці відігнали непроханих гостей – датського конунга та його військо – від свого острова, обернувшись на дракона, жаб, змії, ящірок, які плювалися отрутою.

Верховний бог германців Один (Водан) перетворився на змію, щоб пролізти у вузький отвір у скелі та здобути мед поезії. Саксон Граматик, переказуючи міф про смерть Бальдра, оповідає, що невразливим Бальдра робить отрута трьох змії, додана йому в їжу. Аси помстилися Локі за смерть Бальдра та інші його провини, прив'язавши до трьох каменів та підвісивши над ним отруйну змію. Його дружина тримає над Локі чашу, куди капає отрута, а коли вона її виливає, то отрута потрапляє Локі на обличчя, і він корчиться, спричиняючи землетруси на землі. Ця отрута буде капати аж до кінця світу. У германо-скандинавів також існувало повір'я, що коли наречена довго оплакує загиблого жениха, то його труна наповнюється кров'ю та змії клубочаться біля його ніг.

Найвідомішим змієм германо-скандинавської міфології був змії Йормунганд. Давньоскандинавське слово. *Jǫrmungandr* означає «могутній посох» або «велетенське чудовисько» [1, с.179]. Слово *jǫrmung* означає «могутній». Ця назва містить у собі ще два слова – *ormr* та *paðr* у значенні «змії, дракон». Це чудовисько також називали *Miðgarðsormr* - «змії Мідгарда», «Світовий змії»: н. *Natter* «вуж», днн. *nāt(a)ra*, «змія», дс. *nādra*, да. *næd(d)re*, дісл. *paðr*, гот. *padrs* «змія», < герм. **næðr-/paðr-* «змія»; можл., іє *(s)nē-/nē-. «сплітати, звязувати, витися» (> **nē-tr-/nē-tr-* «той, що звивається», «змія») [2,с. 453]. З назвою Світового змія можна пов'язати англосаксонську руну, яка передає звук *io* **iog* – «змії».

Йормунганд – це дитя Локі та велетки Ангрбоди – віщунки нещастя. Аси були попереджені, що цей змії є одним з тих чудовиськ, які будуть виступати проти них у кінці світу. Противником Йормунганда став бог-громовник Тор, який вб'є це чудовисько, але й сам загине від його отрути. Щоб прибрати змія

подалі від очей, Один наказав вкинути його в океан, що з усіх боків омивав землю. Там чудовисько виросло таким велетенським, що охопило своїм тілом увесь земний світ та спіймало свій хвіст. Іноді у напівсні він кусає себе за хвіст і здригається від болю – від цього починаються землетруси на землі. Люди не можуть вільно плавати по морю через Світового змія, він є ніби межею між світом людей та іншими світами.

З Йормунгандом декілька разів зустрічався бог Тор. У місті велетнів Тор намагався підняти його з землі, коли той був в образі кішки. Богу вдалося відірвати від землі лише одну лапу. І коли Тор рибалив у морі разом з велетнем Хюміром, то спіймав Світового змія на бичачу голову. Бог хотів його вже доклати своїм молотом, але велетень, злякавшись, перерізував волосінь.

У давньоанглійському замовлянні дев'яти трав проти дев'яти отрут йдеться про походження отруйних змій. Водан бере дев'ять «гілок слави» (гілки Світового дерева) та кидає їх у змія. Той розпадається на дев'ять частин, з кожної частини утворюється мале змієня [3]. У колодязі Хвергельмір живуть змії, які гризуть корінь Світового дерева: Гоін (дсканд. Góinn) означає «тварина, яка живе в землі»; Моін (дсканд. Móinn) значить «тварина, яка живе в болоті». Графвітнір (дсканд. Grafvitnir) – це батько Гоїна та Моїна. Його ім'я складно етимологізувати, ймовірно «вовк, що сидить у ямі». Наступне ім'я змії – Грабак (дсканд. Grábakr) має значення «сіра спина». Ім'я Графв'юллуд (дсканд. Grafvölluðr) має також нев'яснену етимологію. Слово, можливо, означає «похований під землею» або Grasvöllunder «той, хто керує в ямі». Офнір (дсканд. Ófnir) має значення «та, хто звивається». Ім'я Свафнір (дсканд. Sváfnir) етимологізується як «той, хто присипляє» (ймовірно, до смерті) [1].

Від дієслова «витися, звиватися» походить також двн., дс. slango, н. Schlange «змія», а. snake «змія», да. snaca, дісл. snākr, snōkr «змія» (двн. snahhan «повзти», дірл. snaighim «повзу», а. sneak «крастися») [2, с. 454].

У германських мовах індоєвропейська назва змії була табуйована: іє. *angh-/eǵh-/ogh. Тому розвинулися метафоричні позначення із лексемою worm/wurm «черв'як», «той, хто звивається»: а. worm «черв'як», да. wurm

«черв'як», «змія», н. Wurm «черв'як», дс. wurm «змій, черв'як», дісл. ormr «змій, черв'як», гот. wurms «червяк, змія» < герм. *wurmi-/wurmaz «змій, черв'як» < іє. *цег- «крутити, вити, обертати» (іє. *црміс/ црмос «черв'як») [4,с.614].

Незважаючи на те, що «змії бридкі для людського ока», особисті імена з компонентом ormr/wurm були досить поширені у давніх германців: дсканд. Ráðormr (чол.) (-ráðr «порадник», «правозихисник» + ormr «змія», «змій»); дсканд. Ormsteinn (чол.) (ormr «змія», «змій», «черв'як», «дракон» + steinn «камінь»), дсканд. OrmulfR (чол.) (ormr «змія», «змій», «черв'як», «дракон» + ulfr «вовк»), ісл. Ormsvíkingur (чол.) (ormr «змія», «змій», «черв'як», «дракон» + vík «затока» або wíc «житло» + патронімічний суфікс -ingr), дсканд. Þórgormr (чол.) (þógr «грим» + ormr «змія», «змій», «черв'як», «дракон»), ісл. Ormhædur (жін.) (ormr «змія», «змій», «черв'як», «дракон» + heidr «світла, ясна», «пустище») [5].

Висновки. Хтонічні істоти – змії – часто зустрічаються у міфологічних германо-скандинавських оповідях. Вони, зазвичай, пов'язані з потойбічним світом або з актом чаклування. У змії перетворюються герої, щоб налякати або перехитрити своїх ворогів. Значущі для оповіді змії мають власні імена, а ключові фігури, такі як змії Йормунганд, навіть декілька особистих імен. Саме слово Jormungandr є алегорією поняття «величезне чудовисько». З назвою Світового змія можна пов'язати англосаксонську руну, яка передає звук *io* *iōr – «змій».

Імена змії є промовистими та передають їх характер. Оскільки індоєвропейська назва змії табуйована, то для позначення цього поняття розвинулися евфемізми із значенням «витися, звиватися»: дісл. naðr, дісл. snākr, snōkr, дісл. ormr. Останній корінь є частим компонентом у германо-скандинавських особистих іменах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Simek R. Lexikon der germanischen Mythologie. Stuttgart: Kröner, 2006. 591 S.
2. Левицький В. В. Основи германістики. Вінниця: Нова книга, 2008. 527с.
3. Петрухин В. Я. Мифы древней Скандинавии. URL: www.norway-live.ru
4. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков: в 2 т. Винница: Нова книга, 2010. Т. 1. 616 с.
5. Nordic Names. URL: www.nordicnames.de

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ МЕТАФОРИЗАЦІЇ: ПРИПУЩЕННЯ ПРО ПОДІБНІСТЬ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ МЕТАФОРИЗАЦІЇ

Шепель Юрій Олександрович,
доктор філологічних наук,
професор, академік НАН ВО України,
професор кафедри
перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

Вступ. Теорія метафоризації завжди була предметом дискусій та наукових досліджень. Отак, існує безліч теорій та гіпотез метафоризації, вивчення та подальший розвиток яких, передусім, є актуальним завданням лінгвокогнітивістики. У сучасній теорії метафоризації метафора – це основна ментальна операція, спосіб пізнання, категоризації, концептуалізації, оцінки та світосприйняття. Використовуючи естетичний потенціал метафори, людина не лише вербалізує власні думки, але й пізнає світ.

Актуальність обраної теми дослідження визначаємо необхідністю подальшого опису особливостей мовної концептуалізації у рамках різних мовних картин світу та визначення закономірностей концептуального моделювання. **Метою** дослідження є опис лінгвокогнітивного аналізу антропоцентричних метафоричних моделей метою подальшого визначення адекватності перекладу. **Об'єктом** опису є концептуальні антропоцентричні метафоричні моделі. **Предметом** аналізу є лінгвокогнітивні припущення про подібність як підстави для метафоризації.

Результати і обговорення. Розвиток теорії концептуальної метафори, а також послідовний опис метафоричних моделей є одним із найбільш перспективних напрямів сучасної когнітивної лінгвістики (Дж. Лакофф, М. Джонсон, М. Тернер, Ж. Фоконьє, А. П. Чудінов та ін.).

Концептуальні метафора належить до сфери діяльності або

концептуального домену щодо іншого. Концептуальним доменом може бути будь-яка послідовність організації людського досвіду. Закономірність, з якою різні мови використовують ті самі метафори, призвела до появи припущення, що відповідностям між концептуальними доменами відгукуються нейронні відображення у мозку.

Ця ідея і докладне вивчення основних процесів були вперше дослідженні Джорджем Лакоффом і Марком Джонсоном у праці “*Metaphors we live by*” [5]. Інші науковці-когнітивісти вивчали суб’єкти, схожі на концептуальну метафору, під знаком «аналогії» та «концептуального змішування» [6].

Концептуальні метафори, будучи часто вживаними, часто використовують одну ідею і тісно пов’язують її з іншою, щоб утворити асоціативно-образні поняття.

У теорії Лакоффа-Джонсона головна теза полягає в тому, що метафори допомагають мисленню, окреслюють певні емпіричні кордони, через що саме стає можливим розуміння складних абстрактних концептів. Науковці стверджують, що «суть метафори – це розуміння та переживання сутності одного виду у термінах іншого виду» [5, с. 27].

Зміщення метафор, які покладено в основу ментальної діяльності, формує когнітивну карту, яка, у свою чергу, являє собою мережу концептів. Ця мережа організована так, щоб абстрактні концепти закріпилися в нашому досвіді і в стосунках із зовнішнім світом.

Під час опису і конструювання оточуючого світу і моделювання когнітивної картини використовують таку термінологію: *структура цілі (target domain)*, *структура джерела (source domain)*, *когнітивне відображення (cognitive mapping)* [5, с. 39]. Основним у представленій концепції є не слова та вирази, а онтологічне відображення концептуальних світів (*ontological mapping across conceptual domain*) [5, с. 42]. Метафора як факт мови, риторичний бік, є вторинною по відношенню до метафори як факту мислення, як частини семантичної системи, як метафори в когнітивному аспекті.

Структура концептуальних метафор

Метафора – когнітивне явище, яке належить до універсальних гносеологічних механізмів, та до галузі інтерпретування знань на концептуальному рівні (64).

Будь-яка метафора повинна містити донорську та реципієнтну зони. Донорська зона – складова на базі якій відбувається перенос, тобто вихідний простір концептуалізації (source). Дж. Лакофф вважає, що вихідний простір є більш конкретним та зрозумілим та, як правило, безпосередньо пов'язаний з фізичним чи просторовим досвідом індивіду, а також, є відомим для всіх мовців. Лакофф описує донорську зону терміном *embodiment* («втілення, злиття»). Реципієнтна зона (простір-мішень або ціль (target)) – друга складова структури концептуальної метафори, вона є абстрактною та не має чітко виражених фізичних характеристик. Реципієнтну зону також називають зоною мислення концептуальної метафори [3].

Знання вихідного простору в концептуальній метафорі перебувають у вигляді образів-схем (*image schemas*), які є відносно простими когнітивними структурами та невід'ємною частиною синтезу людського життя та навколишнього світу.

Згідно з Дж. Лакоффом, стійкі співвідношення, що утворилися у мовній та культурній традиції певної комуні між вихідним простором та кінцевим простором, називають терміном «концептуальна метафора» [4]. Дескриптивна теорія метафори визначає вихідний простір «областю відправки» функції відображення, а простір-мішень «областю прибуття» [2].

В результаті цього формується відповідність між цими просторами. Ця відповідність є варіативною – від найменш стабільних творчих метафор до стійких метафор, здавна усталених у культурній традиції того чи того соціуму. Коли елементи реципієнтної зони структуровані, відповідність між реципієнтною та донорською зонами метафоричної функції відображення може бути взаємно однозначним [1].

Види концептуальних метафор. Репертуар концептуальних моделей

Відповідно до характеру і способу концептуалізації предметів і явищ об'єктивної реальності Дж. Лакофф та М. Джонсон диференціюють три види концептуальних метафор [5]:

1. ***Структурні метафори*** – є концептуалізацією абстрактних сутностей через конкретні приклади людського досвіду [7]. Такі структуровані елементи допомагають людині впорядкувати та конкретизувати абстрактні галузі знань. Цю форму метафоризації чітко простежуємо у граматичних категоріях, які є продуктом переосмислення абстрактних граматичних відношень між структурними елементами мови.

2. ***Орієнтаційні метафори*** – структурують різноманітні понятійні галузі відповідно до основних лінійних орієнтацій людини у просторі, які є знайомими завдяки моторному досвіду. Ці метафори наділяють поняття просторової орієнтації з типовими антитезами, наприклад «вгору-вниз», «центральний-периферійний» [5].

Орієнтаційні метафори як-от «вгору-вниз» викликають асоціативно-образні поняття у людини з когнітивними відчуттям: «вгору» – прагнення успіху, емоційний підйом, прогрес, відчуття щастя є асоціацією руху угору, аналогічно із фізичним ростом горизонтальної направленості. Орієнтаційні метафори не є довільними – фізичний та культурний досвід є підґрунтям для орієнтаційних метафор.

3. ***Онтологічні метафори*** виникають, виходячи з властивостей предметів оточуючої реальності (твердість, ніжність та ін.) у перенесенні їхніх якостей на абстрактні сутності (розум, емоції, мораль, характер та ін.), наприклад: «*He showed all the firmness of his character. – Він проявив усю твердість свого характеру*» – метафоричне перенесення на емоційні якості властивостей, що притаманні фізичним об'єктам (металу, деревині тощо). Онтологічні метафори є емпіричними, тобто, виходять із індивідуального досвіду, пов'язаного з фізичними об'єктами. У більшості випадків онтологічні метафори є автоматизованими для носіїв певної мови та культури [5]. Це

пояснюється тим, що такі метафори мають вузьку сферу використання. Вони є способом позначення явищ, їхніх кількісних та якісних характеристик і под.

Залежно від цілі визначають різні типи онтологічних метафор [5].

Людина сприймає весь навколишній світ як зовнішнє середовище, тож кожного індивіда можна вважати своєрідним «вмістилищем», яке відокремлене від оточуючого світу поверхнею тіла та має здатність до орієнтації за типом «всередині – ззовні». Цей тип орієнтації людини є проекцією на фізичні об'єкти, які є так само обмежені певними поверхнями. Отак індивід сприймає їх як «вмістилища», які складаються з внутрішнього та зовнішнього просторів.

Орієнтаційний, структурний та онтологічний види концептуальної метафори пояснюють механізм осмислення людиною власного досвіду взаємодії з навколишнім середовищем та відображають способи розумового упорядкування сформованих знань.

Висновки. Метафоричні моделі є джерелом відомостей про специфіку національної мовної картини світу. Метафоризація проявляє культурологічні конотації. Концептуальні моделі бувають універсальними або культурно-характерологічними. Універсальні моделі існують через принципову єдність зовнішнього світу для людей. Розмаїття оточуючого середовища, та, як наслідок цього, різного емпіричного досвіду, зумовлюють варіативні реалізації концептуалізації, появу стійких метафоричних виразів, так званих «мертвих метафор», властивих лише одній культурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода. Москва, 1975. 240 с.
2. Fauconnier G. Mental spaces: aspects of meaning construction in natural language Cambridge, 1994. 235 p.
3. Joseph G. Theories are buildings. California, 1997. Vol. 2. 290 p.
4. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor. Metaphor and Thought / ed. By A. Ortony. Cambridge, 1993. 279 p.

5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago, 1980. 301 p.
6. Mandelblit N. *Mapping and Blending of Conceptual and Linguistic Structures : in Translation*. Dublin, 1995. 246 p.
7. Turner M. *The Origin of Ideas: Blending, Creativity, and the Human Spark*. Oxford, 2014. 300 p.

PHILOSOPHICAL SCIENCES

UDC 18

THE AESTHETIC VALUE OF THE TANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE LIBERATED TERRITORIES OF AZERBAIJAN

Tahmina Suleyman Agakishiyeva

Associate professor. Doctor of Philosophy in Philosophy
Azerbaijan National Academy of Sciences
Institute of Philosophy and Sociology – Baku

*“Damage to cultural property belonging to any people
whatsoever means damage to the cultural heritage of all mankind,
since each people makes its contribution to the culture of the world”
Preamble to the 1954 Hague Convention*

Annotation: The article is intended to bring to the attention of readers the acts of vandalism committed by the Armenian occupiers in the liberated territories of Azerbaijan.

Keywords: Tangible cultural heritage, aesthetic value, Armenian vandals, Armenian occupiers, Karabakh, Azerbaijan.

The relevance of the work lies in the fact that any loss of tangible cultural heritage will affect all areas of the life of both today's and future generations, can lead to spiritual impoverishment, a break in historical memory, and the degradation of society as a whole. The issue of preservation of tangible cultural and historical monuments is one of the most important tasks for any developed state. Their preservation is necessary to maintain the identity of various nations and human civilization as a whole. However, today the issue of preserving cultural objects is becoming one of the burning global problems, despite the well-developed regulatory space, no one can guarantee their integrity and accessibility. In the course of human

history, tangible cultural values were vulnerable for a number of reasons that have not lost their relevance today, but have changed their scale: Armed conflicts, as in previous eras, threaten the existence of monuments. However, today it has taken on a completely different dimension; natural disasters. fires and earthquakes have been terrible calamity for architectural monuments in all eras. Today there are natural anomalies and cataclysms; revolutions, change of political regimes, etc.

It is important to emphasize that modern society is aware of the wide possibilities of the tangible and cultural heritage, the need for its conservation and effective use, as one of the important resources of world civilization. It must be emphasized that the preservation of cultural heritage is the duty of the belligerents. But, alas....! Too often we see how historical heritage, works of art, etc. are destroyed during wars. The question arises: how can protection be achieved for cultural monuments? Is it possible to restore what is destroyed?

Tangible - Cultural Heritage ...! What associations arise in our minds when we think or come across the word tangible and cultural heritage? What is meant by this title? Why is it important to remember cultural monuments? Why should we care about attacks on cultural property during armed conflicts? You see how many questions arise when pronouncing this words.

The author in his work prefers to focus on the aesthetic value of TCH in the liberated territories of Azerbaijan, on the current status of cultural monuments and on the protection of TCH during the war. Of course, the Karabakh war! Speaking about the Karabakh war, it is essential to emphasize in bold type the state of the tangible and cultural heritage in every sense of the word. Under the occupation of Armenia, 20 percent of the territory of Azerbaijan was destroyed by vandals as part of the deliberate destruction of cultural heritage sites that are of aesthetic value. It can be said that the occupiers in the liberated territories of Azerbaijan waged a colossal war with the cultural heritage. Naturally, it is painful to note the state of our tangible and cultural heritage in the liberated territories of Azerbaijan. The destruction of such a heritage leads to more serious consequences: our history, our dignity, everything that makes us human, are under attack. In a word, the destruction of the TCH is an attack

on our humanity. Now let's move on to the most important, to the most painful place for us.

KARABAGH...!!! The author of the article expresses his feelings for the deeds in this way: "I saw many destroyed houses in my hometown of Shusha, but I experienced the most severe pain on the ruins of our ancient monuments. It seemed to me that a part of myself had died and that I would never be the same again - just like every stone is saturated with history, people's memories. Attacks on cultural property are not just about destroying something. In the liberated territories of Azerbaijan, by the armed formations of Armenia, traces of vandalism can be found at every step. Along with the moral and psychological impact inflicted on the population, this is a hit to the very heart of Karabakh. But at the same time, I am immensely happy that in my Motherland high morality and bewitching spirituality have not yet been completely erased from the social memory of the nation. So - Azerbaijan, as a multicultural and tolerant country, ensures the protection of all cultural and religious monuments located on its territory - both Muslim, Jewish and Christian.

It should be noted that Azerbaijan, as a country that suffered from occupation, sensitively approaches to the issue of destruction of cultural monuments not only in our liberated territories, but throughout the world, and has always attached importance to cooperation with UNESCO in this area. "It is no coincidence that in 2004 Mehriban Aliyeva was awarded the title of UNESCO Goodwill Ambassador for her merits in the preservation and development of Azerbaijani oral folk literature and national musical heritage. It was thanks to her initiative and support that important projects in the field of cultural heritage protection were implemented both in Azerbaijan and in foreign countries, schools were built, mosques, churches and historical monuments were restored"[4].

It should be emphasized that the destruction of the MCH in the liberated territories of Azerbaijan and the deliberate damage caused to it by the Armenian vandals during the occupation deeply shocked not only the Azerbaijani government, not only the citizens of Azerbaijan but also the foreigners who arrived in Karabakh. Russian journalist and military expert Igor Korotchenko recalled the destruction and

crimes of Armenia itself in Karabakh during the 30-year occupation: "On the territory that Armenia occupied from Azerbaijan, it behaved in exactly the same way as Hitler's Germany in the occupied territories of the Soviet Union. The total monstrous destruction of cities, towns, villages, all infrastructure. In terms of the scale of destruction, Armenia even surpassed Hitler's Germany. If after the Germans there were skeletons of buildings, somewhere whole buildings, then after Armenia everything was destroyed. This was recorded by international observers, numerous foreign delegations, I personally visited Fizuli, Aghdam. Fizuli and Aghdam regions - what I saw there defies any description - the landscape looks like after the atomic bombing" [5].

Cultural heritage conservation specialist Corin Wegener rightly points out that "The military can play a significant role in the preservation of values during conflict, but for this, already in peacetime, it is necessary to train military specialists who will be directly responsible for cultural heritage sites. It is necessary that the military be familiar with the requirements of the Hague and Geneva Conventions regarding the safeguarding and defending of cultural sites"[6]. For example, in the south of Portugal, near which the recruiting station is located, recruits are given a special day to spend in a museum so that they understand the importance of cultural heritage sites. And then, when they enter another country where hostilities are taking place, they will transfer this comprehension. Many such examples can be cited. It is brought to attention that there are irrefutable facts and evidence that, despite the fact that Armenia is a member state of the 1954 UNESCO Hague Convention "For the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict" and the 1970 Paris Convention "On measures aimed at the prohibition and prevention of illegal import, export and transfer of ownership of cultural property", Armenia has destroyed, falsified and plundered the cultural heritage of Azerbaijan in the territories it once occupied. I would like to emphasize that more than half of the historical monuments in the territories transferred to Azerbaijan were destroyed during the occupation. Of course, it is impossible to list everything, but the author of the work tries to inform about some. Shusha is the heart of Karabakh and the cradle of Azerbaijani culture. In

the city of Shusha, the Armenian invaders destroyed many objects of material and cultural heritage. Of these: Yukhara Mosque (Upper) Govkhar Agha; Ashagy Mosque (Lower) Govkhar-Aga; House of Khurshidbanu Natavan - a two-story building that belonged to a famous Azerbaijani poetess of the 19th century; Branch of the house-museum of Bul-Bul - One of the founders of the Azerbaijani national musical theater; Gadzhi Gulular estate; Mamayi Mosque - During the Soviet era, the Mamayi Mosque functioned as a house of poetry; Museum and mausoleum complex of Molla Panah Vagif - Azerbaijani poet and statesman of the 18th century, vizier of the Karabakh khanate; Saatly Mosque; Fortress of the city of Shusha - During the Karabakh war, the walls of the fortress were significantly damaged. It is gratifying that the famous Ganja gates, the main entrance to the Shusha fortress, have been preserved. This place is one of the landmarks of the city; Realschule; History Museum; House-Museum of Mir Mohsun Navvab - Azerbaijani scientist, artist, musicologist, poet; Shusha branch of the State Museum of Azerbaijani Carpet and Folk Applied Art; State Art Gallery; Karabakh State Historical Museum; Karabakh Literature Museum; House-Museum of Uzeyir Gadzhibekov - Azerbaijani, Soviet composer; Russian church; Albanian Church, etc. [7.]. In addition to all this, the monuments of Uzeyir Gadzhibekov, Bul-Bul and Khurshidban Natavan were shot. The monuments were pierced with bullets by the Armenian occupiers - the poetess Natavan, also known as "Khan kyzy", with a headscarf covered, holding a book in her hand with a broken thumb, Uzeyir Gadzhibekov, in a double-breasted jacket and broken glasses, and the famous Bul-Bul riddled with bullets. It was decided not to restore the busts, and today they are proof of the barbaric attitude towards Azerbaijani monuments in the previously occupied territories. Among the destroyed historical monuments there are monuments of national importance. These include the Caravanserai in the village of Gargabazar in Fuzuli dating back to the 18th century; Fuzuli Museum of History and Local Lore; Museum of Folk Applied Arts in the city of Fizuli; Khudaferin Bridge, the Red Albanian Temple in the Khojavend region, the Albanian temple in Hadrut, the Maiden Tower in Zangilan and the octagonal tomb in the Mammadbeyli village of this region, etc. Mosques were either destroyed or turned

into a stable for pets. The author of the article does not see the need to comment on this judgment. In a word, the current state of the cities of Fizuli and Aghdam resembles the cities of Hiroshima and Nagasaki after the atomic bombing in 1945. These monuments once again testify that the Azerbaijanis, have lived in the territory of the modern Azerbaijan Republic since ancient times, and have a rich history and a huge cultural heritage.

The author of this topic encourages readers to imagine for a moment New York without the Statue of Liberty; India without the Taj Mahal; Paris without Notre Dame; Beijing without the Forbidden City Gugong; Athens without the Parthenon; Giza without pyramids; Moscow without the Intercession Cathedral, etc.

Another important aspect should be noted that, taking into account all of the above, Armenian vandals, as before and to this day, continue to destroy the material and cultural heritage of Azerbaijanis in the territory of the Republic of Armenia. "Starting from the 50s, the Armenian nationalists, with the help of their patrons, launched a frenzied campaign of spiritual aggression against the Azerbaijani people. In books, magazines and newspapers periodically distributed in the former Soviet state, they sought to prove that the most outstanding masterpieces of our national culture, classical heritage, and architectural monuments belong to the Armenian people"[1.p.5]. In the museums of Karabakh, looted by the Armenian invaders, valuable items related to the history and culture of the Azerbaijani people were also stolen. Armenian vandals illegally took out, appropriated, armenized and sold abroad museum commemorative exhibits, hundreds of unique pearls of art, paintings, manuscripts, miniatures, Karabakh carpets, historical items, valuable jewelry and archaeological samples not only from the House-Museum of the famous Azerbaijani poetess Khurshidbanu Natavan in Shusha . In a word, the Armenian occupiers with particular cruelty destroyed cultural objects in the liberated territories that constitute the cultural heritage of Azerbaijan. An accurate calculation of the damage caused by the Armenian aggressors to the centers of the national culture of Azerbaijan in Karabakh is impossible, since the looted and destroyed treasures are rare examples of the culture not only of Azerbaijan, but of the entire world civilization. In the Azikh

cave, which is an archaeological monument of world importance, also in Aghdam, the Armenian invaders carried out illegal archaeological excavations and took out valuable finds. The exhibits found during the excavations in the Aghdam region were sent to Yerevan, and the anthropological fragments were sent to European countries. The fate of these historical exhibits is unknown. After the occupation of Kelbajar, the Armenians tried to Armenianize Khudaveng Monastery, the monument was altered, the cross and inscriptions were destroyed. Khudaveng Monastery is one of the best evidence of the ancient civilization of Caucasian Albania. On the eve of the liberation of the Kelbajar region of Azerbaijan from the Armenian occupation, the bells and the famous Albanian stone crosses of the Khudaveng monastery were illegally exported to Armenia, which was a gross violation of the 1970 UNESCO Convention on the Prohibition and Prevention of the Illegal Export of Cultural Property. I would like to emphasize once again that the Azerbaijani government, the Azerbaijani people with great respect for the monuments belonging to all religions in our country are doing everything necessary to save the Christian cultural and architectural heritage of Karabakh. Today, it is in the city of Shusha that two Russian churches are being restored.

François Bunion (historian, researcher and director of the International Law and Information Department of the International Committee of the Red Cross) in his article "The Formation of the Legal Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict" notes that "Islam also establishes numerous rules that protect places of worship for Christians and Jews, as well as monasteries. One can quote the instructions of the first caliph Abu - Bakr as - Siddik (632-634 AD), the first companion and father-in-law of the Prophet Muhammad, who addressed his soldiers with these words during the conquest of Syria and Iraq: "As you will advance, you will meet monks who live in monasteries and serve God in their solitude. Don't touch, don't kill them and don't destroy their monasteries"[2.p.7].

It is important to emphasize that the 44-day counter-offensive operation "Iron Fist" put an end to the 30-year-old Armenian unjust occupation of the ancestral lands of Azerbaijan and the barbaric destruction and Armenian falsification of history.

The author of the work also focuses on the fact that, committing acts of vandalism against Azerbaijan and the cultural heritage of all mankind, Armenia grossly violated the requirements of international documents - the 1954 UNESCO Hague Convention "On the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict", the 1970 UNESCO Paris Convention "On measures aimed at prohibiting and preventing the illegal import, export and transfer of ownership of cultural property", the 1972 UNESCO Paris Convention "For the Protection of the World Cultural and Natural Heritage", the 1992 European Convention "For the Protection of the Archaeological Heritage and other international legal documents". Thus, it can be said with good reason that the existing legal norms were not enough for the Armenian occupiers. In conclusion, it should be recognized that Azerbaijan is among those states that ensures its sovereignty based on the power of the economy and the power of the army. Of course, protecting and respecting the TCH is essential to post-conflict recovery. Of course, it will take a huge amount of time to heal these horrific wounds and restore Azerbaijani cities. Under the leadership of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, the process of restoring the liberated cities is being carried out actively and is taking into account the concepts of "smart city", "smart village", and modern models of agglomeration management. For example, Fizuli Airport, "Victory Road" - Fizuli-Shusha, in terms of infrastructure, meet the latest requirements of technical standards and parameters. The Azerbaijani state is absolutely sure that someday the liberated territories will again become the pearl of Azerbaijan and the restored Karabakh will become a monument to the martyrs who died in the battles for the territorial integrity of Azerbaijan. We bow our heads to the heroism of our soldiers who stand face to face with the enemy. The people of Azerbaijan, as a victorious people, will always be indebted to them.

Karabakh – Azerbaijan!

P.S. At first glance, it seems that, even if, taking into account the title of the topic, I wrote everything that have considered necessary. Nevertheless, in the soul there is some kind of heavy sediment, understatement. And it's not about the level and completeness of the presentation of the material. It's about something else. To

whom do we write the information, reports, articles and books that we transmit? Although international law provides legal protection for cultural heritage, the application of these norms in internal armed conflicts and the real punishment of those who violate them still remains a serious and unresolved problem. Unfortunately, they did not want to see, listen and hear all this, and did not want to say "Stop!". "Stop!" Armenian unjust occupation of the ancestral lands of Azerbaijan and Armenian vandalism!

Reader, I appeal to your conscience. Regardless of your nationality and religious affiliation, skin color, occupation, and level of education, express your objective opinion openly, preferably in the media. Moreover everyone can come to witness the cultural genocide against Azerbaijan. We truly appreciate the current state of the material and cultural heritage of Azerbaijan, which was deliberately destroyed by the Armenian occupiers.

“A destroyed monument, library or work of art is an irreparable loss, since each of these values embodied the spirit and history of a particular people” - Vittorio Mainetti (Professor of the University of Geneva) [4.p.34].

BIBLIOGRAPHY

1.Amrali Ismayilov - "Ideology, Philosophy and Crimes of Armeniency and Armenian Fascism" Second revised and expanded edition.// Baku: Knowledge Foundation, 2018, 640 pages.

2.François Bunion - “The origins and development of the legal protection of cultural property in the event of armed conflict” //International Journal of the Red Cross - "Protection of cultural property in the event of armed conflict" - Geneva: "ICRC", June 2004, 176 p.

3.Vittorio Mainetti - "New Perspectives for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict: Entry into Force of the Second Protocol to the 1954 Hague Convention." // International Journal of the Red Cross - "Protection of cultural property in the event of armed conflict" - Geneva: "ICRC", June 2004, 176 p.

4. Hikmet Hajiyev - "The protection of cultural heritage is a universal

obligation that cannot be used by UNESCO for political purposes"
<http://www.anl.az/down/meqale/vyshka/2021/yanvar/735032.htm>

5. Igor Korotchenko - "In terms of the scale of destruction, Armenia surpassed even Nazi Germany" -

<https://vesti.az/xeber/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/igor-korotcenko-po-masstabu-razrusenii-armeniya-prevzosla-daze-gitlerovskuyu-germaniyu-445407>

6. Corine Wegener - "Museums must prepare for conflict"
<https://nvspb.ru/2014/10/03/muzei-doljny-gotovitsya-k-konfliktam-55626=>

7. https://armenianvandalism.preslib.az/ru_shusha.html--Armenian vandalism.

ECONOMIC SCIENCES

SUSTAINABLE TOURIST DEVELOPMENT AS A SOCIAL TREND

Karpenko Olha

Dr. Econ. Sciences, Senior Researcher

Turenko Yelizaveta

Junior Researcher

Karpenko Herman

Junior Researcher

State Organization “Institute
of Market and Economic & Ecological Researches
of the National Academy of Sciences of Ukraine”
Odesa, Ukraine

Introductions. The coronavirus pandemic (COVID-19) has impacted almost every nation on Earth and has altered many aspects of our life, including travel. Innovative solutions are required in this sector to match changing visitor expectations and behavior, and travel safety will become an ever more critical element in destination selection. In the future, the value placed on mindful recreation will increase, and preferences for who and where to go will shift. All of these changes will raise demand for more meaningful "value vacations." Local tourism demand has increased in 2021, as not all nations can declare the opening of their borders to visitors while maintaining a positive epidemiological state.

The following are the major trends affecting the current tourism market:

1) several destinations in a single trip. It's worth mentioning that journey durations have drastically reduced. Over the course of a weekend or a few days, travelers attempt to visit various adjacent nations and avoid staying in one city for an extended period of time, preferring to move around the country in search of fascinating sites.

2) Excess tourism. The tourism industry is highly saturated, and an increasing

number of passengers are seeking for lesser-known tourist spots.

3) Tourism that is "slow." Allow time for running throughout the weekend and swiftly scan the greatest number of prominent tourist attractions - this is no longer necessary. Tourists are now attempting to "experience" their journeys, gather impressions, and "breathe in the heady air of liberty."

4) Local knowledge. Modern travelers often want to immerse themselves in the culture of the host country. Eat breakfast slowly, sip coffee on the veranda, browse the market, and read the newspaper in the café. Additionally, it is common to attend a variety of festivals, not only large music events, but also cultural and ethnic events.

5) Ecotourism. Environmental concern is a trend that may be seen not just in tourism, but in all spheres of consumption. People are abandoning flying in favor of land-based modes of transport, such as bicycles. Hotels and apartments constructed entirely of recycled materials or situated in the wild are gaining appeal due to their capacity to use organic food and produce no waste.

Aim. To comprehend how tourism can expand in the near future, it is vital to consider the major worldwide themes affecting this sector: -social, -economic, -political, -environmental, and -technological.

Global trends provide novel and often imperceptible difficulties, risks, and opportunities that influence both the economy as a whole and its constituent sectors. The economy's structure will undergo dramatic changes during the next decade.

Materials and methods. Methods of synthesis and analysis, structural-logical method, and generalization method were used to solve the set tasks. The information base of the research is scientific and publishing articles.

Results and discussion. In many areas of the globe, balancing the economic, the environment, and social responsibility is a societal trend.

According to the paper "One Planet Vision for a Responsible Tourist Recovery," "during the last decade, the tourism sector has experienced sustained expansion, resulting in socioeconomic development and improved job dynamics." Simultaneously, such increase has caused significant issues about the environmental sustainability of travel, natural resource consumption, and the impact of climate

change.

All of these issues must be addressed as part of reviving the tourist industry, since sustainable development is contingent on the industry's capacity to balance the demands of the earth, each individual, and society as a whole.

At the 2015 Climate Conference in Paris, the United Nations agreed on an unified code for the first time. 17 primary sustainable development objectives and 169 associated activities have established standards since then.

Without a doubt, the bicycle is the most ecologically friendly means of travel, and so matches the notion of sustainable tourist development well. Alternative energy is no longer a niche product. To begin, transportation service providers, a cornerstone of the travel sector, see opportunities in eco-innovation.

The influence of new technology on tourism's sustainable growth is not limited to the transportation sector. Thus, artificial intelligence-based apps are utilized to effectively regulate and rectify visitor flows, and the further development of virtual tourism opens up whole new dimensions and sensations for prospective guests.

Developing suggestions that adhere to sustainable development principles involves in-depth examination and study of the product. The fundamental premise is that sustainable consumption does not need consumers to accept a theology of rejection or to be prepared to forego quality and enjoyment. On the contrary, environmental stewardship is a qualitative attribute and a competitive advantage, since it immediately benefits everyone - both citizens and visitors - in our country.

Thousands of hotels, restaurants, entertainment venues, and tourism organizations around Europe currently operate under the principles of sustainable development, making balanced management a cornerstone of their operations. Certification of profile facilities has evolved into a clear indication of businesses' commitment to these ideals, which is frequently what potential clients look for.

After all, even a traveler who is not specifically looking for environmentally friendly offerings or products will appreciate regional and seasonal cuisine, will appreciate personalized service, will be amazed by untouched natural landscapes, and will develop a conscious attitude toward things, actions, and their true value.

Since the outbreak of the pandemic, visitors' attitudes about social and environmental responsibility have shifted substantially. This is corroborated by periodic surveys of potential tourists conducted by major tourism suppliers.

According to a recent IPK study commissioned by a German non-governmental organization, 80 percent of respondents believe the pandemic would boost the relevance of sustainable development concepts in tourism. This sentiment is especially prevalent among tourists under the age of 54. Germany continues to enjoy a high degree of confidence and authority in the domains of energy, environmental certification, and nature conservation as a result of a targeted marketing approach.

Outdoor activity has seen a tremendous increase in popularity. Foreign respondents feel that this form of recreation is a priority for them in general. This is especially true for international visitors. Another 21% chose this form of activity as their primary option in light of the epidemic. In recent years, rural regions have accounted for approximately one in every five overnight stays by international tourists. As part of our recovery plan, there are excellent prospects to combine rising interest in environmentally responsible travel with regional progress, so distributing visitors more fairly across Ukraine and compensating for the concentration of tourists in metropolitan agglomerations.

There is also potential for growth in the urban tourism segment as a result of a combination of existing proposals: on the one hand, guests will retain the privilege of active recreation away from the hustle and bustle; on the other hand, guests can make short cycling trips to cities by utilizing excellent transportation infrastructure.

Accessibility is the most critical component of sustainable, and hence inclusive, tourism in this environment. We discuss cycling's regionalization later in the text. The future is in sustainable development. The pandemic has altered some previously unalterable patterns of behavior and corporate models. Global processes being forced to slow down gives scope for innovation and long-overdue fundamental adjustments. This is also true in the sphere of tourism.

In less than a year, the SARS Cov2 coronavirus has transformed our sector, imposing travel limitations, temporary or permanent quarantine, physical distance

and cleanliness regulations, as well as new business models.

However, there is optimism that tourism will be revived in a new form, and sustainable development may hold the answer to resolving current issues.

Between stability and progress, there are no intrinsic conflicts. Commitment to high environmental and ethical standards, as well as duty to future generations, represents a significant potential for business and commerce to develop amid a period of dramatic shifts in consumer preferences.

To ensure the rational and effective use of the Odesa region's tourist, natural, medical, and recreational resources, it is necessary to create and maintain tourist and recreational space through the establishment and maintenance of tourism development zones and resorts, as well as to develop, implement, and offer a competitive tourist product to the consumer.

This presupposes the accomplishment of the following tasks:

- regulating at the legislative level issues relating to the operation and development of cycling tourism; - ensuring integrated territorial development, in particular by creating favorable conditions for attracting investment in the development of tourist infrastructure, through the following activities: - monitoring investment proposals for the development of tourist infrastructure in the Odesa region; - participation in investment projects in the field of cycling tourism and resoration.

The Odesa region can fully use the bicycle tourist potential and generate new prospects for its growth thanks to digital technology.

At the regional and municipal levels, the concept of "smart" cycling tourist destinations (Smart Tourist Destination) is a new model of territorial development, administration, and marketing of tourist attractions that completely meets the demands of current tourists.

Along with the digital infrastructure and concept of "smart" tourist destinations, other significant projects for the digitization of bicycle tourism include the construction of tourist destination websites with material tailored to tourists' demands; The collection and analysis of statistics in real time using Internet of

Things technology and large and open data; the creation of virtual tours, 3D-modeling, the arrangement of tourist objects with webcams, the introduction of QR-codes, RFID-tags, and non-cash payment systems; the introduction of loyalty programs and electronic tourist cards; the creation of bicycle tourist mobile applications (with route maps, audio guides, and geolocation); the introduction of electronic tickets at tourist facilities and leisu (electronic multilingual catalogs, virtual and augmented realities, audio guides and electronic guides).

Cycling development in the Odesa region is closely related to the reproduction of the Black Sea environment, since the exploitation of marine biological resources (in particular, unregulated mussel fishing) has a detrimental effect on the coast's ecological state and beach tourist possibilities.

Thus, achieving the operational goal should be coordinated with the development of recreational, health, and tourism functions, which necessitates consideration of environmental and planning constraints, macroregional environmental transformation, a prudent approach to engineering and transportation infrastructure, and functional zoning of the Black Sea.

Conclusions. For solving waste problems the State Organization “Institute of Market and Economic & Ecological Researches of the National Academy of Sciences of Ukraine” implements «Zero Waste Strategy: Methods and Implementation in Black Sea Basin- ZeroWasteBSB» eMS BSB 788 project, which is implemented in framework of the Joint Operational Programme «Black Sea Basin 2014-2020». This project is funded by European Union.

ZeroWasteBSB project is a project for research the methods of implementation of the zero waste practices and platform for realization of one of them in Kirklareli region, Turkey. The project is based on the good cross-border partnership between regional, local authorities, NGO and research institute from four different countries in the BSB. The main aim of the project is: Increasing awareness on environmental challenges and good waste management practices related to river and marine litter within the Black Sea Basin for ensuring improvement of the welfare of the people in the Black Sea Basin regions.

Also the State Organization “Institute of Market and Economic& Ecological Researches of the National Academy of Sciences of Ukraine” implements project «LET'S CYCLE AT THE BLACK SEA»- LetsCYCLE eMS BSB 998, which improves the welfare of the people in the Black Sea basin regions through sustainable growth and joint environmental protection by developing touristic/cultural sectors in cross-border countries.

UDC 332.1

**FOOD CLUSTERS AS A TOOL FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF
AGRIBUSINESS FUNCTIONING**

Koguashvili Paata

Docotor of Economics,
Professor of Georgian Technical University

Baratashvili Evgeni

Docotor of Economics,
Professor of Georgian Technical University

Maisuradze Ina

The Doctoral Student of Georgian Technical University
Tbilisi, Georgia

Abstract It has been proved that one of the tools to increase the efficiency of the functioning of Georgian agribusiness is its functioning within the boundaries of food clusters. The cluster organization provides for the concentration and specialization of production with the formation in a certain territory of closed cycles of production, storage, processing, and sale of products on the principles of integration using corporatization and cooperation mechanisms to obtain competitive products for cluster entities and increase profitability. The signs of the food regional cluster are highlighted. A model of a food cluster has been developed as a self-governing research and production association of manufacturers, processing and auxiliary enterprises - manufacturers of technical means, equipment, and other material and technological resources, as well as research institutions that ensure the transfer of innovations to production. The defining vector of an innovation-oriented cluster system is to ensure the effective functioning and increase the competitiveness of agribusiness enterprises at micro-level and macro-level. Indicators for evaluating the effectiveness of cluster functioning are proposed, taking into account the synergy effect.

Keywords: Food cluster, agribusiness, agro-industrial complex, innovation, public-private partnership, integration.

Introduction In the imbalance's context of inter-sectoral economic relations and the growing disparity in prices in the agrarian and industrial complex of Georgia, the scientific substantiation and practical solution of the problem of increasing the efficiency of the functioning of agribusiness, which involves the use of corporatization mechanisms (ownership relations), cooperation and clusterization (relations of joint activities), is an urgent issue. Inter-farm relations within the industry between enterprises result from the manifestation of the realization of their interests, and it is advisable to compare and coordinate these interests in the conditions of inter-farm integration of enterprises. At the present stage, the following inter-farm relations in the agribusiness system are manifested: the links of agriculture with the sectors of the logistics of agriculture, with the branches of production and technical services for the production of agricultural products - procurement, transportation, storage, processing, and sale. The system of economic relations between enterprises in the conditions of inter-farm cooperation and agrarian and industrial integration is considered not as a connection, but as a set of organizational and economic measures that provide enterprises with the conditions for the effective influence of the economic mechanism through contractual relations on the further coordinated development of inter-farm relations. The coherence of their development should ensure not only the unity of the goal but also synchronism, proportionality, rhythm, and the optimal mode of operation of all links in a single chain of integrated production.

Discussion Inter-farm integration of enterprises is the implementation of joint activities through the use of corporatization, cooperation, or clustering mechanisms. Today, large enterprises ensure their effective development using the mechanisms of corporatization, while medium and small enterprises use the mechanisms of cooperation and clustering. An important place in improving the competitiveness of agribusiness enterprises belongs to cluster formations. The use of the clustering mechanism makes it possible to carry out joint activities of all technologically related enterprises located in a certain territory due to their in-depth production specialization without losing legal independence.

Unlike other forms of integration formations, the following features characterize cluster structures:

- territorial localization, the geographical proximity of the bulk of economic entities-participants of the cluster;
- a high level of development of cooperation, specialization, and concentration of industries;
- the presence of a large leader organization that determines the long-term economic, investment, innovation, and another strategy of all cluster members;
- the stability of economic relations of the participants in the cluster system with the dominant value of these relations for the majority of its participants;
- long-term coordination of interactions between cluster members within the framework of production programs of innovative processes, management systems, quality control;
- common products for all participants (goods, services, brand, brand);
- voluntariness and openness of membership in the cluster of independent enterprises, cooperation and trust based on a parity exchange between participants in the food chain;
- close interaction of the cluster associated with the authorities;
- the presence of an arbitration court;
- the mechanism for the formation and functioning of clusters has a regional synergistic effect, which is achieved by combining or sharing resources (material, labor, financial, information, innovation), reducing transaction costs, jointly entering markets, regulating and balancing the interests of participants, forming effective system self-organization and management.

The scientist who studied clusters is M. Porter. He concluded that in globalization, the sectoral (industry) approach to the organization of production and management is losing its positions, and systems of cluster organization of interrelations between firms and organizations come to the fore. M. Porter believed that the more developed clusters in a particular country, the higher the standard of living of the population and the competitiveness of companies [1].

D. Russell, R. Conn also showed scientific interest in theories of the emergence and development of clusters [2]. We can trace scientific understanding of the phenomenon of clustering in the works of many domestic researchers [3-9].

Thus, the cluster organization of the development of Agro-industrial production provides for the concentration and specialization of Agro-industrial production with the formation of closed cycles of production, storage, processing, and sale of products on the territory based on integration using corporatization and cooperation mechanisms to get competitive products for cluster participants and increase profitability. The idea of cluster technologies is to create and support a competitive environment [10]. The combination of competition, cooperation, and integration in a geographically limited specialized area are the main features of the cluster. Cooperation and integration are necessary to achieve a territorial, regional synergy effect. Therefore, one of the important ways to improve the efficiency of agribusiness both at the regional and national levels is its clustering, and food clusters should be considered as a promising form of organizing cooperation in the agro-industrial sector of the country's economy.

As world practice shows [11,12], clusters act as one of the forms of adapting the economic mechanism of functioning of agribusiness enterprises to dynamic competitive conditions, accelerating the development of agro-industrial production, increasing the competitiveness of individual economic entities and products, ensuring the effective organization of innovative processes, and forming a specific economic space. in order to expand the volume of trade, efficient use of capital and resources. The innovative structure of the cluster helps to reduce the total cost of research and development of innovations by increasing the effect of the production structure, which allows cluster members to consistently carry out innovative activities over a long period of time.

Thus, several main functions are simultaneously implemented in the cluster:

– Scientific, technical, organizational, and economic innovations from one enterprise to another, ensuring a constant increase in productivity in the cluster as a

whole;

- Costs are reduced, including for research and development of innovations due to the close proximity of related enterprises;

- A synergistic additional effect is received by all cluster members due to the constancy of relationships, cost reduction, and rational use of material, natural, labor resources;

- Additional competitive advantages are obtained by all members of the cluster under the influence of the combined influence of effects of the scale of coverage and synergy.

It is necessary to state the fact that the clustering of the economy predetermines and has a decisive influence on the processes of strengthening competitiveness and accelerating innovation. This is the new economic phenomenon that makes it possible to withstand the onslaught of global competition and meet the requirements of national and regional development [13].

Since the cluster is a "point of growth" in the socio-economic development of territories, the clustering of agricultural production is one of the main factors in ensuring the sustainable development of the agricultural sector. The food cluster has a number of features:

1. Food regional cluster - a voluntary association of enterprises engaged in agro-industrial production, institutions, or other organizations of the region, one or more (related to the agricultural) industries that are geographically close enough (geographical localization of agricultural production) into a technological and financial structure.

2. Competitive advantage is created not by individual business entities, but by regional multilevel and diversified associations.

3. Competition for the conquest of the consumer is not conducted by a separate enterprise, but by a territorial complex of organizations - a cluster.

4. Within the framework of the cluster, the concentration of resources is carried out, the use of which is aimed at achieving a common goal defined for all participants and accepted by them, a single economic and information space is

created, opportunities for maneuvering, the pooling of intellectual capital,

5. Cluster formations can create new jobs, thus ensuring permanent employment in reforms and macrostructural destabilizing processes.

Cluster formations are more competitive, as they can:

- Produce large volumes of products;
- Create sustainable competitive advantages compared to independent enterprises; conduct an effective marketing policy;
- Hire highly qualified personnel; introduce innovative technologies;
- Use progressive quality standards for the production of environmentally friendly and high-quality products;
- To reduce the level of production costs and improve the quality of manufactured products because of the synergy effect, including the unification of approaches to quality management, logistics, engineering, information technology;
- Expand markets for products by entering the world markets for agricultural products and agricultural exchanges; create an effective system for accessing and exchanging information about supply and demand in the market, as well as about competitors.

It is important to develop food clusters, which will contribute to the creation of high-tech and knowledge-intensive associations with a closed production cycle and a high level of added value in the final product, the creation of new jobs, the development of social and industrial infrastructure in rural areas [14,15].

The economic factors for the amalgamation of Agro-industrial complex entities into a cluster are:

- 1) The prospects for increasing production volumes for the sale of agro-industrial products in wholesale markets;
- 2) Introduction of a unified pricing policy in the markets for a certain leveling of the disparity in prices for agricultural and industrial products;
- 3) Carrying out joint marketing policy by the enterprises-participants to achieve sustainable competitive advantages in the market;
- 4) The possibility of introducing innovations into production, which will

increase the level of competitiveness of cluster members in comparison with individual producers;

5) Clustering should be carried out on the basis of rational regional specialization and concentration of production.

Therefore, it is advisable to include in the cluster-type association all those who work on the creation of the final product. Food cluster participants can be agricultural and agro-industrial enterprises, suppliers of raw materials, machine-building enterprises (equipment suppliers), food industry enterprises, consumers of agricultural raw materials, agro-industrial integrated structures and complexes (agricultural firms and corporations, consulting organizations, technology parks, trade organizations, transport organizations, enterprises for the production of containers, packaging, advertising campaigns, financial institutions, research institutes, educational institutions, authorities. In our opinion, clustering should be understood as the concentration of specialization of agro-industrial production in a certain product in a certain area with a sequence of actions: production - storage - processing - sales of products, integration into the world space, increasing the competitiveness of agro-industrial enterprises, meeting the needs consumers with quality products and increase the income of cluster members. An important issue in the formation and development of food clusters is to ensure their effective functioning through a rational combination of internal resources and adaptation to environmental conditions [16, 17].

Economic clusters as integrated entities have certain features in the system of indicators and methodology for determining efficiency. The starting point for analyzing the effectiveness of a cluster is to define its essence as an inter-farm association of diversified enterprises and organizations. Based on this, it can be argued that the effectiveness of the cluster as a whole corresponds to the totality of the effectiveness of its participants:

$$E_c = \sum_{i=1}^n E_i,$$

Where E_c - is the efficiency of the cluster;

E_i - is the efficiency of the ith enterprise of the cluster;

n - is the number of the enterprise.

This approach allows the use of other indicators of the methodology for assessing the effectiveness of economic and financial and economic activities. However, a significant differentiation of types of economic activity within the boundaries of the cluster complicates the process of summing up their efficiency, the efficiency in the service industries will be smaller, especially since the specific weight is compared to the efficiency of the production of core products. This problem can be avoided by introducing into formula 1 the weight coefficient of industries, which will be determined on the basis of expert assessments and have values from 0 to 1:

$$E_c = \sum_{i=1}^n (E_i \cdot v_j),$$

Where v_j – is the weight coefficient of the value of the j -th industry in the total product.

Sharing resources, networks, combining separate processes, etc. will optimize costs and in some cases avoid them.

Thus, the coexistence of cluster elements occurs on the basis of a systematic approach that ensures the emergence of a synergy effect. This effect makes it possible to increase the efficiency of the cluster by saving resources and optimizing costs in the conditions of joint activities, as a result of which the overall efficiency of the cluster is adjusted upward. Therefore, taking into account the synergy effect in formula 3 has the following form:

$$E_c = \sum_{i=1}^n (E_i \cdot v_j),$$

Where k - is the synergy coefficient, acquires a value greater than 1 and reflects the degree of integration of the production and economic systems of the cluster members.

The development of the clustering institution will effectively create institutional conditions for attracting all resources in order to increase the competitiveness of agribusiness entities. The creation of an innovation cluster with the establishment of direct cooperation with government partners will allow:

- Streamlining issues related to transferring individual utility infrastructure facilities that are in communal ownership to a private partner in order to fulfill the terms of a concession agreement concluded within the framework of a public-private partnership and further expand the area of arable land through a fuller use of constructed but not used irrigation facilities systems;
- Restore engineering infrastructure facilities, maintain them in working condition, performing repair and restoration work;
- Constantly improve the ecological and Agro-ameliorative state of soils, preventing the processes of water-logging, secondary salinization of soils;
- Increase production by increasing the sown area and using new high-yielding varieties of a grain of improved quality adapted to biotic and abiotic environmental factors;
- Improve information and analytical support for the development of the industry;
- Contribute to protecting the legitimate rights and interests of public and private partners.

The implementation of a public-private partnership with the coordination of the interests of public and private partners will allow, through obtaining a synergistic effect, to use the administrative resources of state authorities and local governments and use the investment potential of private partners to improve the level of technical and economic indicators of the industry. The synergy effect should become a fundamental approach to the strategic management of the development of the industry as a complex management system.

In addition, the conditions for the creation and operation of clusters can be simultaneously the conditions for investing in promising projects based on cluster

technologies. Indeed, without the initiative it is impossible to implement even the simplest project or attract any investment, the investor may be interested only in new, original, non-standard innovative ideas. Only the integration of the efforts of the state, business, and institutions (scientific, educational, public organizations) can be a condition for successfully attracting investments to the territory (city, district, region, region). Without the exchange of information about the potential opportunities of the region, its priorities, investment attractiveness, and development prospects, it is impossible to receive any investment proposals from potential investors. And, finally, only the economic interest from the invested capital can guarantee the successful implementation of any real investment project.

Conclusion Thus, the benefits of clustering for the subjects of agribusiness in Georgia will be:

1. The possibility of sharing the combined capital and speeding up innovation processes;
2. Savings on the acquisition, maintenance, and logistics;
3. Determination of the effective specialization of enterprises under the territorial location of the region, activities, and features of the functioning of each individual agribusiness entity;
4. Division of markets under the specialization and capacity of activities in order to avoid unfair competition;
5. Getting economies of scale from cooperation and eliminating shortcomings caused by the small size of enterprises, eliminating or reducing costs;
6. Reduction and distribution of risks achieved because of cooperation and synergy;
7. Increase in the level of competitiveness of enterprises;
8. Increasing the sustainability of individual enterprises and the network;
9. Establishment of long-term links along the reproductive chain, including links between producer and consumer.

Because of the study, it was revealed that one factor for increasing the efficiency of agribusiness entities is their functioning within the boundaries of

innovation-oriented food clusters, which involves the use of corporatization mechanisms (property relations), cooperation, and clustering (joint activity relations).

It is proposed to create an innovation-oriented food cluster as a self-governing scientific and production agro-industrial association of manufacturers, enterprises that are business partners, as well as specialized research institutions that ensure the transfer of innovations to production on the principles of public-private partnership. The implementation of a public-private partnership will streamline the transfer of engineering infrastructure facilities to a private partner for the design and construction of new elevators, irrigation systems, farms, reconstruction, modernization, and operation of existing ones, as well as other functions in order to fulfill the concession agreement.

REFERENCES:

1. Porter M. Competition / M. Porter. Williams, 2005. –P. 608
2. Russell D., Coin R. Cluster (economics): Book. 1. - M.: VSD, 2013. - 115 p.
3. Boush G. D. Clusters in economics: scientific theory, research methodology, management concept: Monograph. 2013. - P. 408
4. Methodology for the study of network forms of business organization [Text]: collection. Monograph. / M. Beck, N. Beck, E. High School of Economics, 2014. - P. 446.
5. Marshall A. Principles of Political Economy/in Russian/ In three volumes. V. I. - M.: Progress, 1983. - 416 p.
6. Delgado M., Porter M. E., Stern S. Clusters, Convergence, and Economic Performance // Research Policy. – 2014. – Vol. 43. – № 10. – P. 1785–1799.
7. Isaksen A., Trippel M. Regional industrial path development in different regional innovation systems: A conceptual analysis: Papers in Innovation Studies 2014/17. – Lund University, CIRCLE, 2014. – 20 p. – http://wp.circle.lu.se/upload/CIRCLE/workingpapers/201417_Isaksen_Trippel.pdf

8. Clusters for Competitiveness; A Practical Guide & Policy Implications for Developing Cluster Initiatives. – Washington: The World Bank, 2009. – 95 p.
9. Asheim B. The changing role of learning regions in the globalizing knowledge economy: A theoretical re-examination // *Regional Studies*. – 2012. – Vol. 46. – № 8. – P. 993-1004.
10. Towards a theory of regional diversification: Papers in Evolutionary Economic Geography № 16.17 / R. Boschma, L. Coenen, K. Frenken [et al.]. – Utrecht: Utrecht University, 2016. – 24 p.
11. Boschma R., Minondo A, Navarro M. The emergence of new industries at the regional level in Spain: a proximity approach based on product-relatedness // *Economic Geography*. – 2013. – Vol. 89. – № 1. – P.29-51.
12. Tellis G. J., Chandy R. K., Prabhu J. C. Key questions on innovation in the B2B context // *Handbook of Business-to-Business Marketing*. – Cheltenham: Edgar Elgar, 2012. – P.582-596.
13. Koguashvili P., Food Independence is a State Necessity. "Economy and Business" N4; 2019.
14. Koguashvili P., CEREALS AS GUARANTOR OF FOOD SOVEREIGNTY. Journal "Globalization and Business" N4. 2020
15. “The consensus on the land question in the constitution of Georgia”. *Jurnal Annals of Agrarian science* Vol.16 No.1 March 2018; p.-39-41
16. Abralava A., Chechelashvili M., Abralava T., "Cluster as a special form of entrepreneurship", GTU III International Scientific and Practical Conference "Globalization and Modern Business Challenges", Conference Proceedings, Tbilisi, May 25-26, 2019, Pages 26-31
17. Baratashvili E., Chechelashvili M., "Clustering in the Region's Agriculture", GTU III International Scientific and Practical Conference "Globalization and Modern Business Challenges", Conference Proceedings, Tbilisi, May 25-26, 2019.
18. Chechelashvili M., Abralava A., "Cluster as a Special Form of Entrepreneurship", GTU III International Scientific and Practical Conference

“Globalization and Modern Business Challenges”, Conference Proceedings, Tbilisi, May 25-26, 2019,

19. Chechelashvili M, Berikashvili L, Malania E, Rostiashvili T, Soselia M, “Cluster Politics of Region Development: The Best Practice of USA”, American Scientific Journal N 30, 90 st. – Elmhurst AV, Queens, NY, United States; October2019;

20. Chechelashvili M., Berikashvili L., Zedginidze S., From the Theory of Clusters to the Theory of Cluster Development of Regions: Evolution and Problems, XII International Scientific and Practical Conference PERSPECTIVES OF WORLD SCIENCE AND EDUCATION; August 12-14, 2020. Osaka, Japan; ISBN 978-4-9783419-8-3. pp. 32-38

RISKS AND CAUSES IN THE AGRARIAN ECONOMY

Mammadova Ayshan Viladdin

University of Technology of Azerbaijan
Ganja, Azerbaijan

Suleymanova Aysel Shakir

Azerbaijan State Agrarian University

Hasanova Turana Hasan

University of Technology of Azerbaijan
Ganja, Azerbaijan

Summary: The need for risks in the agrarian economy, as well as in the management of production, is that in a market economy, which provides for the democratization of management, it is impossible to make a profit without risk, to achieve high results. Because risk and profit are interrelated. Each management decision has different levels of risk. Risk is an urgent tool for entrepreneurs to make management decisions, as it indicates whether an event will occur or not. Also, the management and founders of the enterprise, not the state, are financially responsible for any risk of harm in a market economy. Therefore, each management staff member should be able to anticipate uncertainties, gather and analyze information required to make adjustments to risk decisions, and prepare and execute operational and risk management decisions.

Keywords: Agrarian economy, risk, production, profit

As we know, the agrarian sector is considered more risky than other areas because it is more connected with nature. Avoiding risk means giving up profits for the entrepreneur. It can be concluded that an entrepreneur should not avoid risk, be able to anticipate it, assess its level and manage it to minimize it as much as possible.

The term "risk" is derived from the Greek word "ridsikon", "ridsa" and means steep, rocky. In Italian risico - danger, fear, risikare - to maneuver between rocks, in French ricdoe - fear, risk (literally crossing a steep cliff). In the explanatory dictionary of the Azerbaijani language, the words "risk" are given as synonyms for

the words "possibility of danger", "potential danger", "fearful work" and are explained as "act, act, dare, hoping for a good result".

It is known that success in the business world depends on the correctness and justification of the chosen strategy of economic and entrepreneurial activity. In this case, the possibility of critical situations must be taken into account. There is no risk-free entrepreneurship or risk-free business.

Due to the fact that the concept of "risk" is a complex, contradictory process, is not sufficiently reflected in the legislation and is not taken into account by a number of entrepreneurs in practice, there are different conflicting and mixed views on its definition and elements.

There are several modifications of risk:

- the entity choosing from several options is likely to obtain the expected outcome (for example, based on statistical research);
- the probability of obtaining the expected result can be obtained on the basis of a subjective assessment, or rather, the subject agrees with the subjective probabilities;
- The subject is associated with both objective and subjective probabilities in the process of selecting and implementing an alternative.

Risk is an activity related to the ability to quantitatively and qualitatively assess the probability of failure and deviation from the goal, to achieve the desired result in the process of eliminating uncertainty in the necessary selection conditions. The essence of "risk" is the following elements that are interrelated and explain its essence:

- the possibility of deviating from the intended purpose (the selected alternative was implemented for it);
- the probability of achieving the desired result;
- Lack of confidence in achieving the set goal;
- Possibility of material, moral and other losses related to the implementation of selected alternatives under uncertainty.

The uncertainty of the conditions under which an entrepreneurial activity is

carried out is determined by the fact that it depends on a large number of variable counterparties whose behavior is not always clear. As a result, every entrepreneur is deprived of the well-known, unambiguous parameters that ensure his success in the market - the guaranteed share of market participation, the ability to obtain production resources at fixed prices, stable purchasing power of currencies, fixed norms and standards and other economic management tools.

Occurrence of natural processes and situations, natural disasters. Natural disasters - earthquakes, floods, hurricanes, as well as some unfavorable natural conditions - frost, icing, hail, drought, etc. Occurrence can be a source of unforeseen costs, adversely affecting the final results of entrepreneurial activity in the agricultural sector.

Coincidence. The probable nature of many socio-economic and technological processes, the great diversity of material relations, including entrepreneurial activity, results in the fact that in similar circumstances the same event creates different contradictions. This makes it impossible to unequivocally predict the expected outcome. For example, it is impossible to predict exactly how productive agriculture will be. It will always be random.

The following factors will be noticeable, but not always, affecting the results of entrepreneurial activity:

- various types of events - fires, explosions, poisonings, waste from nuclear and thermal power plants, etc .;
- equipment and machinery failure;
- Accidents in transport, production and other places.

Experience has shown that the above-mentioned events are possible, despite the reduction of the probability of their occurrence and the measures taken by the public to reduce the damage.

Existence of conflicting tendencies, conflict of interests. The occurrence of this source of risk varies from war and inter-ethnic conflict to competition and simply not overlapping interests. For example, as a result of a war, an entrepreneur may face a ban on the import or export of goods, the confiscation of goods, or even an enterprise,

and the restriction or freezing of foreign investment.

As we know, financial support for agriculture is a very important issue; The difficulties and risks faced by banks and other lending institutions in lending to agriculture are one of the factors that directly affect farmers' access to financial resources. So let's take a look at these risks, as well as ways to eliminate or manage them.

In fact, there are several reasons why financial institutions are cautious about financing agriculture. The remoteness of rural areas from service points, the relatively poor development of infrastructure in the regions, and the lack of a branch network of financial institutions in each region increase the cost of services provided, which ultimately has a negative impact on profitability. In addition, another reason why financial institutions are so cautious in lending to agriculture is the "high risk" factor in this area. Before looking at these risks in detail, we need to distinguish between the risks of agriculture itself and the risks associated with the financing of this sector. Risks related to agriculture include risks associated with the production and sale of agricultural products. Other risks are the risks faced by financial institutions in financing agriculture. Of course, the risks from both categories are closely linked, and it is the risks associated with agriculture that determine the risks to future financing. The following table shows the risks from both categories:

Risks related to agriculture	Risks associated with financing
<ul style="list-style-type: none">• Variable productivity: weather conditions, diseases and pests;• Market risk: prices and volumes;• Financial risks: repayment of liabilities;• Legal and environmental risks;• Human resource risk;	<ul style="list-style-type: none">• Major credit risk;• Specific agricultural risks: price and volume;• Collateral risks;Political risks: new legislation, taxes, subsidies, etc.

Financial institutions use a variety of tools to reduce and manage the impact of these risks, and one of these tools is CLARA. CLARA (Cash flow Linked Agriculture Risk Assessment Tool) is a tool for assessing the risks associated with cash flow in agriculture, and its name consists of capital letters of English words. This tool was developed by the International Finance Corporation (IFC) and submitted to certain financial institutions for use within the IFC's Azerbaijan

Investment Climate and Agribusiness Competitiveness Project.

The CLARA tool is available on the Internet and has the necessary agronomometric figures for agriculture. When a potential customer applies for a loan from a financial institution, the financial institution forecasts the cash flow of the potential customer on the benchmark in a very short time, including minimal information in CLARA. Here is one of the advantages of the tool: if a potential customer wants to get more credit by giving incorrect information, the benchmark cash flow will reflect the real situation here.

In addition, the CLARA tool provides benchmarks such as prices for primary materials used in Azerbaijan's agriculture (seeds, fertilizers, chemicals) and relevant productivity standards. The loan officer also has the opportunity to make real adjustments to prices, resulting in a forecast of real cash flows in line with seasonal price changes. The program generates a net monthly cash flow and, ultimately, a cumulative cash flow, which allows the loan officer to see liquidity risk in any month, resulting in financing that meets the farm's real needs. We emphasize here that when lending to the agricultural sector, we are less aware of the norms or prices of any initial means, which leads to difficulties in lending, loss of time and, consequently, increased operating costs.

The tool also has the ability to calculate the customer's financial balance, ratios and compare with similar farms. , but also means more profit. The use of the CLARA tool by financial institutions also has benefits for farms, such as less time wasted and more timely funding. The CLARA tool, which stores data on more than 42 commercial plant products, livestock and poultry in its database, will include new products as well as data updates each year.

Thus, we can summarize the role of the CLARA instrument in identifying and managing risks in agricultural financing as follows:

- Liquidity risk - the instrument sets the cash flow forecast as a benchmark and the financial institution can see and assess the liquidity risk for each month.
- Knowledge in the field of agriculture - credit workers of financial institutions increase their knowledge in this field by getting acquainted with the agricultural

information in the tool.

- Sensitivity analysis - a tool that allows you to make changes in farm productivity and prices, allowing the lender to analyze the sensitivity of a potential customer.

- Financial and comparative analysis - loan officers can use the financial ratios in the instrument and a comparative analysis with similar farms to fully analyze a potential customer to identify other risks and make sound decisions.

- Cost reduction - the use of the tool reduces the time spent analyzing and deciding on a potential customer, which means lower operating costs for the financial institution and ultimately higher profits.

The Azerbaijan Investment Climate and Agribusiness Competitiveness Project, implemented by IFC, a member of the World Bank Group and funded by the Swiss State Secretariat for Economic Affairs (SECO), aims to increase the competitiveness of Azerbaijan's agricultural sector in the global market by improving access to various financial products. and works closely with financial institutions and agricultural producers to address some of the above issues. An important task here is to expand the capacity of financial institutions to finance agriculture and to turn agricultural producers into successful customers for financial institutions by bringing more competitive and higher value-added products to market.

LITERATURE:

- 1.Salahov S.V. "Problems of state regulation of the agrarian sector", Baku, 2004

2. Aliyev I. H. Problems of development of national economy and agrarian sphere. Baku 2006, 380 p.

3. Allahverdiyev HB, Gafarov KS, Ahmadov AM Government regulation of the economy. Baku-2002,447 p

4. Atashov BK Actual problems of food security. Baku 2005, 336 p.

5. Food Security Program of the Republic of Azerbaijan ”Order of the President of the Republic of Azerbaijan March 2, 2001, N640

6. “State Program on reliable provision of the population with food products in the Republic of Azerbaijan for 2008-2015” Order of the President of the Republic of Azerbaijan August 25, 2008, N3004

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Тагиева Гюльнара Адиль кызы
старший преподаватель, диссертант
Азербайджанский Государственный
Аграрный Университет, Гянджа

Аннотация: Основной проблемой современного предпринимательства является создание его организационно-экономического механизма. Организационно-экономический механизм предпринимательской деятельности означает ведение хозяйства в предпринимательском стиле, организацию воспроизводства хозяйства с помощью системы научно обоснованных хозяйственных методов и средств.

Ключевые слова: экономика, предпринимательство, организация, деятельность, аспекты, производство.

Актуальность темы: На современном этапе развития, экономика Азербайджана характеризуется сложными рыночными отношениями, конкурентоспособной продукцией и интеграцией в мировую финансово-экономическую систему. В настоящее время важнейшей задачей, стоящей перед экономикой страны, является совершенствование организации предпринимательской деятельности, ее социально-экономической эффективности и управления в целях достижения развития предпринимательства.

По социально-экономическим критериям управление бизнесом имеет важное значение для решения социальных, экономических и организационных задач государственного и частного секторов. Повышение социально-экономической эффективности развития предпринимательства с точки зрения решения задач требует новых научно-практических аспектов и механизмов.

Социально-экономическая эффективность предпринимательства в условиях рыночной экономики, социальные последствия, их применение и прогнозирование имеют методологические особенности. С этой точки зрения организация предпринимательства, проблемы повышения его социально-экономической эффективности и управления им представляют собой новый этап для ученых, занимающихся изучением предпринимательства.

Уровень изученности проблемы: Экономический менеджмент и социально-экономические аспекты предпринимательства широко изучались в экономической литературе и научных исследованиях. Организация предпринимательской деятельности, ее инвестиционное обеспечение, снижение налоговой нагрузки, кадровое обеспечение и др. вопросы стали предметом исследования наших республиканских и зарубежных ученых и были выработаны важные рекомендации.

Цель и основные задачи исследования: Цель исследования изучать социально-экономические аспекты организации и управление предпринимательской деятельностью, оценить теоретико-методологическую базу и текущую ситуацию на основе научно обоснованных рекомендаций в Азербайджане.

Преобразование экономической и правовой финансовой базы, обеспечивающей предпринимательство на новых принципах, и стимулирование ее использования укрепляют позиции предпринимательства в системе экономического развития и социальных нужд. Предпринимательская деятельность ведет к созданию новых рабочих мест в сфере экономического и социального развития, притоку дополнительных средств в республику и созданию дополнительных стимулов для экспорта. Увеличение доли занятых в экономике в частном секторе до 65%, играет ключевую роль в предложении некоторых продуктов на рынке товаров и услуг. В настоящее время 80-90% поставок продукции животноводства покрывается за счет внутренних производственных мощностей, что сказывается на сокращении импорта. Это, в свою очередь, увеличивает количество людей, занимающихся производством и

реализацией данной продукции.

Социальный характер предпринимательства напрямую обусловлен экономическими факторами. Таким образом, прямое влияние оказывает рост занятости и опережение населения по предпринимательским доходам. Социально-экономическое развитие регионов в целом ведет к эффективному использованию экономического потенциала Азербайджана. Государственная защита играет ключевую роль в обеспечении занятости населения региона и в улучшении социально-демографической ситуации в регионе, а также в развитии предпринимательства.

По состоянию на 1 января 2021 года в Азербайджане зарегистрировано 155 миллионов 435 тысяч юридических лиц, что на 6,3% больше, чем на конец прошлого года. По состоянию на 1 января 2021 года в стране насчитывается 11 553 000 сельскохозяйственных предприятий (рост на 3,2%), 8 500 перерабатывающих предприятий (рост на 8,7%) и 14 747 000 строительных предприятий (рост на 7,4%). Кроме того, по состоянию на 1 января 2021 года в Азербайджане зарегистрировано 1 миллион 62 537 физических лиц, осуществляющих предпринимательскую деятельность без образования юридического лица. По сравнению с концом 2019 года их количество увеличилось на 16,2%. В сфере сельского хозяйства занято 341 982 тыс. человек, в перерабатывающей промышленности — 22 957 тыс., в сфере оптовой и розничной торговли, ремонта автомобилей и бытовых товаров — 228 742 тыс. человек [11].

Частный сектор в основном связан с личным потреблением населения страны, продуктами и услугами, которые оно выпускает на рынок для продажи, и с индивидуальным предпринимательством, которое действует как физическое лицо без образования юридического лица. Этот вид предпринимательства представляет собой особый вид общественно значимой и сугубо социально ориентированной деятельности в Азербайджане.

Частное предпринимательство, кроме потребления продукции для удовлетворения потребностей населения в продуктах питания и услугах,

производит товары на продажу и приносит денежный доход. Следует отметить, что эффективность производства требует рационального использования экономических ресурсов и регулярного снижения затрат [6, с.25]. Общая экономическая эффективность определяется уровнем развития производительных сил. Критерием этой формы развития является максимальное увеличение производственных достижений за счет ресурсов в целом.

Социальная эффективность - существующие процессы общественного назначения в удовлетворении индивидуальных и международных потребностей напрямую зависят от уровня развития производительных сил. Социально-экономическая эффективность является частью этой эффективности и определяется другими мерами, оказывающими глубокое влияние на формирование условий жизни ее членов. Основным критерием этого состояния эффективности является определение доли продукции, направляемой на обеспечение общественных потребностей.

Повышение экономической и социальной эффективности возможно только при повышении экономической эффективности. В отличие от показателей производительности труда, показатели эффективности выступают результативной категорией. Именно поэтому показателем экономической эффективности является категория воспроизводства. Потому что он встречается на всех стадиях воспроизводства продукта [5, с.130]. Социальные последствия предпринимательства не являются таким же процессом, как предпринимательские особенности социальной сферы, но их исследование и прогнозирование имеют методологические особенности. Поэтому с точки зрения социальных потребностей организация, управление и стимулирование предпринимательства является аспектом, новым этапом для ученых в социальной сфере. Однако изучение социальных сфер как объекта предпринимательства с точки зрения потребностей человека является традиционным объектом исследования [2, с.208].

Сущность социального развития предпринимательства определяется

взаимосвязью его основных факторов и тенденций к изменению. Предпосылками предпринимательства являются принципы социальной справедливости, поляризации и создания стимулов для предпринимательства.

Социальная позиция предпринимательства измеряется эффективностью, достигаемой за счет обеспечения предложения товаров и услуг на рынке производства и потребления. Именно связь между этими процессами в терминах функционально определенного продукта или услуги выражается в терминах параметрической связи. Считаю целесообразным описать эту связь в следующей схеме.

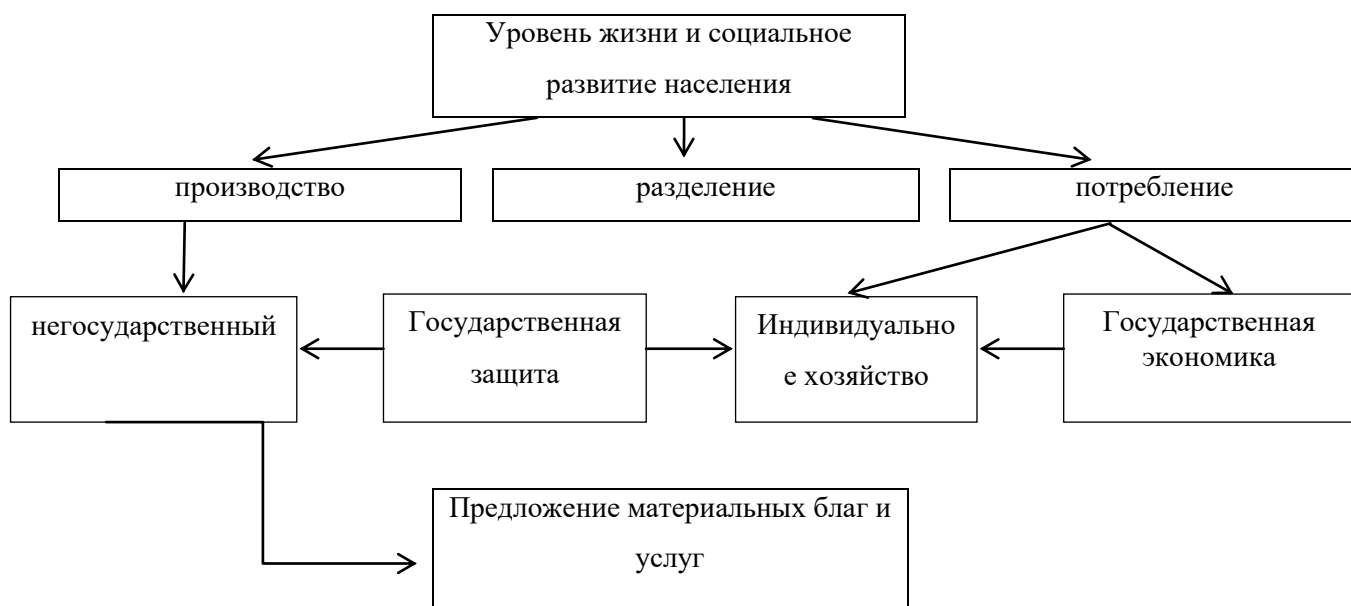

Рис.1. Уровень жизни населения и государственная политика в его регулировании [8].

Социальные последствия предпринимательства играют роль обратных связей как факторов его дальнейшего развития. Поскольку социальные факторы в целом продуктивны в дополнение к потенциальным ресурсам, они обновляются и конструктивно изменяются как продукт предпринимательской деятельности.

Макроэкономический фактор предпринимательской деятельности включает в себя рабочую силу, ее численность, профессиональные или полезностные показатели, с другой стороны, материальные ресурсы, задействованные в производственном обороте и услугах, их технико-

экономическую структуру, производственный потенциал и возможности его использования. Развитие предпринимательства влияет на рост населения, а также на баланс совокупного спроса и предложения на рынке товаров и услуг [3, с. 252].

Естественный прирост населения влияет на формирование всех функциональных элементов мирового рынка и изучается в связи с эффективностью глобальной интеграции как фактора потребительского поведения.

Предпринимательство в социальной сфере определяет свою перспективу своими особенностями формирования и основными направлениями. Сферы социального предпринимательства, являясь продуктом каждой сферы, имеют свои закономерности, такие как спрос, экспортный потенциал, а также размах. Одним из основных направлений данного вида предпринимательства является производство и реализация продовольственных и непродовольственных товаров, обеспечивающих потребности населения [1].

Если производственное предпринимательство в стране обеспечивает предложение труда на рынке товаров и услуг, то предпринимательство в сфере продаж и услуг формирует процесс обмена в соответствии как с занятостью, так и с покупательной способностью всего населения. Малые и средние предприятия являются очень важным инструментом на потребительском рынке. Растет занятость населения в сфере торговли и платных услуг, составляющих потребительский рынок.

Динамичное развитие потребительского рынка определяется материальным положением населения, покупательной способностью, а также стоимостью товаров народного потребления и маркетинговыми инструкциями. Абсолютный прирост оборота продуктов, необходимых для потребления населения, увеличивает структурные изменения. Доля отдельных товаров в структуре товарооборота определяет роль в формировании товарного предложения между предпринимательством и импортом [7, с.656].

Социальные аспекты предпринимательства характеризуются их

соответствием закону в каждой сфере. Принцип справедливости в предпринимательстве, пропорции в распределении доходов, а также доля участия в формировании рынка, глубина охвата рынка труда, денежной массы, банковского и кредитного рынков в целом имеют социальные последствия и имеют интенсивное воздействие на поляризацию. На наш взгляд, именно с точки зрения общественного развития следует прогнозировать перспективные запасы каждого ресурса в республике.

Он позволяет анализировать и прогнозировать социальные аспекты предпринимательства не только по единичным критериям и показателям, но и по комплексным системным показателям, создавать среду взаимодействия и коммуникации, реализовывать регулятивные процедуры. Таким образом, ряд видов предпринимательской деятельности прямо отражает свои социальные последствия в выборе населения.

В частности, в качестве экономических факторов выделяются монополии и искусственные причины предпринимательства, такие как энергия, тепло, индекс цен на потребительском рынке или искусственное создание инфляции. Изменения цен на потребительском рынке приводят к немедленному снижению уровня жизни малообеспеченных семей.

Предприниматели и фермеры уравнивают свои расходы за счет повышения цен на определенный период времени, а затем изменяют структуру затрат и цены на все товары, например потребительские, имеют характер цепного распределения. Его изменение приводит к тому, что в расчетах между производителями в целом изменяются затраты и доходы, что, в свою очередь, вызывает переход экономики от одного уровня цен к другому.

Поскольку социально-предпринимательская деятельность, социальные факторы и результаты предпринимательства не являются одним и тем же процессом, их организация и прогнозирование также требуют особых подходов. Основным интересом предпринимательства в социальной сфере является позиция сохранения оптимального баланса между коммерческим и бытовым секторами.

С этой точки зрения интересы государства, предпринимателей и потребителей защищаются и регулируются текущими программами и нормативными правовыми актами. Таким образом, антимонопольные меры – это конкурентная среда, регулируемые цены, а также преференциальная политика – сферы регулирования и влияния между социальным предпринимательством и населением государства [9, с. 504].

Динамика предпринимательства представляет собой процесс системного анализа и оценки его зависимости от системы производства и распределения в условиях рыночной экономики в потребительской сфере. Сфера предпринимательства – это целевая программа и объект комплексного анализа и программирования. Его целью является создание структуры товаров и услуг в экономике, привлечение ресурсов в производство и создание стимулирующего механизма для увеличения финансовых ресурсов страны.

Поэтому динамика, масштабы и эффективность предпринимательства, наряду с методологией анализа, дифференцируются формами предпринимательства, сформированными в конкретном отраслевом и функциональном аспекте [4, с.296]. Макроэкономический анализ предпринимательства измеряется его долей в совокупном спросе и участием в предложении товаров и услуг по отдельным продуктам. Таким образом, роль отраслей в ВВП измеряется промежуточным и конечным продуктом предпринимательства в сегментах производства и потребления.

Монополистический способ получения дохода в бизнесе для поддержания постоянного потребительского спроса на рынке может быть характерен для закрытой и плановой экономики. Именно в конкурентной среде необходимо обеспечить соответствие уровня жизни потребителей растущему спросу. Для увеличения экспорта предпринимательской продукции основным критерием является изменение качества номенклатуры товаров и услуг потребителей и субъектов хозяйственных отношений как юридического лица [5, с.248].

Государственная политика защиты предпринимательства отличается от

ряда объединений, финансовых корпораций, а также по определенным функциональным целям. Эта форма сегментирована в каждой республике по структуре ресурсов и рынка экспорта. Именно адаптацию между сегментами потребления можно оценить в виде функциональных и институциональных связей.

Следует отметить, что развитие предпринимательства является одним из ведущих направлений политики. Данная политика направлена на повышение уровня нормативно-правового, финансового и организационного обеспечения во всех сферах деятельности страны, преимущественно по приоритетным направлениям. Кластерные модели развития должны быть выбраны для повышения эффективности предпринимательства в регионе.

Кластер — это сеть поставщиков сырья, сложных продуктов и услуг, научно-исследовательских институтов, учебных заведений, короче говоря, предприятий, повышающих конкурентоспособность отрасли. Кластеры способствуют устойчивому развитию регионов за счет снижения негативных черт вертикальной интеграции [10, с. 441]. Направления развития предпринимателей регулируются определенными скидками и процентными ставками по кредитам.

Сельскохозяйственное производство в Азербайджане освобождено от восьми из девяти налоговых форм, но введение земельного налога создает стимул для сельскохозяйственного производства. В стране развитие предпринимательства в сфере переработки сырья является приоритетным направлением.

Выводы и предложения

Из проведенного анализа можно сделать вывод о необходимости выявления концептуальной основы формирования эффективной системы государственного регулирования предпринимательства. Опыт развитых стран показывает, что государственное регулирование предпринимательства является законом рыночной экономики. Можно отметить важность пересмотра законодательства, регулирующего предпринимательство, в частности, закона

«О предпринимательстве», принятия новой государственной программы, охватывающей данную сферу, повышения эффективности государственного регулирования экономики. Принимая все это во внимание, можно сделать следующие предложения по развитию предпринимательства:

- совершенствование иных институциональных механизмов государственно-предпринимательских отношений;

- укрепление и модернизация инфраструктуры для развития бизнеса;

- обеспечение лучшего развития предпринимательства, особенно малого и среднего предпринимательства, а также экономической мотивации лиц, занимающихся индивидуальной трудовой деятельностью;

- усиление возможностей финансовой поддержки предпринимательства;

- государственная поддержка банковских средств за счет предоставления оборотного и начального капитала субъектам, осуществляющим производство на основе местного сырья;

- формирование первоначального капитала, расширение доступа к долгосрочным банковским кредитам для формирования капитальных вложений;

- создание особых экономических зон в республике. Также успешно реализованные в мировой практике организационные модели поддержки производственно-ориентированного предпринимательства:

- реализация системных мер по развитию и эффективной реализации инновационного потенциала, обеспечивающая более широкое вовлечение в этот процесс научно-технического потенциала страны;

- применение современных технологий, управленческого опыта, расширение производства качественной, конкурентоспособной продукции за счет привлечения к этой работе предпринимателей;

- организация тренингов, направленных на просвещение субъектов малого и среднего бизнеса, желающих начать предпринимательскую деятельность в стране, в том числе в регионах;

- формирование достаточно конкурентоспособного класса

предпринимателей для обеспечения полного использования экономического и природного потенциала страны в условиях новых производственных отношений;

- параллельно с поддержкой развития предпринимательства принять определенные меры по приведению минимальной заработной платы к прожиточному минимуму в стране с целью достижения нормального уровня жизни работающих.

На основании проведенного исследования мы делаем вывод, что для достижения социально-экономической эффективности развития предпринимательства от государства требуется мотивация непроизводства, развитие конкуренции и сбалансированность инновационного процесса. Это увеличивает возможности для повышения уровня динамичного развития экономики. Основным направлением здесь должно стать расширение возможностей страны по увеличению благосостояния и повышению уровня жизни населения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. «Государственная программа надежного обеспечения населения продовольственными товарами в Азербайджанской Республике на 2008-2015 годы», Баку, 25 августа 2008 года.

2. Алирзаев А.Г., Экономический и социальный менеджмент: Рыночная экономика, методологические принципы, закономерности, Баку, Изд-во Дипломат, 1997, 208 с.

3. Исрафилов Х.А., Направления совершенствования потребительской кооперации в условиях глобализации, Баку, «Наука», 2010, 452 с.

4. Ибрагимов И.Х., Тенденции и особенности развития предпринимательства в регионах, Баку, Сада, 2007. 296 с.

5. Ибрагимов И.Х., «Вопросы регулирования предпринимательской деятельности», Баку, издательство «Сада», 2010, 248 с.

6. Мусаева Ф.К., Социально-экономические проблемы эффективности

занятости в частном секторе, Баку, 2010. 25 с.

7. Мурадов Ш.М., Человеческий потенциал: основные тенденции, реалии, проблемы, Баку, "Наука", 2004, 656 с.

8. Мусаев В.Р., Сейфуллаев И.З., «Основы предпринимательства», Баку, Чашёглу 2000.

9. Рейсберг Б.А. и Фатхутдинов Р.А., Управление экономикой, Москва, 1999, с. 504

10. Юзбашиева Г.З. Влияние Азербайджанского менталитета на экономическое развитие страны, Баку, «Европа», 2010, 441 с.

11. <http://interfax.az/view/824960/az>

LEGAL SCIENCES

УДК 343.2/.7

К ВОПРОСУ О КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ

Альбегли Хусам Адиб Ахмед
аспирант
Казанский приволжский федеральный университет,
кафедра уголовного права
г. Казань, Российская Федерация

Аннотация. Доказано, что лишение человека жизни и здоровья является преступлением - убийством. В процессе квалификации преступлений против жизни и здоровья личности ("убийство"). Убийство может быть совершено как в форме действия, так и в форме бездействия. Ученые отмечают характерные особенности лишения жизни: как общественно опасного деяния; как общественно опасных последствий; причинно-следственной связи между общественно опасным деянием и общественно опасными последствиями.

Ключевые слова: право, жизнь и здоровье человека, убийство преступление

При квалификации преступлений против жизни и здоровья личности следует учитывать и уголовный процессуальный фактор, который даёт ответ на вопрос о том, может ли быть вообще начато уголовное производство по отдельным преступлениям этой категории. В монографии «Преступления против личности» определяются роль и место уголовного законодательства в системе правовой защиты личности, ее прав и свобод. Дана уголовно-правовая характеристика преступлений против личности в соответствии с действующим уголовным законодательством, рассматриваются юридические признаки таких

преступлений [1].

Еще одним признаком считается, что убийство может быть совершено как в форме действия, так и в форме бездействия. При совершении умышленного убийства действия виновного лица преимущественно физические и направлены на нарушения анатомической целостности или функций важных органов другого человека (нанесение ударов, огнестрельных ранений и т.п.) [8;13].

Убийство также может быть совершено посредством психического воздействия на потерпевшего [12]. И последний признак – убийство является посягательством на жизнь другого человека. Некоторые учёные считают, что разграничение в преступлении основного и дополнительного непосредственного объекта производится не по степени значимости объекта, а в зависимости от связи с родовым объектом преступлений этой группы [6;7;14;16].

Проблема квалификации преступлений требует глубочайшего анализа. На современном этапе развития законодательства состояние проблемы квалификации преступлений нельзя считать достаточным, поскольку многие решения по применению норм, признаку составов, которые отличаются особой жестокостью, имеют неоднозначные толкования юридических норм и усложняют процесс их применения на практике. Жизнь человека является такой же ценной, как в том случае, когда она является основным непосредственным объектом определенного преступления, так и в том случае, когда оно есть дополнительным непосредственным объектом преступления [16].

Таким образом, убийством следует считать умышленное или неосторожное противоправное деяние (действие или бездействие), посягающее на жизнь другого человека и причиняющее ему смерть [1;5]. Это указания на субъективную направленность деяния, на противоправность убийства, ведь возможны случаи правомерного причинения смерти другому лицу, которые убийством считать нельзя; на объект посягательства, ведь причинение смерти

другому человеку является признаком не только убийства, но и некоторые другие преступления; на форму действия, с которой может быть совершено убийство (действие или бездействие).

Для установления причин смерти, тяжести и характера телесных повреждений назначение экспертизы обязательно. При этом следует учитывать, что определение наличия признаков особой жестокости, мучения, пытки, истязания, изуродования лица является компетенцией суда [4]. Устанавливать же, является ли уничтожение лица невозможным, необходимо с помощью судебно-медицинской экспертизы [3]. В то же время следует иметь в виду, что выводы судебно-медицинских экспертиз содержат только медицинскую оценку последствий преступного деяния и именно в таком смысле они должны оцениваться судами при решении вопроса о доказанности виновности лица в преступлении, обстоятельствах его совершения и о его уголовно-правовой квалификации. Для выяснения, совершено ли действие в состоянии сильного душевного волнения, суды должны назначать психолого-психиатрическую экспертизу [9; 10; 11].

Также, квалифицируя преступления против жизни и здоровья лица, необходимо учитывать вопросы об их повторности, совокупности и рецидиве. Так, в случае, когда статья или часть статьи предусматривает в составе преступления совершение другого преступления, не указывая на видовые признаки последнего, совершение лицом таких преступлений следует рассматривать как их совокупность с отдельной квалификацией каждого преступления. При таких условиях совокупности не образуют только преступления, соответствующие одному и тому же составу преступления (например, совершение лицом двух умышленных убийств при обстоятельствах, отягчающих ответственность, одно из которых совершено с целью скрыть другое) [11].

Если за определенное деяние предусмотрена ответственность общей и специальной (за объектом посягательства, субъектом преступления и т.п.) нормами, такое деяние квалифицируется, как правило, по специальной норме

Особой части УК и в дополнительной квалификации по общей норме не требует. В случае, когда статья или часть статьи Особой части УК не предусматривает причинения соответствующим деяниям гибели человека или других тяжких (особенно тяжких) последствий, причинение таких последствий по неосторожности при определенных условиях образует совокупность преступлений и должно квалифицироваться отдельно (например, причинение таких последствий при совершении преступлений).

Учитывая, что в уголовно-правовой теории преступления против жизни и здоровья личности делятся на три группы (преступления против жизни личности, преступления против здоровья личности и преступления, которые ставят в опасность жизни и здоровье личности), рассмотрим далее в своих исследованиях специальные вопросы квалификации каждой из этих групп, а именно – квалификацию: преступлений против жизни лица, включающего исследование вопросов о квалификации убийств (УК), доведение до самоубийства (УК) и угрозы убийства (УК); преступлений против здоровья лица, охватывающего выяснение положений о квалификации: а) телесных повреждений (УК); б) нанесение физических или моральных страданий (УК); в) заражение социальными болезнями (УК); преступлений, представляющих опасность для жизни и здоровья лица, предусматривающего рассмотрение квалификации: а) преступлений в медицинской сфере (УК); б) других преступлений.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Авсюк А.В. Установления обстоятельств времени в криминалистике и доказывании (на примере раскрытия и расследования умышленных убийств): дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Авсюк. М., 1991. – 190 с.
2. Алиев В. М. Преступления против личности. Научно-практический комментарий / В. М. Алиев, В. И. Гладких, Степанов-Егиянц В. Г., М. Юрайт, 2019.-243с.
3. Алымов Д.В. Теоретические и практические проблемы

производства тактической операции "Атрибуция трупа" на первоначальном этапе расследования: дис. . канд. юрид. наук / Д. В. Алымов. Курск, 2011.- 224с.

4. Афанасьев С. А. Криминалистическая характеристика и типовая программа расследования сексуально-садистских убийств: дис. ... канд. юрид. наук / С. А. Афанасьев. – СПб., 1992. – 143 с.

5. Белокобыльская О.И. Особенности расследования убийств, совершенных организованными группами: автореф. ... канд. юрид. наук. / О. И. Белокобыльская / – Волгоград, 2005.

6. Березутский Е.Ю. Актуальные вопросы теории и практики исследования материальной обстановки места убийства: дис. ... канд. юрид. наук / Е. Ю. Березутский. – Иркутск, 2001. – 240 с.

7. Бессонов А. А. Особенности методики расследования убийств, совершенных организованными преступными группами: дис. ... канд. юрид. наук / А. А. Бессонов. – Волгоград, 2003. – 233 с.

8. Борисенкова Н.В. Уголовно-правовая оценка жестокости: дис. ... канд. юридич. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н.В. Борисенкова. – М., 2005. – 202 с

9. Бородулин В. В. Выдвижение и проверка оперативно-розыскных версий при обнаружении трупа со следами насилия: дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Бородулин. – М., 2001. – 153 с.

10. Варфоломеев Е. В. Противодействие расследованию убийств, совершаемых военнослужащими, и криминалистические методы его преодоления: дис. ... канд. юрид. наук / Е. В. Варфоломеев. – М., 2002. – 184 с.

11. Мальков С. Квалификация насильственных действий сексуального характера, сопряженных с убийством / С. Мальков, Т. Леонова // Уголовное право. – 2008. – № 4. – С. 36–39.

12. Плаксина Т.А. Вопросы квалификации приготовления к убийству / Т.А. Плаксина, А. Лызлов // Уголовное право. – 2010. – № 4.

13. Смілянський Я.Г. Обстановка вчинення злочину з особливою жорстокістю/ Я.Г. Смілянський. URL: www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2010-

4/10cjgvog.pdf

14. Тарбагаев А. Квалификация убийства, совершенного с участием малолетнего или невменяемого / А. Тарбагаев, Д. Куренев // Уголовное право. – 2011. – № 2. 5

15. Яни П.С. Хулиганский мотив убийства / П.С. Яни // Законность. – 2011. – № 7.

16. Ярошенко О.Н. Убийство, совершенное в состоянии аффекта, особенности квалификации / О.Н. Ярошенко // Российский следователь. – 2011. – № 5.

ПОНЯТИЕ «УБИЙСТВО»: КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ

Альбегли Хусам Адиб Ахмед

Казанский приволжский федеральный университет

кафедра уголовного права

г. Казань, ул. Кремлёвская, дом 18

Специальность: 12.00.08 - уголовное право и криминология
уголовно-исполнительное право

Аннотация. Автором исследуется вопрос лишения жизни и здоровья человека в форме убийств, которое является преступлением. В процессе квалификации преступлений против жизни и здоровья личности, которые квалифицируют как «убийство», учёные выделяют следующие категории: общественно опасное деяние; общественно опасное последствие; связь между общественно опасным деянием и общественно опасными последствиями. Таким образом, под убийством следует понимать умышленное причинение смерти другому человеку. Право человека на жизнь – это непосредственный объект убийства. С объективной стороны убийство может быть совершено как путём действий, так и бездействия. С субъективной стороны убийство может быть лишь умышленным.

Ключевые слова: право, жизнь и здоровье человека, убийство, преступление.

Жизнь личности – это особая форма существования человека (человеческого организма), характеризующаяся целостностью и способностью к самоорганизации; это важнейшее благо, которое, в случае смерти человека, не может быть восстановлено. Жизнь человека характеризуется реактивностью, дыханием, мышлением, чувствительностью, видением, общением, питанием, ростом, движением, обменом веществ, репродуктивной функцией и т.д.

Здоровье личности – это состояние человеческого организма, при котором нормально функционируют все его органы и ткани. При этом в преамбуле Устава Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) отмечено, что здоровье – это состояние полного физического, психического и социального благополучия, а не только отсутствие болезней и недостатков.

Термин «лицо» означает отдельный индивид, личность, человека как воплощение личного начала в обществе.

При квалификации преступлений против жизни и здоровья следует обратить особое внимание на их дополнительные непосредственные объекты, предметы и потерпевших от этих преступлений [1].

В частности, некоторым преступлениям против жизни и здоровья личности свойственны дополнительные обязательные или дополнительные непосредственные ценности (воля, честь и достоинство лица, установленный законодательством порядок предоставления гражданам медицинской помощи и т.п.). М.П. Короленко придавал следующее определение: «убийство – умышленное противоправное лишение жизни другого лица» [2, с. 37]. Ю.В.Александрова и С.С. Яценко отмечают, убийство — это «виновное уголовно карательное посягательство на жизнь другого человека, причиняющего ему смерть» [12, с. 132].

В процессе квалификации преступлений против жизни и здоровья личности рассматриваемые преступления характеризуются преимущественно тремя обязательными признаками: 1) общественно опасным деянием; 2) общественно опасными последствиями; 3) причинной связью между общественно опасным деянием и общественно опасными последствиями. Отсюда большинство из таких преступлений сконструировано как преступления с материальным составом (все виды убийств и телесных повреждений; неоказание помощи лицу, находящемуся в опасном для жизни состоянии; незаконная лечебная деятельность и т.п.). Это означает, что при квалификации преступлений будет необходимость установления наличия не только общественно опасного деяния (действия или бездействия), но и

общественно опасных последствий и причинной связи между таким деянием и его последствиями. Однако в разделе II Особой части УК есть также преступления с формальным составом (например, угроза убийством, незаконное проведение аборта, оставление в опасности), поэтому для их квалификации по объективной стороне следует, как минимум, установить содержание самого общественно опасного деяния.

На квалификацию преступлений против жизни и здоровья личности могут влиять следующие признаки их объективной стороны: а) время совершения преступления (например, время родов или сразу после них при совершении умышленного убийства матерью своего новорожденного ребенка); б) способ совершения преступления (например, обман при совершении насильственного донорства); в) обстановка совершения преступления (например, необходима оборона при умышленном убийстве, если превышены его пределы) и т.д.

Для определения понятия «убийство» следует исследовать признаки, которые ему присущи. На основании анализа действующего законодательства, признаками убийства считается: наличие умысла при совершении убийства; оно является противоправным деянием; причинение смерти другому человеку; может быть в форме действия или бездействия; считается посягательством на жизнь другого человека [3; 13;15].

Учёные исследуют вопросы, связанные с углублённым знанием законодательных и теоретических проблем современного уголовного права [6,с.29; 10;14, с. 17 - 19]. В исследованиях раскрываются аспекты выяснения спорных вопросов по квалификации преступлений (как по общим вопросам квалификации, так и по вопросам квалификации отдельных составов преступлений) [4,с. 24; 5], умение толкования уголовного закона и положений постановлений Верховного суда РФ [8;11]; теоретические, методологические и практические основы уголовного права в процессе квалификации общественно опасных деяний, в частности убийств [9; 16; 17].

Первый признак — это наличие умысла. При совершении тяжкого

преступления, вина виновного лица проявляется исключительно в форме умысла. Цель, как и мотив, тоже следует классифицировать. По мнению Т.М. Нуркаева [7], цель убийства может различаться в зависимости от: социального значения (социально-полезное, вредное или нейтральное); определённости (определенное, то есть конкретное, и неопределенное, или неконкретное); возможности достижения (достижимое и недостижимое); вероятности достижения (реальное и абстрактное); временной характеристики достижения (ближайшее, удаленное и перспективное); степени интеллектуального опосредования (прямое и опосредованное); позиции завершенности (начальное, промежуточное и конечное); морального аспекта (возвышенное, благородное, ничтожное, низкое) [7].

В случае, когда к уголовной ответственности привлечены несколько лиц, действовавших совместно с умыслом, направленным на лишение жизни потерпевшего или причинение вреда его здоровью, необходимо выяснять и указывать в соответствующих процессуальных документах характер их действий, степень участия в совершении преступления каждой из них. Действия лиц, непосредственно участвовавших в лишении жизни потерпевшего или причинении вреда его здоровью, нужно квалифицировать по статьям УК РФ, предусматривающим ответственность за умышленное убийство или умышленное причинение вреда здоровью.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ:

1. Дворкин А.И., Бертовский Л.В. Методика расследования убийств, совершенных с применением взрывных устройств. М.: ИНФРА-М, 2001. 96 с.
2. Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2002. 203 с.
3. Краев Д.Ю. Убийство, сопряженное с иными преступлениями (законодательная регламентация и квалификация): автореф. дис. ...канд. юрид. наук / Д.Ю. Краев. – Москва, 2009.
4. Кружкова Я.А. Особенности вины при причинении тяжкого вреда

здоровью, повлекшего смерть потерпевшего (часть 4 статьи 111 УК РФ) / Я.А.Кружкова // Российский следователь. – 2011. – № 9. С. 24-26.

5. Крылова Н.Е. К вопросу об определении момента окончания жизни человека в уголовном праве Российской Федерации / Н.Е. Крылова, В.В.Сафонов // Уголовное право. – 2010. – № 3.

6. Морозов В.И. Реальность угрозы и характер причиняемого ею вреда как обязательные признаки преступления, предусмотренного ст. 119 УК РФ / В.И. Морозов, Л.В. Данелян // Уголовное право. – 2009. – № 4. с. 29 – 30.

7. Нуркаева Т.Н. Мотив и цель преступления, их соотношение / Т.Н.Нуркаева. – Уфа, 2000. – 128 с.

8. О судебной практике по делам об убийстве (ст. 105 УК РФ): Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27.01.1999 № 1: в ред. на 03.03.2015 // Российская газета. - № 24. - 09.02.1999.

9. Павлуцкая С.В. Убийства, совершаемые при отягчающих обстоятельствах, характеризующих особенности субъективной стороны: автореф. дис. ...канд. юрид. наук / С.В. Павлуцкая. – Владивосток, 2009.

10. Плаксина Т.А. Объективные признаки убийства: общая характеристика / Т. А. Плаксина, Л.С. Ярцева. – Барнаул, 2009.

11. Плохова В.И. Системное толкование норм Особенной части уголовного права / В.И. Плохова. – М.: Юрлитинформ, 2011.

12. Советское уголовное право. Часть Особенная: учеб. пособие / под ред. Е. А. Смирнова, А. Ш. Якупова. Киев, 1975. Вып. 1. 343 с.

13. Соктоев З.Б. Причинность и объективная сторона преступления: Монография - М.: Юр. Норма, - М, 2015. - 256 с.

14. Стельмах Т.А. Проблемы теории и судебной практики квалификации убийства по признаку особой жестокости // Российский судья. – 2010. – № 10. С. 17 - 19.

15. Ткачев И.О. Множественность потерпевших и ее значение при квалификации убийств / И.О. Ткачев. – М., 2011. 157 с.

16. Ткаченко В.В., Ткаченко С.В. Уголовная ответственность за

убийство: Монография. - М.: 2014. 144 с. <https://znanium.com/read?id=303085>.

17. Чернышева Ю.А. Причинение смерти лицу по его просьбе: уголовно-правовое, уголовно-политическое, криминологическое и социально-правовое исследование. – М.: Юрлитинформ, 2011. - 176 с.

ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ИХ ТЯЖЕСТИ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ ИРАКА

Альбегли Хусам Адиб Ахмед

Казанский приволжский федеральный университет

кафедра уголовного права

г. Казань, ул. Кремлёвская, дом 18

Специальность: 12.00.08 - уголовное право и криминология
уголовно-исполнительное право

Аннотация. Дана общая характеристика исламского права, его основные признаки. Определены тенденции развития мусульманской правовой системы. Мусульманское право (Шариат) является составной частью ислама. Шариат является основным законом жизни мусульман, оказывает существенное влияние на многие отрасли права исламских государств (уголовное, семейное, право личного статуса). Определение преступлений и их тяжести в мусульманском праве основывается на догматах религии. Признается пять основных ценностей ислама: религия, жизнь, разум, продолжение рода, собственность. Преступления, посягающие на эти ценности, признаются тяжкими и караются наиболее серьезно. Все преступления делятся на три основные группы (категории): хадд, кисас и тазир.

Ключевые слова: мусульманское право, шариат, ислам, жизнь и здоровье человека, убийство, преступление.

Проблемой обеспечения прав личности на различных стадиях уголовного процесса занимались и многие иракские ученые: Абдул Эмир Ягели, Ахмед Фатхи Сорур, Гумма Садон Рубахи, Салим Ибрагим Арба и другие учёные [1;2].

Мусульманское право отражает принципы и положения ислама. Ислам возник в VII в. нашей эры в период становления феодального общества в

Арабском халифате. В этот период возникает и мусульманское право, к которому относится и иракское право. В современном мире ряд стран, в которых государственной религией является ислам, реализует уголовную ответственность на принципах мусульманского права. К ним относятся Иран, Пакистан, Ирак, Ливия, Саудовская Аравия, Арабские Эмираты и др. [3]. Мусульманское право (шариат) является составной частью ислама как социально-религиозной системы на основе учения Мухаммеда (571–632 гг.). Как и в любой религиозной системе, мусульманское право – это совокупность положений, данных соответствующему народу Богом через своего пророка, предусматривающего божественную свободу как основу правового регулирования отношений людей и народов. Шариат является основным законом жизни мусульман, он оказывает существенное влияние на многие отрасли права исламских государств (уголовное, семейное, право личного статуса), регулирует многие сферы жизни не только мусульманской общины, но и общества и государства в целом [4-6].

В связи с возрастанием роли ислама в современном мире и укреплением позиций ряда исламских государств как в политической, так и в финансово-экономической сферах международных отношений, представляется необходимым изучение основ мусульманского права, фикха и шариата для развития успешных отношений с исламскими партнёрами [4].

Шариат является совокупностью норм, основывающихся на принципах Корана и адресованных, прежде всего, мусульманам для регулирования их отношений между собой и с внешним (внеисламским) миром [7, с. 28]. Исламское международное право (Сиар) является составной частью шариата. С историческим развитием мусульманское право не претерпевало существенных изменений. Исламское международное право преимущественно основывается на религиозной основе и с самого начала создавалось в контексте мусульманской религии [10, р. 823].

К убийству человека Шариат относится очень серьезно. Ценность человеческой жизни не раз провозглашается в Коране. Отношение к убийству в

Коране однозначное: «Кто бы сознательно ни убил мусульманина, наказание ему - Геенна, и пребудет он там навечно. Аллах гневается на него и проклинает его, Аллах приготовил для него страшное наказание» (4:93).

Ни один мусульманин, принявший сердцем и разумом идеи Ислама, не хочет допустить убийство человека, как мусульманина, так и немусульманина, пусть он и неверный, так как с точки зрения Ислама встать на путь истинной веры человек может в любой момент своей жизни, даже на пороге смерти. Ведь «верующие - это только те, которые уверовали в Аллаха и Его посланника, потом не испытывали сомнений и боролись своими имуществами и своими душами на пути Аллаха. Они — искренние» (49:15).

С неверными же можно бороться лишь в одном случае, когда они приходят захватчиками в исламский мир и ломают его религиозные устои, традиции, нравственность — «Не повинуйся же неверным и борись с ними этой великой борьбой!» (25:52).

Коран защищает всех людей, которые приняли единого Бога, так же, как и места поклонения. Ведь нельзя забывать, что вплоть до конца XX века ни один храм, церковь, место моления не были осквернены и разорены в арабском мире. Их защита рассматривается Исламом как основа веры и любви. «И если бы не защита Аллахом людей одних другими, то разрушены были бы скиты, и церкви, и места молитвы, и места поклонения, в которых поминается имя Аллаха много» (22:40).

В хадисах 10 и 11 из Сахиха Аль-Бухари, согласно которому Пророк сказал, что «Мусульманин — это тот, кто не причиняет (другим) мусульманам вреда своим языком и своими руками», поэтому и Ислам лучше у тех, «кто не причиняет (другим) мусульманам вреда своим языком и своими руками».

В то же время, в некоторых арабских странах, где ислам также является государственной религией, уголовное право создавалось под влиянием европейского континентального законодательства и включает лишь отдельные элементы мусульманского права. К ним относятся, например, Марокко, Сирия, Ливан, Иордания. Поскольку мусульманское право является религиозным по

своей сущности, основными источниками его служат Коран и Сунна. Коран содержит высказывания пророка Мухаммеда, а Сунна — предания о его поступках и решениях [9].

Однако в Коране и Сунне нет системы уголовно-правовых норм, есть отдельные положения, имеющие уголовно-правовое значение. Поэтому источником уголовного права второго (производного) порядка является доктрина мусульманского права, состоящая из толкований норм Корана и Сунны. Так, большое значение имеет единогласное мнение авторитетов ислама (иджма) по вопросам об уголовной ответственности. Решение некоторых вопросов основывается на суждениях по аналогии (кияс). В тех случаях, когда определенные положения отсутствуют в общепризнанных источниках мусульманского права, решение может быть принято на основе иджтихада, то есть свободного усмотрения судьи или иного авторитета ислама.

Несмотря на явный консерватизм, мусульманское право развивалось под влиянием ряда школ (толков) суннитского и шиитского направлений ислама. Поэтому иджтихад означал возможность выбора наиболее подходящих для рассматриваемого дела предписаний. Определение преступлений и их тяжести в мусульманском праве основывается на догматах религии. Признается пять основных ценностей ислама, - это религия, жизнь, разум, продолжение рода, собственность. Преступления, посягающие на эти ценности, признаются тяжкими и караются наиболее серьезно [4-6;8].

В зависимости от характера преступления и порядка назначения наказаний, а также их видов все преступления делятся на три основные группы (категории): хадд, кясас и тазир.

К категории хадд относятся преступления, посягающие на "права Аллаха" и, как правило, связаны с нарушением основных ценностей ислама, за что установлены строго фиксированные наказания. Обычно к категории хадд относят семь видов преступлений: вероотступничество, бунт, употребление спиртных напитков, прелюбодеяние, ложное обвинение в преступлении, кража, разбой.

За вероотступничество полагается смертная казнь, так как это преступление приравнивается к измене. Участники симпозиума мусульманского права, проведённого в Саудовской Аравии в 1976 году, указали, что "нет никаких различий между лицом, отошедшим от ислама, и тем, кто непосредственно или в идеологическом отношении стал на сторону врага" [7]. Бунт также относится к числу наиболее опасных преступлений. Имеются предания о том, что Пророк рекомендовал подвергать смерти тех, кто сеял раздор в мусульманской общине и не повиновался властям. Поэтому мусульманская доктрина признает смертную казнь необходимым наказанием за бунт.

Употребление алкоголя, действующего на разум, категорически запрещается исламскими фундаменталистам. В большинстве стран, определяющих уголовную ответственность на основе шариата, за употребление алкоголя применяются телесные наказания.

В трудах юристов иракского права, в особенности в классических произведениях, преступления против жизни, не выделяются в качестве отдельного раздела. Вопросы, касающиеся данной категории преступлений, рассматриваются в двух разделах – возмездие (кисас) и вира (дийя), в тех же разделах рассматриваются вопросы, касающиеся преступлений против здоровья. Многие из современных авторов используют ту же систематизацию, однако некоторые, выделяют преступления против жизни в отдельный раздел. Таким образом, исследователи проводят разграничение либо по ответственности за преступление, либо по составу. К преступлениям против жизни в мусульманском праве относятся различные виды убийств.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Абдул Эмир Ягели, Салим Ибрагим Арба. Изложение иракского УПК, первая часть. - Багдад, 1980-1981. - 483 с.
2. Ахмед Фатхи Сорур. Активность уголовной политики. - Кайра: Арабское возрождение, 1972. - 267 с.

3. Баскин Ю.Я., Фельдман Д.И. История международного права. М.: Международные отношения, 1990. 205 с.
4. Милославский Г.В. Интеграционные процессы в мусульманском мире. М.: Наука, 1991. 189 с.
5. Муромцев Г.И. Ислам и мусульманское право в странах социалистической ориентации // Мусульманское право. М.: ИГПАН, 1984. 217с.
6. Садагдар М. И. Основы мусульманского права. М.: Наука, 1968. 380с.
7. Сюкияйнен Л.Р., Лихачев В.А. Мусульманское деликтное право и уголовное законодательство стран Зарубежного Востока // Мусульманское право. М.: ИГПАН, 1984. 217 с.
8. Хайдарова М. С. Основные направления и школы мусульманского права // Мусульманское право. М.: ИГПАН, 1984. 217 с.
9. Чиркин В. Е. Мусульманская концепция права // Мусульманское право. М.: ИГПАН, 1984. 217 с.
10. Westbrook D. Islamic international Law and Public International Law: Separate Expressions of World Order // Virginia Journal of International Law, Summer 1993.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ПОВ'ЯЗАНІ З ПІДРОБЛЕННЯМ ДОКУМЕНТІВ ТА ВИГОТОВЛЕННЯМ ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

Білостоцький Богдан Олегович

Прокурор Київської окружної прокуратури м. Одеси
м. Одеса, Україна

Вступ. За роки незалежності України, у зв'язку з прийняттям кримінального кодексу у редакції 2001 року, змінилося ставлення законодавця до поняття підробка документів та використання фальсифікованої продукції. Це призвело до суттєвих змін у структурі правопорушень та й у механізмі їх вчинення, зокрема у такій сфері господарської діяльності як підприємництво та господарча діяльність.

Мета роботи: виявлення особливостей криміналістичної характеристики правопорушень, що пов'язані з підробленням документів та виготовленням фальсифікованих лікарських засобів.

Результати та обговорення. В основі механізму багатьох правопорушень, що вчиняються у цій сфері, знаходиться правопорушення, пов'язані з виробленням фальсифікованої продукції та використанням різноманітних підроблених документів, які прикривають злочинну діяльність та дають змогу просування на ринок та обіг продукції, яка не відповідає технології їх вироблення та якісним вимогам [1, с.144].

Кримінальне законодавство визначило їх як окремі правопорушення та розташувало у ст.ст. 158-3, 199, 200, 201-1, 205-1, 209-1, 211, 212, 216, 218-1, 219, 220-1, 220-2, 221, 222, 223, 223-1, 224, 227, 233, 238, 246, 260, 290, 318, 321, 321-1, 321-2, 327, 332-1, 332-2, 358, 366, 366-2, 376-1, 384, 409 КК. Проведений аналіз статистичних даних вчинення правопорушень за ознаками ст.321-1 (фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів) та ст.358 (підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів) за період 2019-

2021 роки свідчить про те, що у межах однієї кримінального провадження може розслідуватись комплекс правопорушень вказаної категорії, а підроблення документів та їх використання служать як спосіб приховування правопорушення, створюючи умови для законної реалізації продукції, яка не відповідає технологічно-якісним вимогам та можуть привести до особливо тяжких наслідків.

За даними окремих дослідників, підроблення документів та їх використання вчиняється у сукупності з іншими злочинами у сфері підприємництва від 10% до 100% випадків, у залежності від механізму злочину, який є основним у структурі певної злочинної технології збагачення. Для використання підроблених документів та їх окремих реквізитів (бланків, відбитків печаток і штампів, підписів) правопорушниками широко використовуються засоби сучасної комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки. В сучасних умовах господарювання об'єктами підроблення стають і документи на принципово нових носіях інформації: електронні документи та банківські пластикові картки [2, с. 109; 3].

За даними національної поліції МВС України в Одеської області, кількість правопорушень з використанням підроблених банківських платіжних карток та електронних документів поступово зростає, разом з розширенням їх обігу. Так, щорічний приріст емітованих банківських платіжних карток в Україні, починаючи з 2020 року, складає 48%, а електронний документообіг став нормою для банківської діяльності та діяльності на ринку цінних паперів і набуває поширення в інших сферах господарювання. Якщо у 2015 році у сфері електронних платежів було викрито 37 злочинів, то за 9 місяців 2020 року – 100, що становило 17% від загальної кількості злочинів, вчинених у сфері високих технологій. Підроблення документів з використанням новітніх науково-технічних досягнень, з одного боку, значно полегшує досягнення злочинної мети, а з іншого – створює значні труднощі для правоохоронних органів при розкритті та розслідуванні злочинів. Зокрема, як показує аналіз слідчо-судової практики, справи щодо підроблення документів виділяються до

окремого провадження у зв'язку з не встановленням особи, що його вчинила, а в окремих випадках повертаються судами на додаткове розслідування у зв'язку з тим, що слідчі не встановлюють механізм підроблення документів і не пред'являють відповідного обвинувачення.

Способи підроблення документів класифікуються на матеріальні: (внесення змін до окремих реквізитів правдивого документа – часткова підробка; виготовлення документа з порушенням встановленого порядку та з імітацією форми й реквізитів справжнього документа – повна підробка) та інтелектуальні - внесення завідомо неправдивих відомостей до документу службовою особою [3, 4, с. 114].

Висновки. Причинами такого стану, на нашу думку, є недостатність знань про нові форми документів, способи їх підроблення і використання при вчиненні злочинів у сфері підприємництва, відсутність відповідних криміналістичних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва. Дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2002. 426 с.

2. Осика І.М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва. Дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 Харківський національний університет внутрішніх справ. 2007. С.100–124.

3. Парасюк Н.М. Підроблення як форма злочинного діяння (проблеми кримінально-правового регулювання). Юридичний науковий електронний журнал. № 6. 2015. С. 180–184. URL: http://lsej.org.ua/6_2015/52.pdf

4. Смелік В.Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2006. С. 100 - 124.

КЛАССИФИКАЦИЯ СУБЪЕКТОВ, УЧАСТВУЮЩИХ В ОПРОВЕРЖЕНИИ ПРЕЗУМПЦИИ ЗРЕЛОСТИ СОЗНАТЕЛЬНО-ВОЛЕВОЙ СФЕРЫ ФИЗИЧЕСКОГО ЛИЦА

Велиев Руслан Ариф оглы

Адвокат

Коллегия Адвокатов Азербайджанской Республики

Введение / Introductions. Опровержение презумпции, как акт ограничения дееспособности предполагает, материально-правовой и процессуальный аспект. Безусловно, правоотношение, в результате развития которого изменяется гражданско-правовой статус лица, носит процессуальный характер и складывается между судом и заявителем. Однако характеристика правового статуса самого лица, в отношении которого принимается рассматриваемое решение, также имеет значение для разрешения как практических, так и теоретических проблем.

Материалы и методы / Materials and methods.

1. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь;
2. Гражданский кодекс Республики Беларусь;
3. Постановления Пленума Верховного Суда Республики Беларусь «О практике рассмотрения судами дел о признании гражданина ограниченно дееспособным или недееспособным, а также о признании гражданина дееспособным либо об отмене ограничения дееспособности»;
4. Закон Республики Беларусь «О местном управлении и самоуправлении»;
5. Постановление Совета Министров Республики Беларусь «Об утверждении Положения об органах опеки и попечительства в Республике Беларусь»;
6. Таранова, Т.С. Гражданский процесс. Общая часть: учебное пособие. Минск: БГЭУ. 2011;
7. Закон Республики Беларусь «Об оказании психиатрической

помощи»;

8. Закон Республики Беларусь «Об общественных объединениях»;

9. Закон Республики Беларусь «О внесении изменений и дополнений в некоторые законы Республики Беларусь».

Использованы формально-юридические методы, эмпирические общенаучные методы описания, метод анализа и другие методы.

Результаты и обсуждение / Results and discussion. Рассмотрим субъектный состав участников, обращающихся в суд с заявлением об ограничении дееспособности физического лица и в судебном порядке опровергающих презумпцию зрелости сознательно-волевой сферы физического лица.

В соответствии со ст. 373 ГПК Республики Беларусь субъектами, которые могут выступать с требованием об ограничении дееспособности лица, вследствие злоупотребления спиртными напитками, наркотическими средствами, психотропными веществами, их аналогами, могут члены семьи лица, в отношении которого рассматривается ограничение дееспособности, прокурор, органы опеки и попечительства, а также общественные объединения, уставом или положением которых, последним предоставлено такое право [1]. В круг субъектов же имеющие право требовать ограничения дееспособности лица, вследствие психического расстройства (заболевания) входят члены семьи данного физического лица, при их отсутствии – близкие родственники, прокурор, органы опеки и попечительства, психиатрические (психоневрологические) организации [1, ст. 373]. Согласно п.3 статьи 29 ГК Республики Беларусь, если психическое состояние лица, который был признан недееспособным вследствие психического расстройства (заболевания), улучшилось, суд может признать его ограниченно дееспособным [2, ст. 29]. В связи с этим в ст. 376 ГПК Республики Беларусь, установлен перечень лиц, которые могут обращаться с заявлением в суд, для признания лица ограниченно дееспособным. Ими являются опекун, члены семьи, при их отсутствии - близкие родственники, прокурор, орган опеки и попечительства,

психиатрическая (психоневрологическая) организация, организация здравоохранения и иная организация, осуществляющая медицинскую деятельность организации [1, ст. 376]. В судебном рассмотрении такого дела, опекун, как законный представитель лица, действует в интересах подопечного и в защиту его прав [2, ст. 33-34]. Улучшение психического состояния лица, признанного судом недееспособным вследствие психического расстройства (заболевания), является в силу закона основанием для изменения его правового статуса, с «лица недееспособного», на «лицо, ограниченное в дееспособности». При этом статус самого опекуна тоже меняется на статус «попечителя».

Представляет интерес и характеристика общественных организаций, которым предоставлено право выступать с таким опровержением, т.е. требовать ограничения дееспособности лица в связи со злоупотреблением спиртными напитками, наркотическими и психотропными веществами. В качестве отличительных характеристик подобных субъектов является, во-первых, указание на организационную форму – общественные объединения, а, во-вторых, их правосубъектные характеристики – включение учредительными документами в состав специальной правоспособности соответствующего права [1, ст. 373]. В Законе Республики Беларусь «Об общественных объединениях», общественным объединением является добровольное объединение граждан, в установленном законодательством порядке объединившихся для удовлетворения нематериальных потребностей и достижения уставных целей. В названном законе в качестве общего правила закреплено право общественных объединений защищать права и законные интересы, а также представлять законные интересы своих членов в государственных органах и иных организациях [8, ст. 1, 20]. Иными словами, общественное объединение может, если иное не предусмотрено специальным законодательным актом, устанавливающим исключение из данного правила, обратиться в суд с заявлением об ограничении дееспособности только в отношении физического лица, являющегося членом этой организации, или в интересах членов семьи этого физического лица, при условии, что они состоят её членами. Поскольку

общественные организации классифицированы законодателем как некоммерческие юридические лица, постольку их деятельность (содержание правоспособности) определяется целями и предметом деятельности, закреплёнными уставом, для того, чтобы иметь возможность обращаться в суд с заявлением об ограничении дееспособности физического лица, общественному объединению следует иметь в уставе указание на такой род деятельности, причём такой вид деятельности должен соответствовать цели объединения.

Во всех случаях ограничения дееспособности физического лица, независимо от оснований такого решения, субъектами, выступающими с опровержением указанной презумпции, являются органы опеки и попечительства [1, ст. 373, 376-1; 2, ч. 4 ст. 25]. В Республике Беларусь функции органов опеки и попечительства возложены на местные исполнительные и распорядительные органы [5, п. 2], в качестве которых выступают исполнительные комитеты и местные администрации районов в городах [4, ст. 2]. Непосредственное осуществление функций по опеке и попечительству в отношении несовершеннолетних осуществляют управления (отделы) образования районного, городского исполнительного комитета, местной администрации, а в отдельных случаях, предусмотренных законодательными актами – комиссии по делам несовершеннолетних районного, городского исполнительного комитета, местной администрации. В отношении совершеннолетних, ограниченных в дееспособности или лишённых дееспособности полномочия органов опеки и попечительства выполняются управлениями здравоохранения областного исполнительного комитета, а также Комитетом по здравоохранению Минского городского исполнительного комитета [5, п. 2]. В соответствии с процессуальным и иным специальным законодательством иным субъектом, имеющее право выступать с опровержением презумпции зрелости сознательно-волевой сферы лица, является прокурор [6, с. 191]. Выступая с таким опровержением, прокурор будет действовать либо в интересах членов семьи физического лица, в

отношении которого ставится вопрос об ограничении дееспособности, либо в интересах его самого. Отказ прокурора от опровержения указанной презумпции не лишает лиц, в защиту прав и законных интересов которых было начато опровержение, самим выступать с таким опровержением [6, с. 195]. Но здесь возникает обратный вопрос, а отказ субъекта от опровержения прокурора в его интересах требований, является ли основанием для отказа от опровержения?! Думается, что прокурор, даже защищая права и законные интересы лица, не может защищать их вопреки воле этого лица. Субъективное право, как мера свободного поведения субъекта, тем и отличается от обязанности, что субъект своей волей определяет воспользоваться ли предоставленной возможностью, или нет. Поэтому отказ от опровержения прокурором в интересах данного лица влечёт остановку самого опровержения.

С учётом новых изменений в гражданском законодательстве, субъектом опровержения презумпции зрелости сознательно-волевой сферы лица, страдающего психическим расстройством (заболеванием), могут служить психиатрические (психоневрологические) организации [9, ст. 2]. В соответствии с законодательством Республики Беларусь к таким организациям относятся медицинские научные организации, занимающиеся в установленном порядке оказанием психиатрической помощи, а также организации здравоохранения, основным видом деятельности которых являются организация и оказание психиатрической помощи. При этом психиатрическая помощь трактуется как специализированная медицинская помощь, включая психотерапевтическую, психоневрологическую, наркологическую, сексологическую, а также диагностика, лечение психических расстройств (заболеваний) и медицинская реабилитация пациентов [7, ст. 1]. Используемая в законодательстве широкая трактовка психиатрических (психоневрологических) организаций, в принципе, позволяет, например, частной реабилитационно-психотерапевтической клинике выступать с опровержением рассматриваемой презумпции.

Наряду с рассмотрением позиций субъектов, имеющих право выступать с

опровержением презумпции зрелости сознательно-волевой сферы физического лица, целесообразно и рассмотреть и позицию физического лица, в отношении которого принимается решение об ограничении дееспособности. Традиционно в учебной и научной литературе разграничивается применение норм об ограничении дееспособности в связи с возрастом: ст. 30 ГК Республики Беларусь рассматривается как адресованная лицам, достигшим совершеннолетия, а п. 4 ст. 25 ГК Республики Беларусь – несовершеннолетним [1, с. 111–112]. Действительно в ст. 25 ГК Республики Беларусь определяется объем дееспособности физических лиц в возрасте от 14-ти до 18-ти лет и прямо указывается, что возможность самостоятельного распоряжения своим средствами, как элемент ограниченной дееспособности несовершеннолетних, может быть ограничена у этих лиц, за исключением случаев приобретения несовершеннолетним полной дееспособности. Что касается такого основания ограничения дееспособности как психическое расстройство (заболевание) повлекшее ограничение способности понимать значение своих действий и руководить ими, то для уточнения круга субъектов, которые потенциально могут выступить в качестве заинтересованных лиц в соответствующем производстве, то нужно обратить внимание, во-первых, на «размещение» этой нормы в ГК Республики Беларусь. Законодатель закрепил указанные положения, дополнив ст. 30 ГК Республики Беларусь ч. 2. Как уже отмечалось, в юриспруденции сложилось устойчивое мнение, что нормы названной статьи адресованы исключительно полностью дееспособным лицам.

Гражданское законодательство Республики Беларусь предполагает наступление двух правовых последствий вследствие психического расстройства (заболевания) лица – это признание лица ограниченно дееспособным, в случае, если у лица ограничена способность понимать значение своих действий или руководить ими и признание лица недееспособным, если лицо не может понимать значение своих действий или руководить ими. В связи с улучшением психического состояния последнего, суд может признать его дееспособным или ограниченно дееспособным, в зависимости от медицинских показателей стадий

улучшения [2, ст. 29–30]. Согласно законодательству Республики Беларусь, психическое состояние лица, определяется судебно-психиатрической экспертизой, назначенный судом, в порядке подготовки дела к судебному разбирательству, которая должна ответить на вопрос: может ли лицо вследствие психического расстройства понимать значение своих действий или руководить ими? [3, п.10] При этом главным фактором служит заключение экспертизы, относительно способности лица (хоть даже ограниченно) понимать значение своих действий или руководить ими.

Цель работы / Aim. Провести анализ субъектов участвующих в опровержении презумпции зрелости сознательно-волевой сферы физического лица и на основании анализа произвести классификацию субъектов.

Выводы / Conclusions. Подводя итог рассмотрению правового статуса субъектов, участвующих в опровержении презумпции зрелости сознательно-волевой сферы физического лица, можно классифицировать их на:

I). субъекты, выступающие с опровержением презумпции необходимой зрелости сознательно-волевой сферы физического лица;

II). субъекты, в отношении которых опровергается такая презумпция.

В соответствии с данной классификацией субъектов можно провести классификацию субъектного состава участников ограничения дееспособности:

1. по степени участия субъектов первой группы.

- лица, выступающие с требованием о признании лица ограниченно дееспособным вследствие злоупотребления спиртными напитками, наркотическими средствами, психотропными веществами, их аналогами (*члены семьи, прокурор, орган опеки и попечительства, общественные объединения (уставом которых предоставлено такое право)*);

- лица, выступающие с требованием о признании лица ограниченно дееспособным вследствие психического расстройства (заболевания) (*члены семьи, близкие родственники (в случае отсутствия членов семьи), прокурор, орган опеки и попечительства, психиатрическая (психоневрологическая) организация*);

- лица, выступающие с требованием о признании недееспособного лица, ограниченно дееспособным вследствие психического расстройства (заболевания) (*опекун (попечитель), члены семьи, близкие родственники (в случае отсутствия членов семьи), прокурор, орган опеки и попечительства, психиатрическая или психоневрологическая организация, организация здравоохранения и иная медицинская организация*).

2. по основаниям ограничения дееспособности, в отношении субъектов второй группы.

2.1. по причине злоупотребления спиртными напитками, наркотическими средствами и психотропными веществами, их аналогами, в отношении:

- лиц, достигших 18-ти лет;

- лиц, не достигших 18-ти лет, но получивших полную дееспособность в результате эмансипации;

- лиц, не достигших 18-ти лет, но признающихся полностью дееспособными вследствие вступления в брак.

2.2. по причине психического расстройства (заболевания), в отношении:

- дееспособных лиц, у которых ограничена способность понимать значение своих действий или руководить ими;

- лиц, признанных судом недееспособными, у которых психическое состояние улучшилось (*отпали обстоятельства, свидетельствующие о состоянии здоровья лица, исключающем возможность понимать значение своих действий или руководить ими, и они в состоянии совершать мелкие бытовые сделки; совершать сделки, направленные на безвозмездное получение выгод, не требующие нотариального удостоверения либо государственной регистрации; совершать сделки по распоряжению средствами, предоставленными попечителем или с согласия последнего третьим лицом для определённой цели или свободного распоряжения; получать заработок, пенсию и иные доходы и распоряжаться ими, а также может совершать другие сделки с согласия попечителя*).

СТРАТЕГИИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ: ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНТЕРЕСОВ ЧЕЛОВЕКА И РАЗВИТИЯ МАХАЛЛИ

Мухитдинова Фируза
доктор юридических наук,
профессор Ташкентского Государственного юридического университета

В осуществлении этой очень важной задачи мы, в первую очередь, опираемся на активистов махаллей, уважаемых ветеранов, наших обладающих большим жизненным опытом почтенных матерей, на ваши, дорогие женщины, знания и духовный потенциал.

Шавкат Мирзиёев

Введение./Introduction Как нам известно, что древняя узбекская махалля, которая берет свое начало у истоков бронзового века, сейчас не может не вызывать чувства ностальгии. Представляешь председатель махалли, который знает каждую семью и их членов как свою родную семью и заботиться о каждом как о своём родном человеке, это просто человечность нового Узбекистана. За что в Узбекистане 2022 год объявлен Годом обеспечения интересов человека и развития махалли.

Цель работы. Целью работы является раскрыть историко развитие махалли в обеспечение интересов человека. Было очень приятно всему народу страны когда Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев поздравил граждан с Новым годом и предложил объявить 2022 год Годом обеспечения интересов человека и развития махалли /узбекского квартала/. По его словам, в первую очередь речь идет об обеспечении прав и свобод, законных интересов каждого жителя Узбекистана. "Решающее значение в этом имеет махалля - основа нашего общества. Действительно, мир в махалле - это мир во всей стране. Самая главная задача для нас - обеспечение мира и стабильности", - сказал глава государство.

Да, как мы знаем махалля – это институт своего рода, где жители мирно и

дружно решают все проблемы проживающих или хашар, в ходе которого люди совершенно бескорыстно строят дом своему соседу. Мудрое изречение, пришедшее из глубины веков: «Махалля – и отец, и мать», воспринимается как жизненная истина, заключающаяся в том, что этот бесценный метод самоуправления граждан издавна занимает важное место не только на словах, но и в душе, и во всей жизни каждого человека. Махалли построены на принципе, учитывающем исторические традиции и духовность народа. Именно в махалле как в зеркале мы видим дружелюбие семьи, их успехов и проблем, воспитание детей и уважение к старшим, заботу соседям и благотворительность проживающих, а также процветающего квартала. Именно честь и интересов человека тоже начало в махалле. Путь это будет кем-то, женщина, мужчина, ребенок или пожилой, предприниматель или интеллигентный, осужденный или безработный: он является частью махалли и поэтому забота за каждым мы видим в махаллях. Как мы видим и радуемся награжденных государственным наградами своих соседей. Ведь это внимание тоже мотивирует каждого проживающего. А также внимание малоимеющим семьям как в Узбекистане сегодня сформированы «Железная тетрадь», «молодежная тетрадь» и «женская тетрадь». Эти «тетради» крайне необходимы для того, чтобы в махаллях владели точной информацией о положении дел относительно проблем молодежи и женщин в каждой семье и на этой основе принимали соответствующие меры. Если в «молодежную тетрадь» были включены юноши и девушки от 18 до 30 лет, то в «женскую тетрадь» – женщины старше 30 лет. При формировании данных списков особое внимание уделяется молодежи и женщинам, нуждающимся в социальной, правовой и психологической поддержке, а также стремящимся приобрести новые знания и профессии.

Материалы и методы./Materials and methods: использованы историко-теоретические и сравнительные исследования моделей гражданского общества в Узбекистане. Говоря об актуальности выбранной области исследования, отметим особенность развития политических практик, как следствие особенностей политической мысли в отдельном махалле. В свою очередь,

опираясь на постулат «практика – критерий истины» и проанализировав объем эмпирических данных, сможем составить представление об особенностях развития юридической науки в отдельном государстве, которое сделано через практическое исследование политической модели взаимодействия махалли и гражданского общества в стране.

Результаты и обсуждение./Results and discussion Как доктор юридических наук, в своих выступлениях останавливаюсь на актуальность, на историю развития проблемы, а также на ее правовые основы, что подтолкнула на эту статью. Распространение гуманистических отношений в современном мире существенно повлияло на переоценку социокультурных норм межличностного и межгруппового взаимодействия. Уважение личности человека, толерантность, ориентация на сотрудничество становятся приоритетными целями развития социальных субъектов. В Узбекистане, как и в других странах, создаются условия для утверждения в повседневной жизни людей принципов и идеалов гуманизма, и в некоторых сферах жизнедеятельности общества уже достигнуты значительные изменения. В сентябре 2019 года в Узбекистане был принят Закон Республики Узбекистан «О защите женщин от притеснения и насилия».

В целях реализации данного Закона 4 января 2020 года постановлением Кабинета Министров «О мерах по совершенствованию системы защиты женщин от притеснения и насилия» утвержден ряд документов, необходимых для обеспечения безопасности женщин. В частности, разработан порядок получения охрannого ордера, предоставляющего государственную защиту женщинам и девушкам, пострадавшим от притеснения и насилия. Сегодня в борьбе с бытовым насилием важно применение современных средств коммуникации, позволяющих получать помощь не выходя из дома. Так, по инициативе Комиссии по вопросам обеспечения гендерного равенства был запущен Телеграм-канал «Нет насилию!» с целью предотвращения случаев домашнего насилия. Благодаря ему женщины и девушки получили бесплатные юридические консультации, а также психологическую помощь. Однако

социальная безопасность личности продолжает оставаться острой общественной проблемой. В современном обществе присутствуют разные социальные нормы, одни из которых запрещают насилие по отношению к любому человеку, другие - допускают и оправдывают его. С одной стороны, гуманистические представления об отношениях между людьми ведут к утверждению ориентаций на терпимость, уважение личности, необходимость разрешения возникающих конфликтов ненасильственными способами. С другой - сохраняются возникшие на начальных этапах исторического развития социума нормы разрешения спорных ситуаций с помощью разных форм насилия. Встречаются и в настоящее время использование экономического принуждения, психологического воздействия, применение некоторых форм насилия в отношении женщин, детей в семье.

Если даже встретится одна попытка насилие в семье это и есть самая из важных проблем общества. Требуется разработка комплексного подхода к определению сущности семейного насилия, основных форм его проявления, объективных и субъективных факторов, ведущих к возникновению насилия в конфликтных ситуациях между представителями разных тендерных общностей. Таким образом, в современном Узбекистане когда страна вступила в членство по правам человека совет ООН, еще более актуальным остаётся теоретика правовой анализ семейного насилия определяется существующими противоречиями в системе отношений, ведущих к возникновению жесткого принуждения при разрешении конфликтных ситуаций в современной семье. В настоящее время сохраняется ситуация игнорирования самой необходимости глубокого и всестороннего научного изучения насилия в семье, которое постоянно воспроизводилось в прошлом и присутствует до сих пор в определенной части семей. В современном обществе остается потребность в изучении проблемы насилия в семье, особенно по отношению к женщинам. Во многих научных юридических исследованиях глубоко не раскрываются исторические и социальные основания распространения насилия в семьях. В них основное внимание сосредоточено только на изучении личностных

особенностей субъектов и объектов насилия. Важность анализа данной проблемы состоит в том, что насилие представляет собой взаимодействие не только между субъектом и объектом насилия, но и социальными группами, общностями, которые в той или иной форме допускают возможность применения насилия. Материнство – это высшая форма патриотизма женщины: через воспитание прекрасных людей служить своему Отечеству.

Это самая главная творческая профессия на Земле, в которой женщина может реализоваться как личность и в этом заключается ее гениальность и нравственность. Женщина – это сама природа, это не только мать, жена, сестра, дочь, руководитель, но и хранительница семейного очага, продолжатель рода человеческого, символ мудрости, красоты, женственности, верности, устойчивости, свободолюбия народа. «Мама!» - первое слово ребенка, которое свято у всех народов земного шара. Всем известно, что любая общественная культура опирается на систему положительных ценностей, которая строится на позитивном образе человека. И обязательный образ, на котором держится устойчивая культура – это положительный образ женщины - матери. Разрушение только одного этого образа влечет за собой разрушение всей культуры и деградацию общества. Сколько в истории развития человечества произведений было посвящено женщинам – сколько поэтов, композиторов, художников воспевали образ матери. Женщина-мать – самый главный человек в жизни каждого из нас. Гениальные женщины сильно отличались друг от друга. Например: Томарис: женщина защитившая древнего Турана от Кира второго. Текинаханум мать Амира Тимура, Бибиханум – жена Амира Тимура и их много но их разделяли эпохи, культуры, традиции и религии.

Они принадлежали к разным слоям общества. Среди них были совсем юные девушки и взрослые женщины. Они были очень разные: царственные и простолюдинки, строгие и нежные, мужественные и женственные, бедные и богатые, высокообразованные и умные природным умом. Однако, несмотря на все различия, только они умели так самозабвенно любить и поддерживать своих детей и мужей. И в этом их гениальность. Но история показала одно,

самое главное, что, женщины несколько превосходят мужчин в способности к запоминанию, по словесным способностям.

Они быстрее овладевают практической грамматикой языка, раньше начинают говорить, их словарный запас богаче. Они искренны, практичны, интуитивны, раньше социализируются в жизнь. Они выносливы. Устойчивы к тяготам жизни. Они воспитатели нации, будущее страны. Поэтому современная, интеллигентная и настоящая, любящая женщина все-таки стремится быть самодостаточной, для того, чтобы быть подарком для мужчины и для своих детей. Она не будет вечно жаловаться, плакать, страдать. Она всегда позитивна. И стремится к тому, чтобы нуждаться в одном: отдавать свою любовь другим, а не быть проблемой для другого. В связи с этим сегодня особон внимание уделяется женщинам, девушкам... Узбекистан присоединился ко всем основным международным договорам, предусматривающим правовую, социальную и экономическую защиту женщин от любых форм дискриминации и притеснений.

Приняты гендерно ориентированные законы «О гарантиях равных прав и возможностей для женщин и мужчин», «О защите женщин от притеснения и насилия», «Об охране репродуктивного здоровья граждан», «О внесении изменений и дополнений в статью 15 Семейного кодекса», «О внесении изменений в Трудовой кодекс Республики Узбекистан» — о снятии ограничений, связанных с выбором женщинами ранее запрещенных форм трудовой деятельности и других гендерно ассиметричных положений трудового законодательства. В их разработке участвовали эксперты таких агентств ООН, как Программа развития ООН, Фонд народонаселения, Детский фонд, Управление Верховного комиссара по правам человека, Управление по наркотикам и преступности, Международная организация по миграции и Международная организация труда.

Принято также свыше 20 указов и постановлений Президента, постановлений правительства. Внесен ряд изменений и дополнений, предусматривающих усиление работы по предотвращению насилия в

отношении женщин и домашнего насилия, борьбе с устаревшими обычаями. Введена обязательная гендерно-правовая экспертиза законодательных актов, направленная на устранение несоответствия положений нормативно-правовых актов принципам гендерного равенства, выявление возможных рисков дискриминационного характера в процессе их применения. Всем известна гениальная фраза о том, что «за каждым гениальным мужчиной стоит великая женщина». И она наполнена гениальным содержанием! Именно женщины испокон веков вдохновляли мужчин на подвиги, ради них мужчины сражались на поединках, в честь возлюбленных давали имена вновь открытым звездам, ради них отправлялись на край света, добивались больших успехов в творчестве, науке... И в современном мире для мужчины не менее важно, чтоб девушка оставалась для него музой, ради которой хочется перевернуть мир. Не зря говорится, что девочка – это будущая мать, хранительница семейного очага. Ведь от того, какое образование и воспитание мы им дадим сегодня, зависит то, каким завтра они воспитают новое поколение.

Учитывая эти качества и особенности женщин в Узбекистане в вузах уже второй год введет бюджетная квота для девушек. Квота введена на 2020\2021 учебного года, а также на текущий учебный. и связи чем 2008 девушки сегодня уже учатся в вузах страны. Так как квота в 4% даёт возможность девушкам получить высшее образование на бесплатной основе. Рекомендации кандидатам на эту квоту выдавались через министерство махалли. Такие же реформы предусмотрено в Новой Стратегии Узбекистана, году говорится о том что в 2026 году будут приняты в Вузах страны 6000 девушек для учебы на бесплатной основе. Сегодня в Узбекистане существуют около 30 нормативно-правовых актов по улучшению положения женщин в соответствии с требованиями международных стандартов. К ним входят такие законы как О гарантиях равных прав и возможностей для мужчин и женщин» и «О защите женщин от притеснений и насилия» которые приняты 2 сентября 2019 года. Как видим со временем развитие нашего общества изменило и отношение к женщине, ее стали рассматривать как влиятельную социальную силу.

Выводы./Conclusions. Женщины в республике с каждым годом играют все более важную роль в общественной жизни, занимают руководящие посты, ведут бизнес. Согласно ежегодному докладу МПС «Женщины в парламенте» и данным организации «ООН-женщины», впервые за всю историю на январь 2021 года общемировая доля женщин в национальных парламентах составила более четверти — 25,5%. По итогам выборов в парламент в конце 2019 года они составили 32% депутатов Законодательной палаты Олий Мажлиса, 25% — в Сенате. По данному показателю Узбекистан вошел в число топ-50 стран (из 190), опередив почти все постсоветские страны. Это свидетельствует о принципиально новых подходах и тенденциях в организации деятельности узбекского парламента. организована системная работа Парламентской комиссии по контролю за реализацией Национальных целей и задач в области устойчивого развития на период до 2030 года, где пятая цель посвящена задачам достижения гендерного равенства.

В число ее основных задач входят осуществление мониторинга за исполнением законодательства, проведение критического анализа развития тех сфер, которые включены в Национальные цели устойчивого развития. Важным моментом является созданный Республиканский общественный совет женщин во главе с Председателем Сената Олий Мажлиса, одной из основных задач которого наряду со всесторонней поддержкой женщин и девушек является координация вопросов по выполнению положений Конвенции ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин и реализации Пекинской платформы действий и Национального плана действий.

Я сама как член общественного совета женщин Юнусабадского района города Ташкента сегодня проводим встреч, круглых столов с молодыми, студентами и женщинами в махаллях в вузах и организациях о гендерной политике, и защите прав женщин, вообще человека, так как в нашей стране уделяется особое внимание на значение этой благородной работы, направленной на воплощение в жизнь провозглашенной нами гуманистической идеи “Интересы человека – превыше всего”. В настоящее время

провозглашенная Стратегия Нового Узбекистана стала основой дальнейшего развития страны. Подводя итог, отметим, что данные, приведенные в статье, могут использоваться как для сравнительных исследований, так и для дальнейшего изучения роль махалли в защиты интересов человека и происходящих процессов в стране.

УДК-342.7.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОЇ
СВОБОДИ НА ПІДПРИЄМНИЦТВО ПРАЦІВНИКІВ
ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ**

Олійник А. Ю.,

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного та публічного права
Інституту права та сучасних технологій
Київського національного університету технологій та дизайну

Вступ. Проблема конституційного правового регулювання свободи підприємницької діяльності характеризується певними обмеженнями та заборонами. Конституція закріплює обмеження підприємницької діяльності посадових і службових осіб органів державної влади, серед яких і працівники прокуратури України.

Мета роботи. В повідомленні слід дослідити правове регулювання обмежень конституційної свободи на підприємницьку діяльність працівників прокуратури України. Для досягнення поставленої мети слід вирішити такі завдання : а) провести аналіз наукових джерел щодо правового регулювання обмежень конституційної свободи в умовах реалізації правового статусу працівників прокуратури; б) дати оцінку конституційному правому регулюванню названої свободи; в) сформулювати висновки і рекомендації по проблемі.

Матеріали і методи. На підставі загальних і спеціальних методів дослідження в доповіді розглянуто наукові праці : В.Т. Білоуса, В.О. Боняк, О.С. Захарової, В.Я. Кабанець, В.С. Ковальського, Р.А. Жогана, О.І. Скибенка та ін. Проведено тлумачення конституційних норм та норм діючих законів щодо правил регулювання несумісності працівників прокуратури при реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність.

Результати і обговорення. Обговорення існуючих позицій авторів щодо

правового регулювання статусу працівників прокуратури потребує конкретних конституційно-правових норм стосовно компетенції прокурорів та державних службовців працівників прокуратури щодо несумісності їх перебування на посаді з конституційною свободою на підприємницьку діяльність. Так, В. Білоус підкреслює той факт, що нормативно-правове регулювання діяльності працівників прокуратури зумовлює необхідність визначення суттєвих професійних і морально-етичних вимог при призначенні їх на посади. До них він відносить принципівість і непримиримість до порушень законів, суворого додержання вимог законів, сприяння утвердженню верховенства закону, повага до законів і правил суспільного життя, поєднувати виконання своїх обов'язків із громадянською мужністю, справедливістю та непідкупністю, додержання вимог закону щодо несумісності та ін. [1, с. 195].

Отже, потреба дотримання діючого законодавства торкається і вимог антикорупційного законодавства та кадрової політики прокуратури щодо несумісності державної служби в прокуратурі із підприємницькою діяльністю.

В. Боняк, досліджуючи механізм конституційно-правового регулювання організації та функціонування органів охорони правопорядку на сучасному етапі розвитку правоохоронної системи України, підкреслює специфічні риси впливу права на суспільні відносини, серед яких виділяє заборони на вчинення певних дій і виокремлює правові заборони [2, с. 215]. Юридичним фактом реалізації норми-заборони є недопустимість прокурора, що перебуває на даній посаді суміщати роботу з заняттям іншої посади чи заняттям підприємницькою діяльністю [2, с. 234].

Отже, на думку В. Боняк, служба в прокуратурі України на посадах прокурора, слідчого та державного службовця передбачає реалізацію норм-заборон щодо несумісності їх діяльності з підприємництвом, які містяться в Конституції (ст. 42) і Законі України Про прокуратуру (ст. 18).

Р. Жоган, досліджуючи правовий статус прокуратури, обґрунтовує сутність її конституційно-правового статусу як юридичний режим публічно-правового становища прокуратури, що обумовлений національним історичним і

міжнародним досвідом, який характеризується сукупністю структурних елементів (правосуб'єктністю, поняттям, ознаками, порядком формування; принципами; компетенцією, завданнями та функціями; організаційною системою; формами і методами діяльності; гарантіями; відповідальністю), що визначені Конституцією та законами України і забезпечують стабільність та ефективність функціональних взаємозв'язків як між органами системи прокуратури, так і з іншими державними органами. В державному механізмі України прокуратура ще не отримала чіткого закріплення її конституційно-правового статусу [3].

Отже, Р. Жоган вважає, що конституційно-правовий статус працівників прокуратури передбачає дотримання конституційних норм (ст. 42) та норм законів «Про прокуратуру» (ст. 18) і «Про запобігання корупції» (ст. 25), що забороняють підприємницьку діяльність названих працівників прокуратури.

П. Біленчук та М. Малий підкреслюють, що відповідно до ст. 131-1 в Україні діє прокуратура, яка здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Основний закон держави чітко визначає, що конституційно-правовими засадами прокурорської діяльності є захист конституційних прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства і держави, що охоплює різні прояви діяльності в межах покладених на прокуратуру функцій. Завданнями прокурорської діяльності, які виконуються всіма прокурорами при здійсненні усіх покладених на прокуратуру функцій, є захист: а) прав і свобод людини; б) загальних інтересів суспільства та держави [4, с. 27].

Отже, реалізація працівниками прокуратури України норм, які регулюють несумісність професій відноситься до завдань прокуратури, тому що обмеження зайняття підприємницькою діяльністю їх працівників свідчить про

здійснення функції забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Нормативно-правовими актами встановлюються певні заборони конституційної свободи особи на підприємництво. Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. закріплює, що на державних службовців поширюються обмеження, передбачені Законом України "Про запобігання корупції" від 14 жовтня 2014 р. (ст. 32). А в законі про запобігання корупції передбачено обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності для осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Зокрема, їм забороняється: 1) займатися підприємництвом, іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України; 2) входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України (ст. 25). Такі ж вимоги передбачені Законом України від 14 жовтня 2014 р. «Про прокуратуру» (ст. 18) [5]. Законом закріплено, що на працівників прокуратури поширюються обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, визначені Законом України "Про запобігання корупції", включаючи і зайняття підприємницькою діяльністю [6].

О. Скибенко, розглядаючи конституційно-правовий статус прокуратури України в умовах реформування, зосереджує увагу на наукових і нормативних джерелах діяльності працівників прокуратури, включаючи і проблему нормативно-правового регулювання щодо конституційної свободи працівників прокуратури на підприємницьку діяльність [7].

Отже, на думку О. Скибенка важливе значення в умовах реформування прокуратури України належить удосконаленню прокурорських кадрів,

включаючи і обмеження їх підприємницької діяльності, що торкається несумісності їх професійної діяльності з іншими видами, що мають на меті отримання прибутку.

Правове регулювання обмежень конституційної свободи на підприємницьку діяльність працівників прокуратури України здійснюється міжнародними документами, конституцією і законами України. Серед міжнародних документів особлива увага належить Парламентській Асамблеї Ради Європи та Венеціанської комісії. Так, Парламентській Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи 26 вересня 1995 року у Страсбурзі з метою співробітництва з Радою Європи зобов'язана змінити роль та функції Генеральної прокуратури (особливо щодо здійснення загального контролю за додержанням законності) шляхом перетворення цього інституту в орган, який відповідатиме стандартам Ради Європи [8].

Отже, Україна при вступі до Ради Європи взяла на себе певні обов'язки щодо реформування прокуратури, включаючи і недопущення працівниками прокуратури несумісності професій та діяльності (і в першу чергу підприємництва).

У висновку спочатку коротко розглядаються зауваження, висловлені у раніше наданих висновках стосовно чинного Закону. Потім зазначаються значні переваги, зроблені в проекті Закону щодо виконання вимог дотримання стандартів та визначаються основні аспекти проекту Закону, які ще є проблемними. Далі у Висновках надається постатейний аналіз проекту Закону щодо положень, які потребують змін, роз'яснення, подальшого доопрацювання або усунення. В кінці стисло подаються зроблені рекомендації та загальна оцінка прийнятності проекту Закону (п. 10) [9].

Отже, серед інших проблемних питань діяльності прокуратури зосереджена увага і на кадрах прокуратури. Важливим у цьому аспекті є і регулювання законом питання несумісності професій (включаючи і обмеження щодо працівників прокуратури займатися підприємницькою діяльністю).

В Конституції України закріплюється, що підприємницька діяльність

посадових і службових осіб органів державної влади (включаючи працівників прокуратури України) обмежується законом (ст. 42) [10].

Закон «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. закріплює, що правове регулювання державної служби здійснюється Конституцією України, цим та іншими законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, постановами Верховної Ради України, указами Президента України, актами Кабінету Міністрів України та центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби. На державних службовців поширюється дія Закону України "Про запобігання корупції" (ст. 5) [11].

Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. закріплює засади діяльності прокуратури та вимоги до працівників прокуратури щодо їх несумісності, де наголошується на тому, що перебування на посаді прокурора несумісне з обійманням посади в будь-якому органі державної влади, іншому державному органі, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом на державних виборних посадах. На прокурора поширюються обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, визначені Законом України "Про запобігання корупції" (ст. 18) [12]. Є пропозиція удосконалення засад діяльності прокуратури (п. 10), де після слів «неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки» доповнити терміном «вимог несумісності».

Обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності відповідно до закону "Про запобігання корупції", де забороняється посадовим та службовим особам прокуратури України : 1) займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України; 2) входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання

прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України, крім випадку, передбаченого абзацом першим частини другої цієї статті (ст. 25) [13].

Отже, міжнародні акти, конституція і закони України регулюють обмеження конституційної свободи на підприємницьку діяльність щодо посадових та службових осіб прокуратури України.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження наукових і нормативних джерел щодо правового регулювання обмежень конституційної свободи на підприємництво працівників прокуратури України, пропонуємо такі ознаки: а) міжнародні, конституційні та законодавчі норми, що регулюють питання вимог щодо несумісності; б) посадові та службові особи органів прокуратури України; в) обмеження займатися підприємницькою діяльністю; г) іншими видами діяльності з метою одержання прибутку.

Правове регулювання обмежень конституційної свободи на підприємництво працівників прокуратури України визначається як урегульовані міжнародними, конституційними нормами та нормами законів обмеження посадових та службових осіб органів прокуратури України займатися підприємництвом та іншими видами діяльності з метою одержання прибутку.

Рекомендації по тексту доповіді щодо удосконалення законодавства сприятимуть правовому регулюванню обмежень конституційної свободи на підприємництво працівників прокуратури України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : Підручник / О.С. Захарова, В.Я. Кабанець, В.С. Ковальський (кер. авт. кол.) та ін.; Відп. ред. В. Маляренко. К.: Юрінком Інтер, 2004. 376 с.

2. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра, 2015. 372 с.
3. Жоган Р. А. Конституційно-правовий статус прокуратури в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2010. 19 с.
4. Біленчук П., Малий М. Концептуальні засади конституційно-правового статусу прокуратури України. *Проблеми застосування положень Конституції України у діяльності прокуратури: теорія і практика: матеріали круглого столу (18 грудня 2019 року)*. Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С. 26-28.
5. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12. Поточна редакція від 11.07.21 р.
6. Олійник А. Ю. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні : монографія / А. Ю. Олійник. Київ : КНУТД ; Дніпро: ДДУВС, 2022. 256 с.
7. Скибенко О. І. Конституційно-правовий статус прокуратури України в умовах реформування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук [12.00.02] / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 20 с.
8. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи / https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (дата звернення: 01.02.2022).
9. Висновок Європейської комісії «за демократію через право» (Венеціанська комісія) щодо проекту закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2013 р. <https://rm.coe.int/1680097f7d> (дата звернення: 01.02.2022).
10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. Київ, 1996. № 30. Ст. 141. Поточна редакція від 01.01.2020 р.
11. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43. Поточна редакція від 01.01.2022 р.

12. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. Київ, 2015. № 2-3. Ст. 12. Поточна редакція від 01.01.2020 р.

13. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056. Поточна редакція від 13.02.2022 р.